

SALVE

Revue pro teologii a duchovní život

T. Petráček – Kněží a státní moc

P. Jakubčín – Mírové hnutí katolického duchovenstva

J. Plachý – Možnosti a limity historického poznání

G. Buß – Jak morálně hodnotit spolupráci s StB?

R. Baláž, H. J. Muszyński, A. Várszegi OSB, M. Vlk, J. Wanke

StB a církev

1/11

Obsah

Editorial / 3

Tomáš Petráček

Několik poznámek k problematice kněží a totalitní státní moci v historickém kontextu / 7

Gregor Buř

Katoličtí kněží jako neoficiální spolupracovníci Státní bezpečnosti – Typologie / 19

Pavol Jakubčín

Mírové hnutí katolického duchovenstva / 33

Jiří Plachý

Přůnik StB do struktur římskokatolické církve. Možnosti a limity historického poznání / 53

Jozef Pavol

Obete alebo kolaboranti? Tajná spolupráce katolíckych kňazov s ŠtB v Spišskej diecéze / 71

Gregor Buř

Případ Rosner – Rekonstrukce jednoho kontaktu východoněmecké Státní bezpečnosti / 97

StB a církve – Anketa mezi biskupy zemí bývalého východního bloku

Rudolf Baláž, Henryk J. Muszyński, Asztrik Várszegi OSB, Miloslav Vlk, Joachim Wanke / 105

Gregor Buř

Otázka svobody. Jak lze morálně hodnotit neoficiální kontakty se Státní bezpečností? / 121

Jaroslav Šebek

„Od Velehradu k Anežce“

Fenomén protirežimního charakteru náboženských poutí v Československu / 135

Jan Stříbrný

Katolická církev čtyřicet let pod komunistickou mocí / 151

Bilance komunistické vlády v ČSSR / 159

Legenda k obrazovému doprovodu / 163

Recenze a anotace / 165

English Summary / 171

Editorial

Vážení čtenáři,

první číslo naší revue v tomto roce přináší téma Státní bezpečnost a církev. Je dobré se beze strachu podívat na vlastní minulost, zvláště po tak dramatických událostech, jakými bylo poznamenáno 20. století. Pravdivě si musíme ujasnit a pojmenovat, co se stalo. Naše minulost a její výklad jsou neustále ohrožovány pokušením politické, filozofické či náboženské manipulace. A toto nebezpečí násilného pozměňování vlastní historie nehrozí jen v totalitním systému, jaký jsme zažili i my, ale potýkáme se s ním v různých intenzitách i dnes. Naše číslo *Salve* se soustředí na jednu stále diskutovanou kapitolu, kterou je téma spolupráce některých katolických kněží s tajnými službami komunistických režimů.

Vracíme se tedy do doby komunistické totality, od jejíhož konce nás dělí už celá jedna generace. Generace, která vyrostla ve svobodě, nemá vlastní zkušenost a nemůže se odvolávat na svou paměť, takže je odkázána na dokumenty, na písemné materiály. Přiznám se ale, že nejen tyto řádky píši i s určitou obavou. Porozumí současný mladý čtenář osudům těch, jejichž jména se mihnou v příspěvcích jednotlivých autorů? Téměř čtyřicet let jsem sám žil v totalitě. S mnohými z těch, jejichž jména se dostala do materiálů StB, jsem se setkal. Zním jejich osud z mnohem větší šíře a někdy i z osobního vyprávění.

Nacházíme se v podobné situaci jako Německo v 60. letech minulého století, kdy se nová poválečná generace oprávněně ptala svých otců a dědů, jak to bylo v době hnědé totality, co jsi dělal a proč ses nevzepřel? Doba, o které je řeč v našich příspěvcích, je velice zúženým výsekem dějin a života těch, o nichž dochované zbytky spisů Státní bezpečnosti vypovídají. Selhali pouze oni takzvaní spolupracovníci StB? Jsou právě oni těmi největšími viníky? Mnozí dostali dobrodružně přitažlivý titul „agent“. Přiznám se, že jsem se vždy domníval, že agent je vyskolený pracovník zpravodajské služby, který vykonává své povolání z přesvědčení, se skálopevnou věrností, a je také i dobře finančně zabezpečen. Naši protagonisté obdaření titulem agent mají se skutečnými agenty společné jen to krycí jméno. Jinak musíme konstatovat, že to byli lidé dohnání ke spolupráci se Státní bezpečností, která je občas odměnila jakousi prémie, za kterou by nepracoval ani poslední nádeník. Musíme se ale opravdu ptát: Proč? Kdo onu dobu totality, která ve své první stalinské fázi byla skutečnou krutovládou, neprožil, pak se skutečně nestačí divit. Mezi zmíněnými „agenty“ najdeme bývalé vězně koncentračních táborů, dokonce příslušníky zahraniční armády. Materiály,

z nichž čerpáme zprávy o jejich spolupráci, ale atmosféru doby zcela jistě plně nevystihují. Věznění, zastrašování, kompromitování, výhrůžky i s revolverem v ruce, postih přátel i nejbližší rodiny (rodičů, sourozenců a jejich rodin), o tom tyto materiály nemluví! Bez svědectví a výpovědí orální historie, která vyrůstá z vlastní zkušenosti a paměti, si nikdy nevytvoříme objektivní obraz. Neznám zcela přesné seznamy uvězněných kněží, ale vím, že vedle vězení, kterými prošla převážná část kněží v 50. letech, existovaly tzv. PTP (Pomocné technické prapory), kde prožili téměř čtyři léta všichni mladí kandidáti kněžství spolu s mladými kněžími. Osudem těchto lidí byl život v totální nejistotě a s očekáváním deportace na Sibiř. Můžeme si klást otázku, zda byly tyto obavy podložené, ale jistě vytvářely tlak na psychiku těchto „zajatců“. Je hlubokým nepochopením kněžského povolání, pokud chápeme ztrátu státního souhlasu k vykonávání kněžské služby jako pouhou ztrátu oblíbeného zaměstnání. Ve skutečnosti tato ztráta znamenala stát se vydědencem bez střechy nad hlavou. Nástup do pracovních podmínek s cejchem zločince a kriminálního byl velmi obtížný. Víím, že mnohý z čtenářů získá při čtení těchto řádků dojem, že až příliš omlouvám ty, kteří nedokázali být pevní. Musím přiznat, že v mém nitru je spíše bolest a lítost nad selháním. A právě proto neodsuzuji! Ze studií v tomto *Salve* jasně vyplývá, že Státní bezpečnost za sebou řádně zametla. Materiály, které jsou k dispozici, jsou pouhá torza, která vůbec nedovolí změřit míru kolaborace a viny konkrétního jednotlivce, a církev sama nemá žádný právní nárok s nimi pracovat. Chladnou profesionalitu a sílu ohromného aparátu, který sledoval často zcela bezmocné a bezbranné jednotlivce, můžeme nahlédnout i skrze slídivé fotografie pocházející z archivu StB, které nám laskavě pro toto číslo *Salve* poskytl Ústav pro studium totalitních režimů. Hlavní viníci nebyli ti, kteří z různých důvodů takzvaně spolupracovali, nýbrž ti, kteří byli za systém, který potlačoval každý svobodný projev života včetně života církve, zodpovědní.

Konkrétní otázky, jak hodnotí otázku spolupráce některých katolických kněží s komunistickou Státní bezpečností a jak by se s touto problematikou dnes mělo zacházet, jsme položili několika biskupům ze zemí bývalého východního bloku. Oslovili jsme biskupa Joachima Wankeho z německého Erfurtu, arcibiskupa Henryka Muszyńského z polského Hnězdn, biskupa Rudolfa Baláže ze slovenské Banské Bystrice, arcipata a biskupa Asztrika Várszegiho OSB z maďarské Pannonhalmy a kardinála Miloslava Vlka z České republiky. Můžete sami posoudit, jak významní představitelé jednotlivých místních církví k této problematice přistupují. Další naši autoři (Gregor Buß, Pavol Jakubčín, Jozef Pavol a Jiří Plachý) se zabývají otázkou kolaborace a spolupráce v rámci akademických studií, které mají zdokumentovat nastíněný problém. Na tomto programu se z velké čás-

ti podílí Katolická teologická fakulta Karlovy univerzity ve spolupráci i s ostatními institucemi, které se zabývají podobnou tematikou. Přiblížení jejich práce v revue *Salve* má být i odpovědí na otázku, zda se církev a český episkopát těmito otázkami vážně zabývá, neboť občas slyšíme námitku, že se církev touto problematikou nezabývala a že ji vůbec nezajímá. Gregor Buš nabízí podnětnou typologii motivací, které vedly ke spolupráci s StB. Pavol Jakubčin si všímá nešťastné organizace Mírového hnutí, pozdějšího Pacem in terris, které bylo převodní pákou komunistické strany pro ovládání duchovních a prostředkem manipulace církve jak uvnitř státu, tak i v zahraniční politice. Podstatu této organizace z českého episkopátu nejlépe pochopil arcibiskup Mons. Karel Otčenášek, který členství v Pacem in terris považoval za největší nebezpečí pro církev. Jaroslav Šebek z Historického ústavu Akademie věd připomněl klíčové momenty církevního života na sklonku totality, po slavné pouti na Velehrad v roce 1985. Tomáš Petráček a Jan Stříbrný zarámovali celý sledovaný fenomén do širších historických souvislostí a připomněli tak skutečný postoj církve a kléru, které byly komunistickým režimem chápány jako protistátní, jako třídní nepřítel určený k likvidaci.

Myslím, že tak, jako se redakce věnovala bolestné stránce spolupráce některých členů církve s StB, by bylo spravedlivé, abychom se o to více věnovali i těm, kteří se nesehnuli a dokázali, že církev byla vždy duchovní oporou a útočištěm před totalitní mocí. Proto mohl kardinál Tomášek na konci této strastiplné etapy našich dějin zvolat v katedrále sv. Víta 25. 11. 1989: „Církev je na straně národa!“ A nezapomínejme také, že církev a ostatní svobodní lidé jsou i dnes v několika zemích světa vystaveni tlaku moci totalitních systémů. Z dějin je nutné se poučit. Naše úvahy v tomto *Salve* tedy nejsou zaměřeny v žádném případě jen do minulosti. Nejde nám o souzení jednotlivců. Jde nám o pochopení a odkrytí mechanismů, jak funguje systém kontroly a ovlivňování svobodné církve za totalitního režimu. Chceme tomu porozumět i proto, abychom byli lépe připraveni pro budoucí pokušení populistických příslibů a totalitních tendencí.

✠ fra Dominik Duka OP

Tomáš Petráček

Několik poznámek k problematice kněží a totalitní státní moci v historickém kontextu

Úvod

V tomto stručném a nutně schematickém příspěvku bychom chtěli dát fenomén „kněžské kolaborace“ do jeho historického kontextu. Abychom mohli analyzovat a hodnotit fenomén kněžské či církevní kolaborace se Státní bezpečností komunistických států spravedlivě a vyváženě, nemůžeme vynechat nejen hrdinství mnohem větší skupiny těch, kteří si s režimem nezahlavili, ani jen studovat nástroje manipulace Státní bezpečnosti. Je třeba se podívat rovněž na to, s jakou mentalitou, vzděláním a formací kněží do této etapy dějin církve ve střední Evropě vstupovali. Jak byli na střet se státní mocí připraveni či nepřipraveni, jaké měli šance obstát a kde spočívala skrytá úskalí, která jen pomalu poznávali a pozvolna se na ně adaptovali. Snad několik následujících stránek pomůže porozumět i detailním analýzám fenoménu, jemuž je toto číslo věnováno.

Z morálního a církevního hlediska mohl mít nelegitimní postoj katolického duchovního vůči státu dvě základní polohy. Jedním typem je kolaborace vnější a otevřená, tedy účast a činnost ve sdruženích duchovních, která otevřeně podporovala komunistický režim. Tito lidé nemuseli být nutně konfidenti tajné policie, protože je režim považoval za spolehlivé. To samé platí i o těch duchovních, kteří přebírají funkce ve státě kontrolované oficiální církví. Druhým základním typem je spolupráce s tajnou policií, která zase může mít celou řadu nejen motivací, ale rovněž forem, od aktivního vyhledávání informací po vynucenou a vnitřně odmítanou „spolupráci“. V následujícím textu se budeme zabývat předpoklady, které kněze vedly k oběma formám spolupráce.

Historické předpoklady – zažitý vzorec chování duchovenstva

Po dlouhá staletí byli kněží *de facto* součástí státního aparátu. Sice z části nezávislou či fungující v autonomním, specifickém modu, ale nesporně součástí struktur, které řídily, kontrolovaly a vedly evropskou společnost. Církev,

stát a společnost tvořily nedělitelný celek. S krátkým přerušením v čase reformace a s výjimkou některých území stát toleroval pouze jednu státní konfesi,¹ církev a její ordinovaní služebníci spravovali celé důležité segmenty společenského a státního života.²

Reformace nepřivedla jen protestantské země k podřízení si vlastních církví státní moci. I papežové odměnili věrnost jednotlivých panovníků a jejich rodů katolické církvi rozsáhlými pravomocemi nad místní církví, a to včetně práva jmenovat biskupy, které římské centrum pouze potvrzovalo. Myšlenka, že panovník svým způsobem zodpovídá i za místní církev a spásu svých poddaných, není nová, ale v poreformační době se výrazně prohlubovala. Ještě dále ji dovedly reformy osvěceneckého státu 18. století, které chod církevní instituce na jeho území racionalizovaly, zefektivňovaly a využívaly pro státní cíle šíření osvěty, boje proti po-
věřivosti, k propagaci technologických a hospodářských inovací a k důsledné kontrole obyvatelstva pomocí matrik a dalších nástrojů.

Kněží mají v této době nad sebou několik vrchností. Ta na první pohled nej-samozřejmější, tedy církevní, je jistě důležitá, ale je pouze jednou ze tří. Bližší a naléhavější, tou, která rozhoduje o příjmech faráře, farnosti i kostela, je patron kostela, zpravidla vrchnost, které patří panství, na jehož území leží sídlo farnosti. Ta opět rozhodovala, se souhlasem církve, o jmenování faráře. A konečně stát, jehož vyhlášky a zákony museli kněží předčítat z kazatelny a který kontroloval znění jejich kázání a snažil se zasahovat do jejich vzdělání a formace. Po generace si kněží vštěpovali samozřejmý respekt a úctu ke státní moci a jejím představitelům, po generace byli jako všichni ostatní vychováni v tom, že společnost potřebuje pevnou a řádnou vládu a že nejhorším zlem v zemi je bezvládnost, zmatek a anarchie. V církevních vyjádřeních se z dnešního pohledu někdy až rouhavě snadno odvo-
lávalo na slavnou větu „Není vrchnosti leč od Boha“ (Ř 13,1).

Mentalita spoléhání se na stát a státní moc se posílila a hluboce vrostla do mentality duchovenstva paradoxně v důsledku Francouzské revoluce. První státem vedený program systematické dechristianizace celé země zanechal dědictví v podobě značného segmentu obyvatelstva, které se odcizilo církvi a náboženství. Proces sekularizace dále pokračoval, objevil se fenomén antiklerikalismu, který zpochybňoval roli a místo církve ve společnosti. Státní elity ostatně postupně začnou i v konfesijních státech nominálně katolických monarchiích zbavovat církev nejprve monopolu, pak kontroly, a nakonec i vlivu nad těmi oblastmi společnosti, které jí kdysi tato společnost a stát svěřily – především nad sférou manželského života a školství.

Přes tyto negativní zkušenosti se státem církev reaguje na kontinuální úbytek věřících a pokles svého vlivu ve společnosti právě přilnutím ke státní moci a spo-

léháním se na udržení původního idealizovaného spojení státu a církve, dvou dokonalých společností, od Boha určených a předurčených, aby ruku v ruce společně vedly člověka k pozemskému blahu a k věčné spáse, a to od kolébky až do hrobu. Ve vyjádřeních církevních představitelů, veřejných i soukromých, vidíme jako převládající typ myšlení nedůvěru vůči spontánní lidské aktivitě, hlubokou skepsi, že by změny ve společnosti mohly vést k lepšímu, opakovaně projevované obavy, že církev bez státní pomoci a opory neobstojí a že člověk, který nebude pevně veden církví a státem, byť by i pomocí jistého přinucení, podlehe své porušené přirozenosti a zvlčí.

Jistě bychom našli zvláště ve vrstvách nižšího kléru či mezi duchovními intelektuály větší spektrum názorů a pohledů na vztah církve a státu, ale tento hlavní byl hluboce zakořeněn a byl vlastní velké většině biskupů, církevních elit i duchovenstva jako takového. Až do roku 1918 jsou kněží vychováni k respektu a úctě vůči státu a nositelům státní moci, jejich základní loajalita je dělená a náleží nejen vzdálenému římskému centru církve, ale i panovníkovi a státním představitelům, kteří jsou garanty katolicismu jako státního náboženství a vlivu církve na společnost.

Proměny charakteru státní moci ve střední Evropě ve 20. století

Nebudeme unavovat čtenáře líčením politických proměn, ale nelze nezmínit, že střední Evropa zažila v krátkém sledu tři velké změny režimu a několik menších proměn. Zásadní změnou pro církve a její ordinované služebníky je konec katolických či obecně starých konfesijních monarchií. Nástupnické státy mají různý charakter, ale nikde nejsou právní a jiné podmínky pro život církve stejné jako v Rakousku-Uhersku. Další změny už jsou jenom horší. Nacistický režim s jeho terorem zmírňuje snad jen jeho relativně krátké trvání, pak následuje komunistická moc se svou agresivní nacionalistickou a ateistickou rétorikou. Státní vrchnost zůstává, ale její ideologie, nositelé a způsob výkonu moci se radikálně mění. Navíc často zůstávají v platnosti části původního zákonodárství, které sice zapojuje církve do chodu státního aparátu, ale rovněž umožňuje státu zasahovat do církevních záležitostí.

Ani duchovní, ani biskupové na tyto změny nebyli vůbec připraveni. Jejich životní zkušenost je naprosto nevybavila na jednání a způsob života s novými typy státní moci a jejími představiteli. Dlouho se drží vize onoho původního chápání vrchnosti, kněží mají hluboce zakořeněný postoj, který velí respektu a úctě vůči nositelům státní moci. Vycházejí z toho, že se musí s institucí státu bez ohledu na

její nositele dohodnout. I dříve se často objevila konfliktní jednání duchovních a biskupů se světskou vrchností či představiteli státní moci, nyní ale nastupuje na straně státu naprosto jiný typ lidí, nacisti a po nich komunisti, kteří neváhají použít hrubou sílu nebo porušit domluvenou dohodu. I když se mohlo na základě zkušeností s předchozími režimy zdát, že každá státní vrchnost je špatná, utiskuje a škodí a komunisti jsou jen o něco horší, ve skutečnosti čelili protivníku, jehož odhodlání a metody zatím spíše tušili, než že by je znali.

I když všichni duchovní, světští i řeholní, prošli náročnou a dlouhodobou formací, mnozí včetně malých seminářů, která v nich upevnila církevní smýšlení a oddanost papežskému stolci, ani kněží nejsou imunní vůči pohybům ve společnosti. Dnes už nedokážeme docenit, jaký otřes v mentalitě a jistotách obyčejných lidí, ale trojnásob kněží, vyvolala první světová válka, rozpad hodnot a nástup nových ideologií. I kněží měli své pochybnosti o ideálnosti konfesijní monarchie, ačkoli poskytovala pevný hodnotový rámec otištěný i v zákonodárství. Masakry první světové války, politické zmatky, sociální a národnostní neklid v nástupnických státech, nové agresivní, ale mnoho slibující ideologie, to vše působilo rozkladně i na kněze, ačkoliv jen minimum přímo podlehlo jedné či druhé ideologii. Druhá světová válka v rozkladu tradičních evropských hodnot a mentality jen dále pokročila.

Až do roku 1918 církev prakticky nezná masovější odchody kněží ze služby, i v krizích okolo reformních hnutí let 1848 či 1905–1910 šlo jen o několik málo jedinců. První odchody desítek a stovek kněží do laického stavu či založení nové církve se objevují až právě po roce 1918 v důsledku rozkolísání obrazu světa a hodnot. I kněží viděli sociální krivdy své doby, také kněží toužili po vytvoření sociálně spravedlivé společnosti, po politické stabilitě, během první republiky podléhali únavě z demokracie a parlamentního vládnutí, které právě vůči církvi nebylo často spravedlivé. Pochybnosti o tom, zdali se nemýlím, zdali dějiny nedávají za pravdu těm druhým, zdali můj vnitřní, případně i skutečný odpor vůči hodnotám, politice a představitelům nové moci není marný a předem odsouzený, musely trápit nejednoho kněze.

Církevní politika komunistického státu

Církev představuje ve většině komunistických států nepřítele číslo jedna. Speciálně katolická církev se svým římským centrem a tradicí byla novým režimům trnem v oku. Tam, kde byla slabší, jako v bývalé NDR, nebyla pod takovým tlakem, díky čemuž sloužila například české církvi jako místo předávání literatury

či tajných svěcení. Církev příliš mocná, aby se s ní režim mohl přímo utkat, jako polská, zase zažívala o to větší tlak na infiltraci svých struktur a kontrolu zevnitř. Když se nyní řeší otázka spolupráce a vzdoru katolické církve vůči státu, neměli bychom zapomínat ani přecházet jako „samozřejmost“ fakt toho, že se komunistům nikde ve východním bloku nepodařilo naplnit plán vytvořit místní „národní“ katolické církve, které by se odtrhly od Římu a které by samozřejmě byly snadněji manipulovatelné a propagandisticky výtěžnější.

Stát svým počínáním vysílal kněžím jasná znamení hned na začátku 50. let. Kdo vzdoruje a nějakým způsobem nespolupracuje, skončí ve vězení s mnohalejšími tresty, stane se z něj vyvrhel společnosti nového, socialistického typu, skončí zlomený v periferní/méněcenné profesi. Kdo nevzdoruje, ale ani nechce spolupracovat, zůstane na okraji bez možnosti církevního postupu a pod hrozbou odejmutí státního souhlasu a odchodu do profánního zaměstnání. Naopak ten, kdo režimu vyhoví, kdo mu vyjde vstříc, ten kariérně postupuje, je schopen sehnat peníze na opravy kostelů, může leccos pro církve zachránit, případně někomu svým vlivem a přímluvou pomoci.

Dojem stability režimu rovněž oslaboval vůli k rezistenci. Ačkoliv na začátku mnozí nevěřili, že by komunistický režim mohl dlouho vydržet, kromě několika let po Stalinově smrti budil režim dojem neotřesitelnosti a velmi „věčného“ trvání. Ve státech probíhaly nezvratné změny, které v základech měnily sociální stratifikaci společnosti, systematicky likvidovaly tradiční elity, programově vytvářely nový obraz současnosti i minulosti. Zcela jinak se chová člověk v režimu, v němž může doufat, že se věci relativně brzy vrátí k normálu, tak jako to kvůli zahájení války bylo s nacismem, a zcela jinak v režimu, jehož drtivá vláda nedává naději na změnu ani zevnitř a nezdá se, že by mohl být poražen a odstraněn zvenčí.

Zpočátku sice došlo k incidentům, kdy věřící bránili své oblíbené kněze a nedovolili Státní bezpečnosti, aby je zatkla, ale krutost nového režimu brzy získala navrch. Postupně se spolupráce kněží s režimem v podobě prorežimních kněžských hnutí registrovala, ale na druhou stranu se příliš „nečešila“ ze strany farnosti. Věřící byli rádi, že ve farnosti mají kněze, a pokud byl lidský a zbožný, odpustili mu úlitby režimu. Zvláště když ještě dokázal přimět představitele moci, aby kompenzovali jeho spolupráci penězi na faru či kostel.

Vysoce postavení kolaboranti v kněžském rouchu měli skutečně možnost leccos na režimu získat a vydobýt prostor pro církevní život. Vydávat publikace, finančně či přímluvou pomoci druhým, mnohdy se jednalo o lidsky charismatické osobnosti. Řada profesorů bohoslovecké fakulty měla díky svému vzdělání, zbožnosti a církevnímu smýšlení respekt a oddanost bohoslovců i kněží. Nedávno vydaný soubor dopisů ukazuje, že i kněz, který prošel peklem komunistických

věznic a neměl žádné iluze ani omluvu pro režim, se může přátelit a oceňovat osobnost kanovníka, který přijal vysoký post a spolupracoval s režimem, protože se chová v rámci daných pravidel, které si ani jeden nevybral, slušně a snaží se pro církev zachránit, co se dá, byť za cenu vlastní spolupráce.⁴

K boji komunistického režimu s církví patřilo i systematické ničení obrazu kněží ve veřejném mínění pomocí destrukce obrazu kněze ve filmu a literatuře. Nejlepší cestou je eliminace. Když nebylo možné zcela zničit stopy křesťanské minulosti národa v krajině a obci, ačkoli se o to režim všemožně pokoušel, alespoň vytěsnit církev a stopy její přítomnosti ze současnosti. V soudobých seriálech či filmech není nikdo, kdy by se stýkal s knězem nebo chodil do kostela. Pokud se tam kněz objeví, tak jako problematická, nejednou kriminálně a nenávislně laděná postava⁵ nebo jako karikovaný obraz směšného poplety, velkoryse tolerovaného přežitku starých časů.⁶

Specifické rysy kněžské spolupráce s režimem

První faktor k uvážení představuje křehkost kněžského života, možnost najít slabá místa a využít je. Každý kněz, stejně jako každý jiný člověk, má své slabiny, jichž je možné výhružkami, nabídkami nebo manipulativní kombinací obojího zneužít. Jistě, kněží sice nemají rodinu a děti, za které by nesli odpovědnost. Kněží se však ve své profesi vydávají celostně, hodně záleží na jejich pověsti, dobrém jméně, osobní bezúhonnosti. Nároky kladené věřícími i společností na jejich osobní integritu jsou někdy až nelidsky kruté, s malým pochopením pro obecnou lidskou slabost a křehkost Božích služebníků. Tady měl režim ohromné pole, jak pohrozit zveřejněním nějaké skutečné nebo zcela vymyšlené věci, která by kněze diskreditovala, nebo mu naopak nabídnout něco, o čem věděli, že po tom onen kněz touží.

Důvody pro kolaboraci mají různorodou povahu. Velká část kněží různou formou spolupracovala s režimem jako nutné zlo, které je nutné vytrpět, aby se zajistila kontinuita služby Božímu lidu – jak to ale ostatně dělala drtivá většina populace ve vlastních profesích. Jejich motivem byla pastorační odpovědnost, kterou nadřadili svému svědomí. K pastorační odpovědnosti byli formováni od semináře, někdo přece musel zůstat, aby sloužil mše sv. a další potřebné svátosti. Mnoho kněží si také nedovedlo představit jinou formu života a obživy než kněžskou službu. Ani toto nesmíme podcenit – ne každý se srovná s tím, že půjde k továrnímu pásu, v tomto případě opravdu nejde o dnes tak běžnou „změnu zaměstnání“. Pro kněze jde o poslání a povolání v původním slova smyslu a řada

z nich nebyla připravena na manuální práci a ztrátu svého postavení ve společenství „své“ farnosti.

Ke kolaboraci samozřejmě měli větší sklony oportunisti a lidé s kariérními ambicemi. Právě nenaplněné ambice mohly sehrát rozhodující roli ve dvojím smyslu. V postavě vynikajícího biblisty Vojtěcha Šandy, prvního děkana státem řízené teologické fakulty v Litoměřicích, máme člověka, který měl pocit křivdy ze strany církve a který pochopil nový režim jako možnost pozdní satisfakce, konečného dosažení titulů a met, na které si myslel již dávno.⁷ Ale i ti mladší viděli, že režim je stabilní a žádná změna nebyla na obzoru. Kdo tedy pomýšlel na nějakou církevní dráhu, musel v sobě nutně najít zdůvodnění, jak a proč nějakou formu spolupráce s režimem přijmout. Režim dokázal prosadit jmenování na významné církevní posty a ne každý měl vůli a motivaci odolávat.

Svoji roli jistě hrálo i materiální zabezpečení. Ačkoliv se majetkové zajištění kněží za monarchie i republiky lišilo farnost od farnosti, kněží patřili mezi majetkově slušně zabezpečené osoby, což souviselo s jejich sociálním statutem a rolí, byť se většinou nejednalo o nějaké skutečné bohatství. Příchod nového režimu znamená jistou pauperizaci duchovenstva a nivelizaci jejich příjmů. Přesto i nadále platily rozdíly mezi lépe zajištěnými farnostmi s tradičními příjmy a mezi nutnými předměstskými farnostmi, kde kněží žili velmi chudě. Možnost postoupit na lepší faru, případně získat nějaký ještě lépe placený post, mohla mocně působit jako pokušení, vůči kterému nebyli ani kněží rozhodně imunní.

Kněží jsou po komunistickém zabrání církevního majetku hmotně zcela závislí na komunistickém státu. Nejen jejich plat, ale i opravy kostelů či far byly v režii státních prostředků. I když sami sehnali nějaké peníze, znovu podléhali souhlasu státních orgánů, památkářů a dalších institucí. Odvolání nebylo a ani neměli nějaké instance, které by se jich zastaly proti svévoli představitelů státu. Chronické a opakované prožitky bezmoci a bezpráví dále destruovaly jejich víru v lidskou společnost a oslabovaly je v zápase o udržení integrity jejich osobnosti. Už jenom zůstat slušným člověkem a nezadat si bylo v této době skutečným hrdinstvím.

Striktní a důsledná formace v seminářích vychovávala kněze k rigidní poslušnosti vůči církevní autoritě. Sice jim vtiskla pevný hodnotový rámec, ale na druhou stranu je odkazovala na poslušnost legitimní autoritě. Jenže na koho se obrátit v této době a v situaci, kdy byl kněz osloven Státní bezpečností a nucen ke spolupráci? Kapitulní vikáři a další hodnostáři byli režimem prověřeni činovníci. Státní moc byla jako celek nepřátelská, dokonce i existující kněžská sdružení drželi pevně v rukou stoupenci režimu. Výchova k poslušnosti autoritám se tady církvi vracela jako bumerang a trvalo nějakou dobu, než si kněží zvykli, že jsou odkázáni jen na sebe a své nejbližší přátele. Ale ani to neplatí tak docela.

Dispozice a formace kněží

Od 19. století docházelo k fenoménu, který můžeme nazvat plebeizací katolického duchovenstva. V předcházející době tvořili většinu kněží synové šlechtických a měšťanských rodin. V 19. století církev demokratizovala přístup jak do ženských řeholních kongregací, tak do kněžského stavu.⁸ Mnozí v 19. a první polovině 20. století chápou kněžství jako příležitost sociálně si polepšit, vymanit se z koloběhu chudoby a dřiny na venkovské usedlosti, materiálně zajistit sebe i své příbuzné, získat respekt a úctu, které tehdy ještě kněžím náležely. Kdo studoval na kněze, mohl na rozdíl od jiných profesí poměrně snadno najít mecenáše či řád, který mu studia hradil, ačkoli by si to jeho rodina nemohla dovolit, nebo rozhodně ne v plné šíři.

Nelze říci, že by to byli lidé bez víry nebo bez kněžského povolání. Člověk této doby měl vospělý smysl pro povinnost a stavovskou čest, takže i pokud dotyčný neměl charizma povolání, plnil poctivě své povinnosti duchovního. Nelze však ani nevidět, že lidé nižšího sociálního původu neměli tak vyhraněně negativní vztah vůči novým režimům ani onen mentální a hodnotový dril, který je vlastní vyšším společenským vrstvám a který je činil odolnějšími vůči nátlaku či pokušením totalitní moci. Muž, který zažil chudobu a bídu, má nejen větší pochopení pro ty, kteří byt jen předstírají, že chtějí sociálně spravedlivou společnost, ale také se více obává ztráty svého sociálního postavení a materiálního standardu, ke kterému se musel propracovat. To nebudiž prosím chápáno jako nějaký sociální rasismus, ale jako určité mentální předpoklady, které bychom neměli přehlédnout.

Pokud jde o mentalitu a formaci, je rozdíl mezi kněžími, kteří prošli seminářem před rokem 1948 a po něm. Kněžími dříve formovaným režim poslal důsledné vzkazy o osudu těch, kdo se pokusili jakkoliv odporovat, v podobě politických procesů přelomu 40. a 50. let, po kterých už nikdo nemohl mít žádné iluze o režimu a jeho úmyslech s církví. Mnozí bohoslovci i kněží zažili vojenskou službu v PTP nebo i v armádě, kde režim s děsivou produktivitou lámal charaktery. Dopředu tak byli kněží zastrašeni a Státní bezpečnost je mohla jednodušeji manipulovat. Ani před rokem 1950, ani po něm nikdo bohoslovce a kněze psychicky či duchovně nepřipravoval na tlak, jemuž byli vystavováni v jednání se Státní bezpečností nebo církevními tajemníky.

Kněží, kteří prošli státem zřízenou a kontrolovanou bohosloveckou fakultou, si hned od počátku zvykali na kompromisy ve vztahu ke státní moci. Fakulta měla nejasný status a postavení při svém zřizování, byla pod kontrolou režimu, studenti i profesori museli dělat drobné úlitby režimu, od začátku bohoslovci věděli, že pokud budou chtít působit v duchovní správě, budou potřebovat státní

souhlas. Na druhou stranu bylo vedení semináře i jeho profesori respektovanými kněžími, jejichž profesní, a často i duchovní a lidské kvality nelze zpochybňovat. Dojem tedy byl, že se s režimem musí vyjít a že se s režimem za jistých okolností i vyjít dá. Když si i tito vzdělaní a zbožní kněží dokázali svoji spolupráci s režimem před sebou i před Bohem a církví zdůvodnit, proč by se podobně nemohli zařadit i další. Vůči vyloženým kolaborantům, kteří vycházeli režimu příliš ochotně vstříc, nebo to dělali z hamižnosti a kariérismu, panoval odpor, ale vůči těm, kteří se „obětovali“, aby církev mohla pokračovat ve svém veřejném působení, se ostatní stavěli mnohem shovívavěji.

Pokud šlo o to, jak přimět kněze ke spolupráci se Státní bezpečností, mohla využít tradiční lidské slabosti, vůči kterým nejsou ani kněží imunní. Záliba v alkoholu nebo luxusu, mravnostní delikty, porušování celibátu či homosexualita, majetkové problémy, osobní dluhy nebo defraudace církevního majetku, záliba v hazardu – to vše otevíralo prostor pro donucení a manipulaci. Nemuselo jít ani o skutečnou vinu, k diskreditaci kněze stačilo křivé obvinění z pedofilie, naprosto bezdůvodné, nicméně spolehlivě likvidující jeho kredibilitu na veřejnosti i v církevní instituci.

Jindy stačila hrozba odejmutí státního souhlasu a nucený nástup do výroby, poškození příbuzných nebo přímo hrozba věznění a násilí. U několika kněžských osobností, které se zapletly s režimem otevřenou nebo skrytou kolaborací, rozhodla obava z přímého fyzického násilí. Zvláště někteří, kteří si prošli výsledky gestapa a peklem koncentračních táborů, byli připraveni udělat cokoli, aby se nedostali do podobné situace. Život kněze ve státě, který se netají svou politikou systematické dechristianizace, žijícího v rozpadající se faře a sledujícího kontinuální úbytek věřících bez naděje na obrat a změnu k lepšímu, dával Státní bezpečnosti velké pole zvrácené působnosti.

Závěr

V našem stručném příspěvku jsme se pokusili naznačit, s jakou výbavou katolictví kněží vstupovali do konfrontace se státní mocí. Vzhledem k tomu, co je čekalo, se ocitli v příslovečné jámě lvové, v níž neměli příliš na vybranou, a jejich postavení vůči státu bylo velice slabé. Z tohoto hlediska je proto s podivem, jak jakožto celek dokázal katolický klérus v těchto nelehkých střetech pokušeních obstát.

POZNÁMKY:

- 1/ Stranou nechme židovskou menšinu, která měla zcela specifický status a modus fungování.
- 2/ Nebudeme se zabývat středověkem, kdy duchovní zřejmě naposledy sehráli důležitou roli jako kritici státní moci schopní vymezit se vůči ní polemicky a přimět i mocné panovníky k přiznání chyb a nápravě. Otázku proměn kněžství jsme pojednali ve studii TOMÁŠ PETRÁČEK: „Kněžství, kněží a dějiny. Několik poznámek k proměnám forem kněžského života v moderní době“. IN: *Salve* 4/2009, s. 25–35. K problematice proměn vztahu církve a státu v moderně srov. TÝŽ: „Katolická církev, evropská společnost a proměny státního zřízení v 19. a 20. století“. IN: KAREL SLÁDEK a kol.: *Monoteistická náboženství a stát*. Červený Kostelec 2009, s. 99–117. Tam lze nalézt podrobné zpracování s odkazy na příslušné prameny a literaturu.
- 4/ Viz publikace *77 dopisů poslaných jeho Milosti. Korespondence dvou kněží v době normalizace*. Kostelní Vydří 2008.
- 5/ Viz kněží a řeholnice v seriálu Třicet případů majora Zemana.
- 6/ Srov. podobu faráře v Troškově „trilogii“, Slunce, seno...
- 7/ Stručný medailon a jeho roli v zřízení fakulty viz VOJTĚCH NOVOTNÝ: *Katolická teologická fakulta 1939–1990. Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století*. Praha 2007, zvl. s. 392–394 a průběžně.
- 8/ K ženským kongregacím s další literaturou viz TOMÁŠ PETRÁČEK: „Čas vznikaní a čas zanikání. Několik poznámek k minulosti ženských řeholních kongregací na území diecéze Hradec Králové a vůbec“. IN: *In Spiritu Veritatis. Almanach k 65. narozeninám Dominika Duky OP*. Praha 2008, s. 539–561.

PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D., Th.D. (* 1972) ukončil studium historie na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK Praha roku 2002 doktorskou prací *Fenomén darovaných lidí v přemyslovských zemích 11. a 12. století* (Praha 2003). Poté studoval teologii na KTF UK v Praze a ve švýcarském Fribourgu. Je autorem knih *Marie-Joseph Lagrange: Bible a historická metoda* (2005), *Výklad Bible v době (anti-)modernistické krize. Život a dílo Vincenta Zapletala OP* (2006), *Předobrazy Krista ve Starém zákoně* (2007). Roku 2008 vyšel jeho překlad knihy B. T. Viviana OP *Království Boží v dějinách*. Působí jako kněz v Hradci Králové (kaplan akademické obce), přednáší na KTF UK v Praze a na PdF UHK v Hradci Králové.

Gregor Buß

Katoličtí kněží jako neoficiální spolupracovníci Státní bezpečnosti

Typologie

1. Úvodem

Proč se kněží podvolili nabídkám Ministerstva státní bezpečnosti na spolupráci? Co je motivovalo, aby se pravidelně scházeli s důstojníky Stasi a hovořili s nimi o osobních, politických a církevních záležitostech? Zabýváme-li se problémem zapletenosti katolických duchovních se Stasi, vzbuzují právě tyto otázky největší zájem, ale odpovědět na ně je vysoce obtížné. Sledování problematiky motivace je ztěžováno skutečností, že se prostě nejedná o fakta, která se dají odněkud vyčíst, nýbrž že je nutné pronikat do samého nitra, takříkajíc přímo až do duše neoficiálních spolupracovníků Stasi.

Akta Stasi jsou k tomu sice pramenem nepostradatelným, avšak ne vždy spolehlivým. Dle možností by se měl – jako se to stalo v případě Clemense Rosnera¹ – brát zřetel na postoj příslušných osob a s ním porovnat nálezy z akt. Avšak může se stát, že ani pak ještě k vlastní motivaci neoficiálních spolupracovníků nedospějeme. Proč člověk jedná tak, jak jedná, nelze vždy jasně postřehnout – ani dotyčný člověk sám to nedokáže. Pohnutky jeho chování mohou být skryté a on si je může uvědomovat teprve poněmáhlu.

2. Typologie

Následující seznam je pokusem představit soubor rozmanitých příčin externí spolupráce kněží v NDR se Stasi. Typologie je založena na rozboru 60 případů neoficiálních spolupracovníků v bývalé NDR v období mezi lety 1950 až 1989. V zájmu úplnosti jsou do ní zařazeny nejen konspirativní kontaktní rozhovory, nýbrž i oficiální a fiktivní. I takové pohovory registrovalo Ministerstvo státní bezpečnosti jako spadající pod neoficiální spolupracovníky, přestože vůbec nebyly „neoficiální“, tj. externí, tedy tajné. Cílem typologie je podat přehled o tom, jak

rozmanité byly motivy, příčiny a okolnosti vedoucí katolické duchovní ke spolupráci se Stasi.

2.1 Oklamávání

Je možné si představit – a na jednom případě v NDR to bylo již i prokázáno² –, že jistý kněz vůbec nevěděl o tom, že z něho Stasi „čerpá“. Nevěděl, že osoba, s níž důvěrně hovořival, byla sama externím či kmenovým spolupracovníkem ministerstva. Jeho činnost jako spolupracovníka byla tudíž „fiktivní“, pouze takovýmto oklamáváním bylo možné kněze přimět, aby poskytoval informace. Vědět, že jeho protějšek pracuje pro Státní bezpečnost, nebyl by patrně tak sdílný.

2.2 Plnění povinnosti

Že hovory s Ministerstvem státní bezpečnosti mohly být vnímány jako povinnost, dokládá příklad biskupských pověřenců. Tito pověřenci byli specifickým NDR a v jiných středoevropských zemích se v této podobě nevyskytovali. Podle aktuálního stavu poznávání dějin NDR bylo takových kněží celkem deset,³ se Stasi se nescházeli k tajným rozhovorům, nýbrž vedli na příkaz svého biskupa se zástupci Ministerstva státní bezpečnosti oficiální jednání. Přesto byli vedeni jako neoficiální spolupracovníci. Pro mnohé znamenaly tyto styky s ministerstvem velkou zátež a udržovali je pouze z povinnosti vůči biskupovi. Je ovšem nutno zmínit, že někteří z těchto biskupských vyslanců překročili kompetence a využívali kontakty se Stasi k osobnímu prospěchu.⁴ Kdekoli šlo při spolupráci o plnění povinnosti, tam číhalo i nebezpečí jejího porušení.

2.3 Vydírání

Nadprůměrně často – zejména v 50. a 60. letech – docházelo ze strany Stasi k vydírání duchovních. Důstojníci ministerstva usilovně shromažďovali „kompromitující materiál“, aby jím dostali potenciální kandidáty na spolupráci pod svůj tlak. Jako „úderné zbraně“ se používaly fotografie, magnetofonové nahrávky nebo svědecké výpovědi třetích osob. Kněží byli vydírání zejména tehdy, jestliže měli problémy s alkoholem, porušovali celibát nebo jednali protiprávně.

Vzorový příklad vydírání na základě porušování celibátu představují akta neoficiálního spolupracovníka „Bernharda“.⁵ Tento řeholní kněz udržoval delší dobu s jednou ženou sexuální poměr, který se náhodou provalil. Ministerstvo této okolnosti využilo, aby „Bernharda“ přinutilo ke kolaboraci. Jak hanebně si při tom pracovníci Stasi počínali, dokládá protokol pořízený při rozhodující schůzce s knězem. Důstojník Stasi píše:

Kandidát [= „Bernhard“] byl požádán sdělit nám [= Stasi] adresu církevního místa příslušného pro jeho případ, abychom se s ním mohli spojit. [...] Kandidát prosil, abychom to nedělali. Jinak že mu zbývá pouze „oprátka“. Kandidát se otázal, zda v tomto případě nevidíme jinou možnost a nemůžeme od oznámení záležitosti církevnímu vedení upustit. Pokusí se, jak jen bude schopen, věc napravit. Kandidát tím chtěl vyjádřit slib, že se již nebude chovat nápadně a vůči státu bude vždy loajální jako doposud. Kandidátovi byla předložena fotografie, která ho zachycovala bez oděvu s nějakou ženou. Byl dotázán, zda má jeho slib skutečně vyvážit nemravné skutky, jichž se dopustil. [...] Kandidát prosil, abychom mu věřili a neničili jeho budoucnost. [...] Ať se přece užijeme do jeho situace. Že je členem řádu již od roku 1936 a nikdo v církvi by mu něco takového neodpustil. [...] Že si dovede představit, co po něm chceme, ale sám že se nehodlá nechat přinutit k žádné činnosti, jež by poškozovala církev.⁶

„Bernhard“ fungoval jako spolupracovník celkem šest let; konspirativní spolupráce ukončila až jeho smrt.

2.4 Životní krize

V některých případech se důstojník Státní bezpečnosti stal pro kněze důležitou kontaktní osobou zejména tehdy, když se duchovní nacházel v obtížné situaci a hledal podporu. Nešlo primárně o pomoc materiální, nýbrž spíše duchovní. Kněží pociťující hlubokou nespokojenost se svými životními poměry toužili po pochopení a uznání. V mnoha případech se tak sám důstojník Stasi – byť to zní jakkoli scestně – stal pro kněze duchovním průvodcem.

Vedle zdravotních problémů mohly být příčinou existenciální krize kněží frustrace a nespokojenost s životní situací. Například neoficiálního spolupracovníka „Rudiho“ frustrovala církev jakožto „krajně asociální spolek“.⁷ Pro takovéto kněze byly rozhovory s důstojníkem Státní bezpečnosti vítanou příležitostí, jak se nahromaděné frustrovanosti zbavit. Příslušník Stasi projevoval nejen porozumění, nýbrž knězovu nevoli co možná ještě dále rozdmýchával; vždyť čím silněji

se duchovní od církve distancoval, tím byl ochotnější jí škodit. Kolaborace tak byla kompenzací vlastní nespokojenosti.

2.5 Strach

Mnoho neoficiálních spolupracovníků mělo prostě strach náborovým snahám Státní bezpečnosti vzdorovat. Báli se důsledků, které by odmítnutí vyvolalo, vždyť ministerstvo jako téměř všemohoucí organizace bylo pověstné svou bezskrupulózností.

Strach jako motiv se v aktech nedá snadno prokázat, nalezneme v nich však jeho zřetelné stopy. Z aktů „Klingera“, jednoho meklenburského faráře, můžeme vyčíst, že ho k souhlasu s nabídkou spolupráce přiměl „strach z budoucnosti“.⁸ Ještě výstižnější doklad se nachází ve složce spolupracovníka „Waltera“. Pracovník ministerstva v nich referuje o prvním kontaktu se studentským farářem z Berlína:

Spolupracovník [= „Walter“] na mě zapůsobil inteligentně, jeho vzezření a vystupování neprozrazuje, že je farář. Při rozhovoru působil ustrašeně a zřejmě nevěděl, jak se má vůči mně chovat. Slova, která řekl, dlouho zvažoval, nejspíš měl obavu, aby neřekl přespříliš.⁹

Uvedené příklady naznačují, jak veliký strach kněží měli, když je zkontaktovalo Ministerstvo státní bezpečnosti. Tento prvek patrně hrál v mnoha případech zásadní nebo přinejmenším podprahovou roli pro ochotu ke kolaboraci. Avšak – i to připomeňme – dotýčný kněz se musel obávat negativních důsledků odmítnutí externí spolupráce jen tehdy, když se předtím něčím provinil. Katoličtí duchovní, kteří měli svědomí čisté, byli pro Stasi v podstatě nedosažitelní a ke konspirativní spolupráci je stěží bylo možné přinutit.

2.6 Konformismus

Motivy jako vydírání a strach vyvolávají dojem, že život v NDR byl permanentním výjimečným stavem – směsicí hrůzy a všudypřítomného dohledu. Jakkoli byly tyto faktory tíživé a důsazné, pro mnoho občanek a občanů NDR vypadala každodenní realita přece jen jinak. Přizpůsobili se situaci, našli si vhodný koutek a tam se snažili žít tak nerušeně, jak to jen bylo možné.

Aby si splnili přání žít nezatížený všední život, zacházeli někteří kněží tak daleko, že se propůjčili ke konspirativní spolupráci s Ministerstvem státní bezpečnosti.

Souhlas s tajnou spoluprací se však jeví jako velmi vysoká cena za takovýto život „bez potíží“; oprávněně se přece můžeme ptát, zda vyvíjet činnost jako neoficiální spolupracovník nevedlo k novým netušeným konfliktům. Do napětí mezi nezbytnou strategií přežívání a přehnanou touhou po pohodlí vstupuje konformismus. Na jedné straně je nutné se v bezprávném režimu nějak zařídit, ale jinak nesmějí být kompromisy tak velké, aby se člověk sám stal součástí takového režimu.

2.7 Osobní zájmy

Jestliže při spolupráci s Ministerstvem státní bezpečnosti nešlo jen o to zajistit si co nejklidnější život, ale byl ve hře i zájem na osobním zisku, konformismus se zvrhl v oportunismus. Někteří kněží měli snahu vyzískat z externí spolupráce nějaký prospěch. Ten nemusel být vždy materiální povahy, nýbrž se mohl týkat všelijakých usnadnění a obohacení pro každodenní život. Typickým příkladem je přání moci svobodně cestovat. Ve složce „Rudolf“ se říká: „neoficiální spolupracovník se snaží ze spolupráce vytěžit osobní výhody. Využívá pomoci ministerstva mimo jiné k výjezdům do Spolkové republiky i se svou hospodyní.“¹⁰ Lipský farář, spolupracovník „Frank“, se na ministerstvo také obrátil se žádostí, „žádal o podporu pro zakoupení vstupenky na pohostinské vystoupení Vídeňských symfoniků“.¹¹ Farář „Wagner“ působící v Krušnohoří dokonce doufal, že mu ministerstvo pomůže získat rychleji nové auto.¹²

Případné zájmy sledované při externí činnosti pro Stasi mohly být materiální nebo ideální a sloužily užitku vlastnímu nebo blízkých osob. Zjevně však jen velmi málo kněží přistoupilo na spolupráci se záměrem osobně z ní profitovat. Spíše to bylo tak, že si postupně dokázali stále víc cenit příjemných vedlejších důsledků kolaborace. V některých materiálech se lze kupříkladu dočíst, že katolický duchovní se zpočátku rozhodně zpěchoval přijímat od Státní bezpečnosti nějaké dary, posléze však ponenáhlu od své zdrženlivosti upouštěl.¹³ Jakmile se odmítavý postoj jednou zlomí – kalkulovali vedoucí důstojníci –, pak bude spolupracovník při společných schůzkách také sdílnější a méně zdrženlivý.

2.8 Dobrý úmysl

V aktech se opětovně vyskytují poukazy na to, že někteří spolupracující kněží nejednali svévolně, nýbrž byli vedeni vírou, že při schůzkách se zástupcem Ministerstva státní bezpečnosti budou moci zlepšit vztah mezi katolickou církví

a státem ovládaným Jednotnou socialistickou stranou Německa. Jejich kooperace se Stasi měla tedy pohnutku v dobrém úmyslu přispět k porozumění mezi oběma znepřátelenými tábory. Například „Michael“ shledával v kontaktních pohovorech naprosto pozitivní smysl: „Smysl a účel spolupráce pochopil neoficiální spolupracovník [= „Michael“] jasně a zásadně se přimlouval za spolupráci pro udržení a další zlepšení dobrého vztahu mezi státem a církví.“¹⁴ Rovněž „Pater“ zastával postoj, že schůzky se Stasi jsou nejen legitimní, nýbrž žádoucí, neboť slouží odstraňování resentimentů.¹⁵

Jakkoli byly tyto snahy kněží o zlepšení vztahu státu a církve hodny uznání, přece jen se vnučuje otázka, zda bylo cestou spolupráce se Stasi něco takového opravdu možné. Navíc se vkrádá podezření, že někteří spolupracovníci dobrý úmysl pouze předstírali, aby ukryli své pravé motivy, a tak se vymanili z odpovědnosti. Stylizace do role stavitelů mostů mezi státem a církví dávala motivaci pro spolupráci daleko počestnější podobu, než měly například oportunistické záměry. Patrně chtěli mnozí kněží touto záminkou oklamat nejen druhé, nýbrž především sami sebe.

2.9 Touha uplatnit se

Stávalo se, že Státní bezpečnost využívala přehnanou snahu některých kněží po uplatnění, aby je k sobě připoutala ještě silněji. Ministerstvo státní bezpečnosti mohlo – jako sotva jiná instituce v NDR – nabízet mnohé výsady a výhody, což nemálo neoficiálních spolupracovníků vnímalo tak, že jim to obohatí život. Kněžím prahnoucím vyniknout však nešlo pouze o příjemnosti typu cestování do nesocialistické ciziny či získávání vzácných výrobků. Jejich ochotu přistoupit na spolupráci se Stasi nepodněcoval pouze oportunismus – družil se k němu i určitý narcismus. Tento druh spolupracovníků si liboval v tom, že je součástí exkluzivních kruhů, a tak se do jisté míry podílí na moci; lichotilo jim, že vědí víc než druzí. Jak již bylo řečeno, i kněžím, kteří uvízli v síti Stasi v důsledku životní krize, šlo primárně o uznání. Narcistní spolupracovník oproti tomu nekolaboroval z nouze, nýbrž z ješitnosti; byl kariéristou, který nepotřeboval ani tak pomoc, jako spíše ukojit samolibost.

Tento typ spolupracovníků lze najít i mezi kněžími. Jednoho katolického duchovního z oblasti spravované apoštolskou administraturou Zhořelec hodnotil jeho vedoucí důstojník takto: „Během akvizičního pohovoru se nepokrytě ukázalo, že farář [...] má nadměrnou potřebu vynikat a o všech problémech své far-

nosti rozhoduje výlučně sám.¹⁶ Ještě zřetelněji projevoval touhu po uplatnění spolupracovník „Pater“:

Spolupracovník „Pater“ dával najevo radost zejména proto, že je mu spojením s námi [= Státní bezpečností] umožněno nahlížet do materiálů, jež mu jsou jinak nepřístupné, což podstatně přispívá k posilování jeho autority mezi spolubratry v úřadě, aniž musí konkrétně zmiňovat, co skutečně ví.¹⁷

Uvedené příběhy neoficiálních spolupracovníků jsou dokladem, že někteří kněží kolaborovali s Ministerstvem státní bezpečnosti z nadměrného úsilí o uznání. Právě osoby cítící se ve své práci zneuznané mohly při spolupráci se Stasi zakoušet vzestup hodnoty sebe samých; patřily náhle k „elitnímu“ kruhu – leckteří kněží nedokázali tomuto lákadlu odolat.

2.10 Sklon k dobrodružství

Třebaže jde o vzácný motiv, lze jako pohnutku pro externí spolupráci se Stasi uvést i touhu po dobrodružství. Například lipský farář „Frank“ obdržel od Stasi špionážní úkol v Západním Německu. V obci Niederselters v pohoří Taunus měl vypátrat „evropské ústředí“ Svědků Jehovových – a také se tomu svědomitě věnoval, jak dokládá zpráva v jeho složce:

Spolupracovník prováděl optický průzkum obce, pořizoval snímky ulic, památek a výhledů do krajiny a pátral po umístění budoucího „evropského ústředí“. Získal topografickou mapu [...], a tak dokázal odhalit jeho přesnou polohu i podat přehledný popis místa včetně příjezdových cest a podoby okolí. Rozhovory spolupracovníka s katolickými farníky v Niederseltersu i jinými usedlíky přinesly další informace o sektě i o obci Niederselters.¹⁸

Z velkého úsilí, které „Frank“ projevil, lze usuzovat, že svůj špionážní úkol vykonával bez většího odporu. Zjevně existovali kněží, jejichž kolaborace s Ministerstvem státní bezpečnosti měla znaky značného osobního nasazení.

2.11 Pomstychtivost

Jedním z nejtemnějších motivů spolupráce byla msta. Mocný dohlížecí aparát Stasi byl využíván k tomu, aby se působila škoda neoblíbeným osobám. Tou-

to cestou bylo možné dávat průchod nenávisti, vyrovnávat otevřené účty či odstraňovat konkurenty. Akt pomsty, který by se dal označit za chladnokrevný, byl však výjimkou. Ve většině případů šlo spolupracovníkům spíše o zadostiučinění, o uklidnění pocitů závidi a o odplatu za utrpené bezpráví.

I pro motiv msty platí, že se dá v aktech Státní bezpečnosti jen obtížně doložit. Kněz by se samozřejmě neměl ihned podezřívat ze zlého úmyslu, jestliže se v přítomnosti důstojníka Stasi vyjadřoval o druhých špatně. Bylo zde však velké nebezpečí, že informace tak citlivé povedou i k odpovídajícím důsledkům. Této výtce musí například čelit „Willi“, který – alespoň dle nálezu v aktech – otevřeně líčil slabosti některých spolubratří:

Abychom si tajného spolupracovníka pevněji připoutali, systematicky jsme se ho dotazovali na kleriky z berlínského biskupství, na jejich přestupky a slabosti, a rovněž na duchovní připadající v úvahu jako kandidáti spolupráce. Dosud podal informace o katolických farářích [5 jmen začerněno]. Kompromitující údaje o různých duchovních se týkají mravních a charakterových vad, nejsou však tak závažné, že by se daly operativně vyhodnotit.¹⁹

Zda údaje v aktech odpovídají pravdě, musí prokázat přezkoumání jednotlivých případů. Mnohdy totiž Stasi již sama předem věděla o pochybení duchovních; tajným spolupracovníkům vkládala do úst informace, které byly výsledkem vlastních šetření ministerstva. To se však jistě nedělo vždy. Nelze tedy vyloučit, že některý kněz pomluvil druhé lidi, aby se jim pomstil.

2.12 Politické přesvědčení

Zkoumáme-li akta spolupracujících kněží, zjistíme, že několik málo z nich vyvíjelo činnost „z přesvědčení“. K nim kupříkladu patřil spolupracovník „Autor“. Říká o sobě, že „je v katolické církvi jedním z mála duchovních, kteří se zasazují o přijetí mírové hranice na Odře a Nise a o uznání NDR v mezinárodním měřítku“.²⁰ Oprávněným zastáncem marxismu-leninismu byl spolupracovník „Hans“, kněz ovšem již jen bývalý.²¹

Je však třeba zdůraznit, že Státní bezpečnosti se podařilo přesvědčit katolické duchovní o kompatibilitě marxismu a křesťanství jen vzácně. Velmi často se proto spolupracující kněz a vedoucí důstojník dostávali v otázce lepšího světového názoru a pravdivého obrazu člověka do sporů.²² Vzdor těmto výhradám se nedá jen tak odbýt fakt, že někteří kněží kolaborovali se Státní bezpečností i z přesvědče-

ní. Pravděpodobně byli zpravidla pachateli „v dobrém úmyslu“ než stoupenci marxistického myšlení, avšak stávalo se, že i duchovní neprojevovali k socialismu pouze odpor.

3. Složitost odpovědí – otevřené otázky

Tento článek je pokusem ukázat celé spektrum možných motivací a navrhnout typologii spolupracovníků Stasi z řad kněží. Vynořily se především dvě obtíže: Zprvce jsou některé motivy spíše zjevné, jiné oproti tomu spíše podprahové či vůbec nevědomé. Například vydírání se v aktech dá snáze prokázat než strach či konformita. Nadto se – zadruhé – vynořuje otázka, do jaké míry jsou údaje v aktech Stasi vůbec spolehlivé. Lze ze zpráv důstojníků Státní bezpečnosti vyčíst pravdivé motivy neoficiálních spolupracovníků? Odpovědět na to můžeme trojím způsobem: Možná jsou údaje v aktech přikrášlené, zfalšované či vůbec vymyšlené, a přesto tvoří v mnoha případech nejdůležitější zdroj. Jakkoli by bylo žádoucí vést s dotýcnými osobní rozhovor, není to již ve většině případů možné. Zadruhé se akta považovala za ucelená a bral se zřetel i na detaily a kratší poznámky. Často totiž neplynuly právě důvody k závazku externí spolupráce z hodnocení důstojníků Stasi, nýbrž z okrajových poznámek a vlastních výpovědí kněží. Konečně – a toto je třetí a nejdůležitější část odpovědi – byla na základě akt nastíněna pouze typologie a nevyhodnocovaly se jednotlivé případy. Typologie není systém přihrádek, do nichž by se daly jednotlivé případy spolupracovníků zařadit; spíše chce podat informaci o rozmanitých motivacích, působících často souběžně. Jestliže jsme uvedli některého duchovního v jedné z dvanácti skupin jako příklad, neznamená to nutně, že příslušná motivace u něho byla ta rozhodující. Četné doklady z akt měly jen naznačit, že u kněží existovala celá řada možných pohnutek k přijetí spolupráce – některé byly častější, jiné vzácnější. Možná by se k seznamu daly připojit ještě další, popř. některé skupiny rozčlenit podrobněji, ale již z našeho přehledu je zřejmé, jak byly motivace rozmanité.

U většiny neoficiálních spolupracovníků se nevyskytoval pro spolupráci pouze jediný důvod, nýbrž jich bylo vícero. K témuž poznatku došli i Ingrid Kerz-Rühlingová a Tomas Plänkner: „Pohnutky někdejších externích spolupracovníků k účasti na konspirativní činnosti se prokázaly jako velmi heterogenní. Téměř ve všech případech šlo o směsici tvořenou vnějšími zásahy Ministerstva státní bezpečnosti, vědomou motivací, jakož i spíše nevědomými základními vnitřními neurotickými konflikty a traumaty.“²³ Lze si například představit, že se kněz neobrátil ke Stasi zády nejen ze strachu, nýbrž i proto, že měl se svým vedoucím

důstojníkem dobrý vztah. Ani církevní pověřenci pro styk se Státní bezpečností nemuseli jednat jen z povinnosti; možná jim lahodilo i uznání, jehož se jim dostávalo.

Skladba motivů nebyla vždy stejná, nýbrž se v průběhu „kariéry“ spolupracovníka mohla měnit. Farář, který byl zpočátku třeba vydírán, mohl ze své zdrženlivosti vůči Státní bezpečnosti poněkud slevovat a oceňovat výhody z kolaborace. Stejně tak si lze představit, že spolupracovník zkraje ještě sympatizoval se socialistickými idejemi, posléze však prohlédl prolhanost diktatury Jednotné socialistické strany Německa a zůstal ministerstvu věrný jen ze strachu z možných důsledků. Pouze tato proměnlivost motivací, příčin a okolností vysvětluje, proč se z některých kněží původně vůči režimu kritických náhle stali spolupracovníci Stasi. Studentský farář „Lipsko“ byl například dlouhou dobu pokládán za „protivníka komunismu“²⁴ a „nepřítele státu“,²⁵ než si ho posléze zavázali k externí spolupráci.

Vedle tohoto příkladu překvapivé změny smýšlení však existuje ještě další skupina případů spolupracovníků, nad kterými člověk žasne a prostě stojí před záhadou. Míněni jsou kněží, kteří ke spolupráci podle všeho neměli vůbec žádnou motivaci. Z žádného materiálu jasně nevysvítá, proč se farář, kaplan nebo řeholník zapletl se Stasi. Možná se někteří kněží s reprezentanty Ministerstva státní bezpečnosti sešli opravdu bez postranních záměrů a ke spolupráci došlo spíše náhodou, neúmyslně. Nezřídka tedy na počátku „kariéry“ neoficiálního spolupracovníka stála často nerozváznost a lhostejnost. Kolaboraci zhusta nepředcházelo vědomé rozhodnutí, byla spíše výsledkem plíživého procesu, během něhož se dotyčný stále více zaplétal do sítě tajné policie. První nerozmyšlený krok směrem ke Stasi byl proto častokrát již krokem navíc.

Je třeba připojit ještě jednu poznámku. Pátrání po příčinách snad může určité jednání vysvětlit, ale vůbec není omluvou vykonaných skutků. Poukazuje na to i Helmut Müller-Enbergs:

*Motivace může sice činnost neoficiálních spolupracovníků ukázat jako pochopitelnou, avšak nikterak ji nelegitimizuje. Motivy se dají využít jako určitý koeficient pro stanovení stupně zodpovědnosti spolupracovníka a jeho posouzení, daleko víc rozhodující jsou však spíše důsledky jeho činnosti: tedy otázka, komu činnost prospěla a komu uškodila.*²⁶

Z němčiny přeložil Vratislav Slezák.

POZNÁMKY:

- 1/ Srov. článek „Případ Rosner“ v tomto čísle *Salve*.
- 2/ Srov. DIETER GRANDE – BERND SCHÄFER: *Kirche im Visier, SED, Staatssicherheit und katholische Kirche in der DDR*. Leipzig, Benno-Verl. 1998, s. 40, pozn. 36.
- 3/ Srov. UTE HAESE: „MfS-Kontakte auf offizieller Ebene“. IN: CLEMENS VOLLNHALS (ed.): *Die Kirchenpolitik von SED und Staatssicherheit: eine Zwischenbilanz*. Berlin, Links 1996, s. 371–387.
- 4/ Srov. tamtéž.
- 5/ IM-Akte „Bernhard“, BStU-ZSt Berlin, MfS AIM 13060/72.
- 6/ Tamtéž: s. 15–17.
- 7/ IM-Akte „Rudi“, BStU-ZSt Berlin, MfS A1403, díl I, s. 41.
- 8/ IM-Akte „Klinger“, BStU-ASt Potsdam, Pdm A395/61, díl II, s. 17.
- 9/ IM-Akte „Walter“, BStU-ZSt Berlin, MfS A1217/77, díl I. s. 34.
- 10/ IM-Akte „Rudolf“, BStU-ASt Dresden, Ddn A3018/90, s. 177. – Obdobně i IM-Akte „Leo“, BStU-ASt Potsdam, Pdm Abt. XX, 373/91, s. 64n+68n.
- 11/ IM-Akte „Frank“, BStU-ASt Leipzig, Lpz AIM 1653/85, díl II, sv. 2, s. 130.
- 12/ IM-Akte „Wagner“, BStU-ASt Chemnitz, Kms A1721/69, díl I, s. 86.
- 13/ Srov. IM-Akte „Rudolf“, s. 79.
- 14/ Srov. IM-Akte „Michael“, BStU-ASt Dresden, Ddn AIM 687/92, s. 72–74.
- 15/ Srov. IM-Akte „Pater“, BStU-ZSt Berlin, MfS A1232/77, díl I, s. 186.
- 16/ Srov. IM-Akte (bez krycího jména), BStU-ASt Frankfurt/Oder, CbS. Ag87/84, s. 19.
- 17/ Srov. IM-Akte „Pater“, díl II, s. 36.
- 18/ IM-Akte „Frank“, díl II, sv. 2. s. 126.
- 19/ IM-Akte „Willi“, BStU-ZSt Berlin, MfS A7612/65, díl I, s. 96.
- 20/ IM-Akte „Autor“, BStU-ASt Dresden, Ddn A2346/77, s. 39.
- 21/ Srov. IM-Akte „Hans“, BstU Berlin, MfS AIM 8406/83, díl I, s. 148.
- 22/ Srov. IM-Akte „Monstranz“, BStU-ASt Erfurt, Erfurt AIM 458/89, díl I, s. 141 a IM-Akte „Johannes“, BStU-ZSt Berlin, A636/79, díl I, s. 22–24.
- 23/ INGRID KERZ-RÜHLING – TOMAS PLÄNKERS: *Verräter oder Verführte. Eine psychoanalytische Untersuchung Inoffizieller Mitarbeiter der Stasi*. Berlin, Links 2004, s. 132.
- 24/ IM-Akte „Leipzig“, BStU-ZSt Berlin, MfS A2706/75, s. 38n+164nn.
- 25/ Srov. tamtéž: s. 8onn.
- 26/ HELMUT MÜLLER-ENBERGS: „Warum wird einer IM? Zur Motivation bei der inoffiziellen Zusammenarbeit mit dem Staatssicherheitsdienst“. IN: KLAUS BEHNKE – JÜRGEN FUCHS (eds.): *Zersetzung des Seele. Psychologie und Psychiatrie im Dienste der Stasi*. Hamburg, Rotbuch Verlag 1995, s. 102–129, zde s. 126.

Gregor Buß, Th.D. (* 1979) je sociální etik a misiolog. Studoval katolickou teologii, filozofii, judaistiku, anglistiku a pedagogiku na univerzitách v Münsteru, Erfurtu a Jeruzalémě. Doktorandské studium absolvoval na KTF UK v Praze, kde se věnoval tématu „Morální aspekty kolaborace církve s StB v dobách komunistické diktatury ve Východní Evropě se zaměřením na bývalou NDR“. Nyní působí na Institutu pro světovou církev a misii na Vysoké škole Sankt-Georgen ve Frankfurtu nad Mohanem. Zabývá se mimo jiné filozofií Charlese Taylora.

Pavol Jakubčín

Mírové hnutí katolického duchovenstva

Počátky úsilí o vytvoření prorežimní kněžské organizace

Jedním z hlavních úkolů, které v létě 1948 definovalo církevní oddělení Ústředního akčního výboru Národní fronty (ÚAV NF) v návrhu řešení náboženských otázek v ČSR, bylo využití náboženství jako spojence nově vytvářeného režimu, který bude získávat podporu širokých vrstev věřícího obyvatelstva. Jelikož podle autorů návrhu má evangelium silný sociální akcent, lze právě křesťanství využít jako spojence myšlenky sociálního pokroku. Tato možnost je však podle nich podmíněna postojem, jaký zaujímá k socialismu orgán reprezentující lidem konkrétní církev, tedy kněz. Čelní tvůrci církevní politiky státu proto předpokládali, že získání podpory lidu pro ně bude nejsnazší právě prostřednictvím kněží, kteří byli, zvláště v religióznějších oblastech státu (na Slovensku a na Moravě), pro lidi na venkově, ale i ve městech skutečnými autoritami.¹ Z tohoto důvodu zahájili různé kroky vedoucí k tomu, aby kněží byli „správným“ způsobem zapojeni a využiti při plnění cílů, které si vytyčila nově etablovaná státní moc.

Na jaře 1949 byla po několika měsících úplně zmařena rokování, probíhající mezi zástupci státní moci a katolického episkopátu. Předsednictvo ÚV KSČ následně přijalo novou linii církevní politiky. Její součástí byla též snaha státní moci o vytvoření sdružení tzv. pokrokových kněží, které mělo mezi kněžími podnítit další diferenciaci jejich postojů vůči novému politickému zřízení.²

Těchto dvou záměrů, tj. využití vlivu církve a zejména kněží k propagaci vlastních cílů a vyvolání rozporů mezi biskupy a kněžími i mezi kněžími navzájem, chtěli čelní osnovatelé státní církevní politiky docílit právě prostřednictvím prorežimní katolické kněžské organizace, která později dostala název Mírové hnutí katolického duchovenstva (MHKD).

Vytvoření Mírového hnutí katolického duchovenstva však předcházelo povícero pokusů státní moci podnítit v katolické církvi vznik takové organizace, která by mohla uskutečnit zmíněné záměry. Mezi tyto pokusy se řadí organizace schizmatické Katolické akce v létě 1949, schválení tzv. církevních zákonů na podzim 1949 i snaha o vytvoření hnutí „vlasteneckých“ kněží. Jelikož samotná schizmatická Katolická akce skončila neúspěchem a prostřednictvím hnutí „vlasteneckých“

kněží se nepovedlo oslovit větší počet katolických kněží, zrodila se v průběhu roku 1951 myšlenka na zapojení kněžstva do nové organizace pomocí propagace boje za mír.

Rozsáhlá mírová kampaň probíhala v celém Československu přibližně od počátku roku 1950 a různými způsoby do ní byla zapojována též katolická církev. Komunisti předpokládali, že otázka míru ve světě a nesouhlas s válkou jsou pro představitele církve témata, vůči kterým nebudou mít námitky. Podle plánů představitelů vládní moci měla však mírová kampaň sloužit především k vyzvednutí mírového „prvenství“ Sovětského svazu a k odsouzení „imperialistického Západu“. V rámci kampaně byli proto biskupové i kněží vybízeni k tomu, aby se zapojili do mírové podpisové akce a aby pronášeli k věřícím mírové výzvy. Měli kázat o míru, účastnit se různých veřejných besed a zasedání, ba dokonce konat mezi věřícími sbírky do Světového fondu míru.³ Přibližně od počátku roku 1951 pořádal Slovenský úřad pro věci církevní (SIÚC) tzv. mírové porady a konference katolických kněží v rámci diecézí a děkanátů. Podle oficiálního záměru státní správy mělo být cílem těchto porad přenesení tzv. mírových úkolů na všechny kněze, kteří měli dále propagovat tyto úkoly mezi věřícími.⁴ Při organizaci těchto mírových porad pro kněze nebylo nic ponecháno náhodě. Jejich program a průběh byl většinou pečlivě připraven předem. Den nebo dva před samotnými poradami se obvykle konaly tzv. předporady za účasti hlavních organizátorů z řad státní správy (církevních tajemníků) a několika „vlasteneckých“ kněží. Program porad sestával z různých mírových a pozdravných projevů představitelů SIÚC, krajských či okresních národních výborů (KNV, ONV) a „vlasteneckých“ kněží. Na některé porady byli zváni všichni kněží děkanátu či diecéze, na jiné jen vybraní (přičemž většinou byli opomíjeni nejtvrďší odpůrci režimu – tzv. reakční kněží).

Jelikož konání těchto mírových aktivit nevyvolalo ze strany Svatého stolce a ani z řad katolické hierarchie (ochromené monstrprocesy s katolickými biskupy) větší odpor, mohl Slovenský úřad pro věci církevní v dubnu 1951 ve své zprávě konstatovat, že „myšlenku míru lze propagovat prostřednictvím církve zcela otevřeně. Duchovní jsou členy mírových výborů a v mírové práci se doposud mnozí osvědčili. Dobře působila účast duchovních na dosavadních mírových akcích. Na poradách s duchovními je potřeba hovořit o konkrétních otázkách boje za mír [...]. Celou tuto mírovou akci v řím.-kat. církvi svěří SIÚC vlasteneckému duchovenstvu, které se do této práce již zapojilo.“⁵ I na základě těchto zkušeností s mírovými akcemi tvůrčové církevní politiky ve státě usoudili, že zejména na mírové agitaci lze založit existenci nové organizace v církvi, hnutí kněží, které mělo sloužit záměrům komunistické státní moci.

Státní úřad pro věci církevní (SÚC) v červnu 1951 navrhl Předsednictvu Ústředního výboru (ÚV) Komunistické strany Československa (KSČ) vytvoření organizace sdružující všechny římskokatolické kněze, která by byla vedena „pokrokovými katolickými duchovními“. Hlavním důvodem pro vznik hnutí byla snaha oslabit mezi kněžími vliv Svatého stolce a vytvořit vůči nim jakousi protiváhu. Vedoucí roli přitom měli sehrát „vlastenečtí“ kněží, kteří se již osvědčili v dosavadní spolupráci. Návrh nepředpokládal individuální členství kněží v nové organizaci, neboť to by mohlo vést k odporu ze strany Svatého stolce, jehož důsledkem by byla nedůvěra kněží vůči nové organizaci.⁶

Průběh dalších událostí se odvíjel podle stanoveného plánu. Na konci června 1951 vznikl Celostátní mírový výbor katolického duchovenstva (CMV KD), do jehož čela byl postaven kněz Josef Plojhar.⁷ Členy výboru se stalo celkem 26 kněží, z nichž deset bylo ze Slovenska.⁸ Současně byl utvořen též Slovenský mírový výbor katolického duchovenstva, v jehož vedení stál Alexander Horák.⁹ Podle postupu navrženého Státním úřadem pro věci církevní se následně během letních měsíců ustavovaly mírové výbory v diecézích. SlÚC stanovil přesná data, v nichž se v jednotlivých diecézích mají konat mírové konference kněží, kteří zvolí členy předsednictva a další funkcionáře diecézních mírových výborů (DMV). Dále stanovil, kolik mají mít diecézní mírové výbory členů, jaký má být pořad konferencí a komu má být zaslán pozdravný telegram.¹⁰ Hlavním úkolem diecézních mírových výborů v tomto období byla příprava podmínek v diecézích pro uskutečnění plánované celostátní konference katolických kněží a zajištění dostatku delegátů pro ni.¹¹

Ze strany státní správy však nebylo při vytváření organizační struktury kněžského mírového hnutí nic ponecháno náhodě. Průběhem diecézních mírových konferencí se předem zabývaly tzv. církevní pětky v krajích.¹² Kupříkladu církevní pětka bratislavského krajského národního výboru (KNV) stanovovala, kteří kněží mají být zvoleni do diecézního mírového výboru a kteří jsou naopak nežádoucí. Usilovala také o to, předejít možnému získání vlivu biskupa na DMV, a to tím, že mírový výbor neměl mít žádného čestného předsedu (jímž by se byl mohl stát právě biskup).¹³ Ve snaze zajistit hladký vznik nového hnutí bylo též rozhodnuto interview ty kněze, kteří by mohli tomuto záměru stát v cestě. Větší počet „reakčních“ kněží byl proto deportován do internačního přeškolovacího kláštera v Mučeníkách (Sládečkovcích).¹⁴

Dne 23. srpna 1951 Celostátní mírový výbor katolického duchovenstva rozhodl, opět z podnětu SÚC, svolat celostátní sjezd katolického duchovenstva. Sjezd se měl konat 27. září 1951 v Praze.¹⁵ Pro posouzení míry samostatnosti v rozhodování CMV KD je příznačné, že o svolání sjezdu rozhodlo Předsednictvo ÚV KSČ již 11. června.

V následujících týdnech se rozjela široce založená kampaň, která měla celostátní sjezd propagovat u kněží i u věřících. Nově utvořené diecézní mírové výbory na svých zasedáních vyzývaly kněze, aby v rámci přípravy ke sjezdu přijali rozličné mírové závazky, kupř. závazek k pořádání zvláštních modliteb za pokoj, ke zvýšení odebírání *Katolických novin* ve farnostech, ke vstupu do Svazu československo-sovětského přátelství (SČSP), k odebírání časopisu *Svět socialismu*, k boji za odalkoholizování svých farností či k pomoci při podzimních pracích v jednotlivých zemědělských družstvech (JZD) a podobně. Církevní tajemníci, funkcionáři národních výborů a členové DMV navštěvovali kněze, které vybízeli i přemlouvali k účasti na sjezdu.¹⁶

Celou přípravu sjezdu řídil Státní úřad pro věci církevní (na Slovensku Slovenský úřad pro věci církevní), který se však snažil vyvolat v kněžích dojem, že sjezd připravují funkcionáři Celostátního mírového výboru katolického duchovenstva.¹⁷ SÚC samozřejmě pokrýval průběh sjezdu i finančně a hradil i cestovní výlohy účastníků.¹⁸ Z Bratislavy a z Košic byly pro účastníky sjezdu vypraveny zvláštní rychlíky.¹⁹ Sjezdu se zúčastnilo víc než 1 200 kněží (někde se uvádí počet 1 700 kněží), z nichž 531 bylo ze Slovenska.²⁰ Průběh sjezdu hodnotil předseda SÚC Zdeněk Fierlinger jako velký úspěch. Zdůrazňoval zejména, že sjezd potvrdil správnost myšlenky založit spolupráci duchovních s režimem na mírovém základu.²¹ Překvapením pro komunisty byl však fakt, že autorita Svatého stolce a papeže zůstala mezi kněžími i přes rozsáhlou kampaň nenalomená. Projevilo se to při čtení dopisu košického biskupa Jozefa Čárského, kdy pasáž o papeži jakožto hlavě církve vyvolala bouřlivý potlesk. Podobně při projevu ministra Jozefa Plojgara, který byl ostře namířen proti Svatému stolci, což naopak vyvolalo mezi kněžími značný odpor.²² Celkově byl však tento sjezd vnímán státní mocí jako začátek nové etapy církevní politiky a jako výraz „konsolidace církevních poměrů“.²³

V průběhu týdnů následujících po celostátním mírovém sjezdu katolických duchovních začaly diecézní mírové výbory svolávat porady v děkanátech, na které byli pozváni všichni jejich kněží. Kněží na nich byli obeznamenáni s průběhem a usneseními sjezdu v Praze.²⁴ Opětovně byli vybízeni k přijetí různých závazků, jimiž měli „přispět k posílení tábora míru“. Rovněž jim bylo zvlášť zdůrazňováno, aby se „správným způsobem zapojili do budování socialismu“, a to tak, aby mezi lidmi agitovali (za provedení setby, podzimních prací), aby se účastnili setkání s občany, schůzí JZD a aby věřícím „vysvětlovali výhody družstevního hospodaření“.²⁵ V následujících letech se právě pravidelné mírové porady v diecézích a děkanátech staly hlavním znakem činnosti kněžské mírové organizace.

Činnost mírového hnutí katolických kněží

Skutečnost, že mírové hnutí kněží vzniklo z podnětu a na přání komunistů, byla určující i pro jeho další činnost. Komunistická státní moc se po celou dobu jeho existence v letech 1951–1968 snažila co nejvíce jej využít k realizaci svých cílů. Samotný program mírových porad se obvykle vytvářel podle jednoduchého schématu: Státní úřad pro věci církevní (popřípadě SÍÚC) inicioval projednání určitého tématu na zasedání předsednictva Celostátního mírového výboru nebo Slovenského mírového výboru katolického duchovenstva (SMV KD). Ten ze svého zasedání vydal referát, který byl následně předmětem jednání na zasedáních diecézních mírových výborů, jichž se účastnili i jednotliví děkani. Nakonec se konaly mírové porady v děkanátech, zabývající se otázkami připravenými pro ně diecézním mírovým výborem.²⁶

Kromě hlavního záměru státní moci stavět „mírové výbory katolických kněží [...] do opozice vůči politice Vatikánu“²⁷ měly mírové porady v diecézích a děkanátech plnit též další, neméně důležité úkoly. Jedním z nich bylo, aby se DMV a porady děkanátů staly jakýmsi školením pro kněze, na kterých je bude možné neustále vybízet a zavazovat k činnosti v intencích výstavby socialismu, tj. aby působili na své farníky a pozitivně (z hlediska komunistů) je ovlivňovali.²⁸ Důležitý byl rovněž úmysl, aby činnost mírových výborů vytvořila jakousi protiváhu vlivu biskupů na kněze. Tato myšlenka se objevila již ve zmíněném návrhu SÚC z června 1951, v němž se počítalo s tím, že diecézní mírové výbory se kromě mírových záležitostí budou zabývat rovněž kněžskými stavovskými záležitostmi. Měly se kupříkladu vyjadřovat i k záležitostem jmenování kapitulních vikářů v diecézích, což mělo zvýšit jejich důležitost a vést k dosažení dlouhodobě sledovaného cíle – oslabení vlivu biskupů na kněze.²⁹

V neposlední řadě se organizace DMV a porad děkanátů měla stát jednou z mnoha aktivit, které měly odvádět pozornost kněží od vlastní duchovní činnosti. Diecézní mírové výbory a porady děkanátů měly sice nahradit kněžské rekolekce, ale jejich obsah měl být úplně jiný, oproštěný od duchovní náplně. Ve zprávě o činnosti a práci diecézních mírových výborů, kterou se zabýval sekretariát ÚV komunistické strany Slovenska (KSS) v únoru 1952, se o tom píše: „organizované porady [...] je [kněze – P. J.] odvádějí od práce zaměřené čistě na náboženské otázky [...]. K tomu, abychom duchovní co nejvíce odváděli od jejich vlastních úkolů v náboženském životě, je potřebné, aby je strana a státní správa zapojovala do veřejného a politického života tak, že budou zváni na hovory s lidem, na zasedání mírových výborů SČSP a jiné veřejné projevy jako přednášky, besedy, slavnosti.“³⁰

Nejčastěji byly mírové porady v diecézích a děkanátech využívány k propagaci zemědělských prací či k aktivizaci lidí před volbami. V těchto případech byl celostátní mírový výbor „usměrněn“, aby připravil osnovu, podle níž se na diecézních a děkanátních poradách mělo hovořit například o podpoře rolníků při zvyšování zemědělské produkce.³¹ Před volbami byly mírové porady zaměřeny na poučení kněží, jak se mají „správně postavit“ k volbám a jak mají v tomto smyslu ovlivňovat lidi.³² V období rostoucího mezinárodního napětí byly připraveny referáty zaměřené na zdůraznění mírového prvenství Sovětského svazu.³³

Slovenský úřad pro věci církevní rovněž usiloval skrze Slovenský mírový výbor katolických duchovních o prosazení různých opatření k potlačení náboženského života, omezení výkonu náboženských obřadů apod. Tyto zásahy měly budit dojem, že je iniciují samotní představitelé mírového hnutí. Například v roce 1953 SlÚC na zasedání Celostátního mírového výboru v Bratislavě dojednal omezení konání procesí na svátek Božího Těla i další omezení při udělování biřmování.³⁴ V rámci politických opatření při přípravě Vánoc byli vedoucí představitelé mírového hnutí kněží požádáni, aby nepořádali žádné náboženské akce mimo kostel.³⁵ Když bylo omezeno konání procesí během Velikonoc, byli kněží na mírových poradách předem poučeni, jak tato omezení správně vysvětlit lidem.³⁶ Vzácností nebyla ani snaha státní moci využít CMV KD k odsouzení přílišné či nevídané aktivity některého biskupa. Když např. biskup Ambróz Lazík vydal v roce 1960 směrnici pro děkany o výuce náboženství v kostelích, jedním z opatření, která měla zabránit jejímu provádění, bylo, že představitelé mírového hnutí byli o celé věci poučeni a následně odsoudili biskupův postoj jako nesprávný. Slíbili také, že budou mezi kněžími působit v tom směru, aby směrnice nebyla prováděna.³⁷

Stojí však za zmínku, že ve vedení Slovenského mírového výboru katolického duchovenstva se zejména vůči opatřením státní správy, zaměřeným na omezení náboženského života, objevovaly někdy poměrně ostré protesty. Například při likvidaci Charity jako charitativní dobročinné organizace se proti tomu postavili představitelé Slovenského mírového výboru, zvláště Jozef Lukačovič³⁸ a Alexander Horák. Odmítali přijmout nové zaměření Charity, která měla působit již pouze jako zařízení pečující o praceneschopné řeholníky a řeholnice a zajišťovat rekreaci kněží. Horák i Lukačovič dokonce svolali v květnu 1952 poradu vedoucích představitelů Slovenského mírového výboru, na níž kritizovali realizované změny a požadovali zachování jejích dobročinných aktivit.³⁹

Podobnou aktivitu vyvinuli kněží z předsednictva Slovenského mírového výboru též na podzim 1952, kdy se podle nové úpravy mělo ztížit přihlašování dětí na náboženství ve školách. Zvláště aktivně zde vystupoval Štefan Zárecký⁴⁰ spolu s Alexanderem Horákem, kteří odmítli postup Slovenského úřadu pro věci cír-

kevní a požadovali, aby informace o této změně byla vyhlášena během mší svatých. SIÚC v tomto případě konstatoval: „Ukázalo se, jak málo objektivní jsou i kněží typu Horáka a Lukačoviče, když se jedná o výuku náboženství.“⁴¹

Rovněž tak při zúžení rozsahu *Katolických novin* z 8 na 6 stran týdně v březnu 1955 protestoval proti tomuto rozhodnutí tajemník kněžského mírového hnutí Štefan Zárečzky. Odmítl spokojit se s novým rozsahem a zastával názor, že čelní činitelé církve a CMV KD musí udělat vše pro to, aby uhájili původní rozsah katolických novin.⁴²

Všechny podobné snahy čelních představitelů mírového hnutí však nakonec končily pohovorem s vedoucími pracovníky SIÚC, po němž se podřídili rozhodnutí vedoucích orgánů. Činnost Slovenského mírového výboru katolických duchovních byla proto většinou usměrňována bez větších potíží. To však neplatilo o diecézních mírových poradách a zejména o mírových poradách v děkanátech.

Mírové porady v diecézích a děkanátech

Již na počátku roku 1952 konstatoval SIÚC snahu některých kněží o docílení stavu, „kdy by jim byla ponechána úplná volnost při organizaci jak diecézních, tak i děkanátních porad“. Pro státní správu však byla jakákoli ztráta kontroly nad průběhem a obsahem mírových porad nepřijatelná. Z toho důvodu byly všechny mírové porady v diecézích a děkanátech organizovány „prostřednictvím krajských a okresních církevních tajemníků a zmocněnců biskupských úřadů, s nimiž se předem projedná program a celá organizace a jejichž úkolem je projednat celou přípravu s předsednictvem diecézního mírového výboru a děkanátní porady s děkanem, jakož i osobně se účastnit všech porad“.⁴³

Na děkanátních mírových poradách se však setkávali všichni kněží děkanátu a přes jejich zmíněnou pečlivou přípravu a účast církevních tajemníků se situace příliš často vyvíjela směrem, který byl pro komunisty nežádoucí, a schůze se tak mýjely s původním záměrem. Nepřijatelná byla například skutečnost, že v diskuzích, které měly být vedeny po předneseném referátu, se kněží „zabývají otázkou Sv. otce, věrnosti k němu apod.“.⁴⁴ Pověřenec Štefan Gažík to koncem roku 1952 na poradě krajských církevních tajemníků vyjádřil slovy: „faráři se tady [na mírových poradách v děkanátech] utužují v jednotě, dělají vlastní politiku a tím narušují problémy, které my chceme řešit. Naším prvořadým úkolem bude zajistit, aby se na těchto poradách hovořilo o tom, na čem my budeme mít zájem. Musíme je dovést k tomu, aby i oni odsoudili politiku Vatikánu.“ Předsednictvo ÚV KSS dokonce konstatovalo, že konané diecézní a děkanátní mírové porady

umožňují kněžím formálně projevovat loajalitu vůči politice strany, a tak zastírat jejich skutečný úmysl, jímž je „upevnění pozice církve jak u státních orgánů, zejména však u pracujícího lidu“.⁴⁵ Koncem roku 1952 se proto objevily návrhy, aby se děkanátní porady napříště podrobily ještě přísnější kontrole, ale zejména aby se snížila jejich četnost.⁴⁶ Zatímco v roce 1952 se děkanátní porady konaly měsíčně, podle rozhodnutí Státního úřadu pro věci církevní se v roce 1953 měly konat již pouze jednou za čtvrt roku a jejich průběh měl být pečlivě připravený a ještě více kontrolovaný.⁴⁷ Rovněž tak mělo být zajištěno, aby se diskuze odvíjela správným směrem, zárukou čehož měla být přítomnost „zdatného řečníka z řad duchovenstva nebo lidové správy, který bude přítomen diskuzi, dá diskuzi správné zaměření a uzavře poradou tak, aby správně vyzněla a zapůsobila“.⁴⁸

Snížení frekvence mírových porad v děkanátech však snížilo i možnost ovlivňování kněží. Z tohoto důvodu začal být kladen větší důraz na osobní návštěvy okresních církevních tajemníků u jednotlivých kněží. Pravidelné návštěvy a osobní pohovory s kněžími se tak od poloviny 50. let a v 60. letech staly pro církevní tajemníky důležitým bodem jejich pracovní činnosti.

Ale i přes všechna zmíněná opatření na usměrnění průběhu děkanátních porad byl jejich průběh i v následujících letech kritizován státní správou z důvodu jejich slabého vedení. Často se totiž diskutovalo ne o referátu, připraveném diecézním mírovým výborem, ale o tom „co pálí církev a kněze“.⁴⁹

Státní moci vadilo i konání pravidelných kněžských rekolekcí, které měly povytce duchovní obsah. Úmyslem státní moci bylo, aby rekolekce začaly být konány pod patronací kněžského mírového hnutí s cílem přiblížit jejich obsah mírovým poradám. Za tímto účelem byly v jednotlivých děkanátech zřízeny funkce tajemníků mírového hnutí, pro něž se uskutečnila školení. Vyškolení tajemníci měli následně zajistit správnou orientaci rekolekcí.⁵⁰ Jak však plyne ze zápisů z jednotlivých rekolekcí, které se konaly v Trnavské apoštolské administratuře po roce 1959, tajemníci mírového hnutí v děkanátech příliš úspěšní nebyli, neboť obsah rekolekcí si v převážné míře ponechal duchovní zaměření.

Úpadek a dočasné oživení mírového hnutí

Necelé dva roky po vzniku mírového hnutí se dostala jeho činnost do výrazného útlumu. Už v roce 1954 se proto ze strany SÚC projeví snahy o oživení mírového hnutí a zvýšení jeho aktivity. Církevnímu úřadu vadila zejména skutečnost, že aktivita hnutí se omezovala jen na mírové konference, které byly pouze formální záležitostí. Hnutí tak nedokázalo získávat na svou stranu nové kněze.⁵¹ Státní

úřad pro věci církevní proto přistoupil k reorganizaci mírového hnutí, která měla spočívat v tom, že „do vedoucích orgánů byli zvoleni iniciativnější a průbojnější kněží. Jsou též měněny metody řízení mírového hnutí mezi katolickými kněžími tak, aby dosavadní značný formalismus byl nahrazen iniciativní, samostatnou a konkrétní prací duchovních. Z jednání mírového hnutí byly odstraněny všechny problémy výslovně církevní a náboženské. Hlavním cílem hnutí je vést duchovenstvo k budovatelskému a mírovému úsilí, objasňovat mezinárodní a vnitropolitickou situaci mezi duchovenstvem, provádět v tomto smyslu nepřetržitou přesvědčovací práci a upevňovat postoj duchovenstva proti politice Vatikánu.“⁵²

Ve snaze zvýšit aktivitu Celostátního mírového výboru katolického duchovenstva při něm bylo vytvořeno několik nových komisí, které měly zajistit zvýšení jeho činnosti v různých oblastech. Tak vznikla zemědělská komise, komise kulturně-ediční, organizační komise či komise pro zahraniční styky.⁵³ Posledně zmíněná komise měla například za úkol, kromě navázání spolupráce s prorežimními kněžskými hnutími v dalších lidovědemokratických zemích, též dokumentaci „nepřátelského postoje Vatikánu vůči mírovému úsilí drobných věřících“.⁵⁴

Přes zmíněná opatření však významnější změny v činnosti a vlivu kněžského mírového hnutí nastaly. Situace se poněkud změnila až koncem roku 1957, kdy se 19. prosince konal v Praze mírový sjezd kněží. Podle zprávy o průběhu sjezdu, kterou se zabývalo předsednictvo ÚV KSS, sjezd „prokázal, že i nadále je možné využívat mírové hnutí katolického duchovenstva k závažnému politickému ovlivňování duchovních“.⁵⁵ Následně se v březnu 1958 uskutečnila v Bratislavě i konference Slovenského mírového výboru katolických duchovních, kterou vládní moc rovněž považovala za velmi úspěšnou. Důvodem jejího pozitivního vnímání byla především skutečnost, že konference přijala rezoluci odsuzující zločiny Pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy (POHG). Tím zapadla do rozsáhlé kampaně, která byla vedena před připravovanými soudními procesy s některými členy POHG.⁵⁶

Projevem obnovené aktivity mírového hnutí měla být i skutečnost, že na zasedání rozšířeného Celostátního mírového výboru katolického duchovenstva 23. dubna 1959 v Bratislavě byl představiteli hnutí „odsouzen nepřátelský postoj papeže Jana XXIII. vůči státům lidově-demokratického tábora“. Učinili to po předchozím pohovoru s ministrem školství Františkem Kahudou, který kněžím (J. Plojharovi, A. Horákovi, J. Lukačovičovi a dalším) na setkání „vysvětlil nový styl práce Vatikánu a papeže Jana XXIII.“ a také, „že v ČSR nejsou důvody ke změně politiky vůči Vatikánu“.⁵⁷ Podle vžitého postupu byly zásady přednesené na zasedání Celostátního mírového výboru katolických duchovních v Bratislavě dále přeneseny na porady v diecézích a děkanátech. Průběh diecézních mírových

porad však opět nebyl tak uspokojivý jako v případě zasedání CMV KD. Například na trnavské diecézní poradě přednášející kanovník Josef Beneš z Prahy vyvolal u kněží nepříznivou odezvu, když odsoudil jednání Svatého stolce. Na ostatních diecézních poradách se kněží k činnosti Svatého stolce vyjadřovat nechtěli.⁵⁸

Orgány státní správy označovaly od přelomu let 1957/58 mírové hnutí kněží za zkonsolidované a opět působící v zájmu státní moci. Ve skutečnosti to však platilo jen v případě nejvyššího orgánu hnutí – celostátního mírového výboru a některých kněží ve špičce mírového hnutí. To se nakonec potvrdilo i v říjnu 1960, kdy biskup Ambróz Lazík vydal směrnice pro děkany trnavské apoštolské administratury o vyučování náboženství v kostelích. Komunisty zarazilo, že ani jeden z děkanů státní správu o směrnici neinformoval. Vládní moc se tak o existenci směrnice dozvěděla až víc než měsíc po jejím vydání, pouze díky zprávám okresních církevních tajemníků.⁵⁹

Situace v mírovém hnutí v 60. letech

V období konání II. vatikánského koncilu státní moc evidovala rostoucí aktivitu biskupů, kteří se účastnili jednotlivých koncilních zasedání. Komunisté se v této souvislosti obávali posílení autority biskupů a upevnění jejich jednoty s kněžími. Tomu měla zabránit právě opětovná snaha o zvýšení vlivu kněžského mírového hnutí.⁶⁰ Už před odjezdem delegace biskupů na první zasedání vatikánského koncilu v roce 1962 se celá delegace, v níž byli i představitelé mírového hnutí, setkala s předsednictvem celostátního mírového výboru katolického duchovenstva. Předsednictvo CMV KD schválilo text mírového poselství, které bylo adresováno papeži a které měl podle pokynů vlády publikovat všechen tisk.⁶¹ Přijetí delegace předsednictvem Celostátního mírového výboru mělo navodit dojem, že biskupové jsou na zasedání koncilu vysíláni se souhlasem CMV KD.

Po návratu z koncilních zasedání se biskupové mnohem častěji účastnili mírových porad v diecézích a děkanátech, na kterých referovali o dění na koncilu. Rovněž stále častěji vyjadřovali své připomínky k činnosti mírového hnutí.⁶² Biskupové Ambróz Lazík i Eduard Nécsey začali navíc ve svých diecézích pořádat i pravidelné schůze kněží, nezávislé na mírovém hnutí, na kterých referovali o koncilních dokumentech a o změnách, které koncil přinášel.⁶³ Kromě toho se s vyšší periodicitou začaly konat i kněžské rekolekce.⁶⁴ Zvýšená pastorační aktivita biskupů v tomto období, v kontrastu s převážně politickými aktivitami Celostátního mírového výboru katolického duchovenstva, odhalovala celé kněžské

mírové hnutí jako nástroj státní moci, využívaný pro cíle náboženskému životu přinejmenším vzdálené, někdy přímo protichůdné.

V listopadu 1965 byl na mírových poradách v diecézích a děkanátech čten referát Josefa Plojgara, jenž v něm ostře odsuzoval činnost biskupů v emigraci Pavla Hnilici, Michala Rusnáka, kardinála Josefa Berana, jakož i samotného papeže Pavla VI. Kněží účastníci se mírových porad se však k referátu vyjadřovali nesouhlasně a odmítli odsoudit činnost biskupů i papeže. „Naopak více kněží [...] uvádělo, že CMV KD není oprávněn hovořit jménem kněží v ČSSR, neboť reprezentuje jen několik farářů, které dosadila prý státní správa.“ „Celkově duchovenstvo na poradách zachovalo jednotný postup.“⁶⁵

V roce 1966 už Státní bezpečnost registrovala mezi kněžími požadavky, aby mírové hnutí bylo zrušeno nebo aby ho vedl někdo z biskupů.⁶⁶ Dokonce i bohoslovci Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Bratislavě při diecézní poradě, která se konala na jejich fakultě, kladli přítomným profesorům dotazy, jaký smysl má mírové hnutí, zda je to politická organizace a proč jsou na jeho zasedáních uráženi papež a biskupové.⁶⁷ Navíc samotné vedení mírového hnutí se vnitřně rozkládalo, jednak kvůli vzájemným rozporům jeho představitelů, jednak kvůli úsilí některých z nich o to, aby se zviditelnili pomocí horlivé obrany církve.⁶⁸ Odpovědí na kritiku existence kněžského mírového hnutí bylo právě opětovné úsilí státní moci o zvýšení autority a o aktivizaci CMV KD.

Předsednictvo ÚV KSČ proto na svém zasedání 7. prosince 1965 rozhodlo o potřebě „podporovat politicky pokrokově orientované kněze, celostátní hnutí katolického duchovenstva, růst jeho vlivu v katolické církvi tak, aby toto hnutí tvořilo účinnou politicko-ideologickou protiváhu vlivu hierarchie a Vatikánu“. Předsednictvo proto pověřilo Ministerstvo školství a kultury (MŠK) vypracováním zprávy, která měla obsahovat soubor opatření na zvýšení a prohloubení aktivity CMV KD a návrh na svolání III. sjezdu CMV KD, který by přijal novou koncepci práce a zaujal stanovisko k II. vatikánskému koncilu.⁶⁹ Podle vypracované zprávy si mělo mírové hnutí osvojit takový ideový základ, který by mu na jedné straně umožnil deklarovat autonomnější postavení na státní moci a její ideologii, na straně druhé by hnutí mohlo aktivně a dostatečně kriticky vystupovat vůči biskupům a Svatému stolci. K tomu měly být využity myšlenkové proudy, uznávající kladné hodnoty vytvářené socialismem a marxismem a tím umožňující přijetí socialismu jakožto legitimního křesťanského postoje. Těmito myšlenkovými proudy mysleli autoři zprávy zřejmě tzv. teologii osvobození, která se v 60. letech začínala rozvíjet v zemích Latinské Ameriky. Z těchto myšlenkových proudů měl být ovšem využit pouze jejich kladný postoj k socialismu, zatímco jejich z pohledu komunistů mylná a nepřijatelná světonázorová orientace měla

být překonána pomocí systematické marxistické výchovy mládeže i dospělých. Podle návrhu dalších opatření měla státní moc skoncovat s přístupem, který požadoval od vedoucích představitelů mírového hnutí potlačování jejich náboženských aktivit. Právě tím se údajně zavdával biskupům argument pro útoky proti hnutí. Nejmarkantněji se to mělo projevit tím, že kapitulním vikářům bude povoleno vysluhovat svátost biřmování. Tím se měla zvýšit autorita jak vikářů, tak i CMV KD. Současně měli být z biskupských úřadů vedených kapitulními vikáři odvoláni vládní zmocněnci, kteří tam působili již od léta 1949, zatímco u biskupů měli zmocněnci nadále setrvat. Tato dvě opatření měla přispět ke zvýšení autority samotných kapitulních vikářů a také (jelikož kapitulní vikáři zastávali současně funkce v mírovém hnutí) autority CMV KD. Dokument se též podrobně zabýval přípravou III. sjezdu Celostátního mírového výboru katolického duchovenstva. Už tradičně byl předem stanoven celý průběh sjezdu i jeho výsledky, obsah hlavního referátu, jakož i dokumenty, které měly být sjezdem schváleny.

Samotný průběh sjezdu, který se konal v listopadu 1966, se však od nalinkovaného schématu podstatně lišil. Jeho průběh potvrdil, že Celostátní mírový výbor KD není s to získat kněze pro práci v mírovém hnutí a omezit stále rostoucí vliv biskupů. Ukázal, že vedení CMV KD se dostalo do izolace, jelikož většina delegátů „velmi otevřeně a demonstrativně dala najevo, že podporuje politiku Vatikánu a věrnost papeži“.⁷⁰ Alespoň vnějším projevem úsilí o změnu koncepce hnutí byla změna oficiálního názvu Celostátního mírového výboru katolického duchovenstva na Mírové hnutí katolického duchovenstva (MHKD).⁷¹

Zánik Mírového hnutí katolického duchovenstva v roce 1968

Uvolnění tvrdého kurzu státní církevní politiky v roce 1968 znamenalo pro Mírové hnutí katolického duchovenstva i ztrátu opory, kterou mu do té doby státní moc poskytovala. V činnosti státních orgánů se začala projevovat snaha névázat se na čelné představitele mírového hnutí, kteří již neměli mezi kněžími takřka žádnou podporu.⁷² Dosavadní usměrňování činnosti MHKD ze strany státu, ustavičná snaha o jeho aktivizaci a o posílení jeho vlivu vymizelo z jednání státních orgánů. Tím zanikl hlavní činitel, který udržoval existenci mírového hnutí, a otevřela se cesta k jeho poměrně rychlému zániku.

Od konce února 1968 se konaly v diecézích schůze diecézních mírových výborů, které se podle referátu předsednictva ústředního výboru MHKD měly zabývat výročím Vítězného února. Na schůzích se však začala objevovat první kritika deformací náboženského života. Z některých schůzí byly dokonce zaslány rezo-

luce nastolující požadavek, aby při jednáních mezi církví a státem zastupovali církev výlučně biskupové, a nikoli vedoucí představitelé kněžského mírového hnutí, jimž byla vyslovena nedůvěra.⁷³ Paradoxně i samotní představitelé mírového hnutí na Slovensku, jako A. Horák, J. Lukačovič či Š. Záreczky, se vedení snahou udržet si své postavení začali čím dál hlasitěji dožadovat větších práv pro církev.⁷⁴

Pod tlakem delegátů z diecézních mírových konferencí byla na 21. březen 1968 svolána do Prahy mimořádná schůze rozšířeného předsednictva MHKD, na níž se po dramatickém průběhu vzdali svých funkcí v hnutí A. Horák, Š. Záreczky a J. Plojhar.⁷⁵ Na konferenci byl rovněž zvolen Akční výbor katolického duchovenstva v čele s Františkem Tomáškem. Za slovenské kněze se jeho členy stali Július Gábriš, Jozef Kútnik a Rudolf Baláž. Hlavní náplní činnosti obnoveného hnutí měla být podpora biskupů v jejich pastoračních úkolech.

Na diecézních a děkanátních poradách, které následovaly na přelomu března a dubna, byla zvolena úplně nová předsednictva, již bez kněží, kteří do té doby aktivně působili v mírovém hnutí.⁷⁶ Současně byly schvalovány další rezoluce, které měly být zaslány státním orgánům prostřednictvím biskupských úřadů. V nich byly nastolovány požadavky na urychlení jednání se Svatým stolicí, obsazení uprázdněných biskupství, rehabilitaci odsouzených kněží či obnovení řádů.⁷⁷

Akční výbor katolického duchovenstva připravil návrh na jednání, v němž se uvádělo, že MHKD se stává Hnutím koncilní obnovy, jehož veškerá aktivita má podporovat biskupy v jejich úkolech. Název byl později upraven na Dílo koncilní obnovy. Existence prorežimního Mírového hnutí katolického duchovenstva definitivně skončila 14. května 1968 na konferenci na Velehradě.

Ve zprávě, kterou se v červenci 1968 zabývalo Předsednictvo ÚV KSČ, se o důvodech zániku mírového hnutí uvádí: „Celý proces proměňování MHKD byl důsledkem notné diskreditace obsahu a metod práce MHKD v předchozím direktivním systému, zejména skutečnosti, že MHKD v podstatě ignorovalo vlastní aktuální problémy věřících a církve. Jednostranně politická koncepce ideologicky odpovídající principům direktivního řízení vyvolávala již po několik let oprávněnou kritiku z řad věřících i duchovních, včetně těch, o jejichž loajálním postoji k socialistickému zřízení jinak nebylo pochyb. Z hlediska metod, které jsou uplatňovány při vytváření demokratického systému socialismu, nebylo pro státní církevní politiku nadále možné pokračovat v metodách direktivního řízení a pokusit se administrativně zakázat proces tzv. obrody MHKD.“⁷⁸

Ze slovenštiny přeložil Vlado Koronthály.

POZNÁMKY:

- 1/ M. BULÍNOVÁ – M. JANIŠOVÁ – K. KAPLAN (eds.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů*. Praha–Brno, Doplněk 1994, s. 20–24.
- 2/ Tamtéž: s. 78–89.
- 3/ Štátní archiv Bratislava (ŠA BA), fond (f.) Krajský národní výbor Bratislava (KNV BA) – předseda 1949–1960, krabice číslo (kr. č.) 3, Situační správy. Viz též: J. PEŠEK – M. BARNOVSKÝ: *Štátní moc a církev na Slovensku 1948–1953*. Bratislava, Veda 1997, s. 211.
- 4/ ŠA BA, f. Církevné oddelenie Krajského národného výboru Bratislava (CO KNV) 1949–1959, kr. č. 12, Diecézne mierové výbory.
- 5/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 11, Správy z prieskumu cirkevno-politickej situácie. Opatrenia v cirkevnej politike, na základe uznesenia ÚV KSČ.
- 6/ K. KAPLAN: *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*. Praha–Brno, Doplněk 1993, s. 421.
- 7/ Tamtéž: s. 159; PEŠEK – BARNOVSKÝ: op. cit., s. 215.
- 8/ Byli to: Alexander Horák, Jozef Lukačovič, Leopold Adamčík, Michal Beňo, Ondrej Kalmančok, Zoltán Belák, Ján Tuleja, Štefan Lach, Štefan Záreczky, Ladislav Škoda. Slovenský národný archív (SNA), f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) – sekretariát, kr. č. 22, Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 13. 7. 1951, Správa o diecézálnych mierových výboroch.
- 9/ Alexander Horák byl katolický kněz, v letech 1948–1960 člen Sboru povereníkův za různé resorty, v červenci 1948 suspendovaný rožňavským biskupem Róbertem Pobožným z důvodu kanonické neposlušnosti. V letech 1951–1968 předseda Slovenského mírového výboru katolického duchovenstva. R. LETZ: „Horák Alexander“. IN: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava, Lúč 2000, s. 509.
- 10/ SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, kr. č. 22, Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 13. 7. 1951, Správa o diecézálnych mierových výboroch.
- 11/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 12, Diecézne mierové výbory, Porada diecézneho mierového výboru r. kat. duchovenstva Nitrianskej diecézy v Trenčíne, 18. 9. 1951.
- 12/ Církevní pětky byly orgány státní správy určené k usměrňování církevní politiky v krajích. Jejich ekvivalenty v okresech byly církevní trojky. Církevní pětku tvořili: krajský církevní tajemník, zástupce Státní bezpečnosti, vedoucí tajemník Krajského akčního výboru Slovenské národní fronty, bezpečnostní referent KNV a vedoucí tajemník krajského výboru KSS a účastnil se i předseda KNV. Srovnej: PEŠEK – BARNOVSKÝ: op. cit., s. 104. Někde jsou tyto uváděny bez zástupce StB.
- 13/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 13, Zápisnice zo zasadnutí cirkevnej päťky, Zápisnica napísaná dňa 6. 8. 1951 na zasadnutí cirk. päťky. Viz též ŠA BA, f. KNV – předseda 1949–1960, kr. č. 3, Zasadnutia cirkevnej päťky.
- 14/ PEŠEK – BARNOVSKÝ: op. cit., s. 194–195.
- 15/ KAPLAN: op. cit., s. 159; PEŠEK – BARNOVSKÝ: op. cit., s. 215.
- 16/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 12, Mierový zjazd r. k. duchovných v Prahe 27. 9. 1951.

- Štátny archív Banská Bystrica (ŠA BB), f. CO KNV 1949–1954, kr. č. 46, Celoštátny zjazd v Prahe. Zápisnica z výborovej porady DMV duchovných v Rožňave, 17. 9. 1951.
- 17/ Národní archiv Praha (NA Praha), f. SÚC, kr. č. 7, Celostátní sjezd katolického duchovenstva v Praze – návrh vládního usnesení. Viz též: PEŠEK – BARNOVSKÝ: op. cit., s. 215; KAPLAN: op. cit., s. 158–159.
- 18/ NA Praha, f. SÚC, kr. č. 7, Prozatímní rozpočet nákladů sjezdu katolického duchovenstva.
- 19/ ŠA BB, f. CO KNV 1949–1954, kr. č. 47, správy z porad KCT, Smernice a cestovný poriadok na zjazd do Prahy dňa 27. 9. 1951.
- 20/ F. VNUK: *Náčrt dejín katolíckej cirkvi*. Bratislava, CMBF UK 1995, s. 139.
- 21/ KAPLAN: op. cit., s. 159.
- 22/ Tamtéž: s. 160.
- 23/ NA Praha, f. Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, svazek (sv.) 337–338, archivní jednotka (a. j.) 428/9, Soudobá vatikánská politika a možnosti jejího využití.
- 24/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 12, Diecézny mierový výbor r. k. duchovných Nitrianskej diecézy – obežníky. Obežník DMV v Nitre z 9. 10. 1951. ŠA BB, f. CO KNV 1949–1954, kr. č. 47, správy z mierových porad. Zápisnica napísaná dňa 25. 10. 1951 z rekolekcie zadržanej na biskupskom úrade v Banskej Bystrici.
- 25/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 11, Správy z prieskumu cirkevno-politickej situácie. Správa o situácii na poli cirkevnom v kraji. 18. 12. 1951. Viz též: kr. č. 12, Správa o priebehu okresných mierových porad r. kat. duchovenstva v kraji; ŠA BB, f. CO KNV 1949–1954, kr. č. 47, správy z mierových porad. Zápisnica z okrskovej mierovej porady duchovných dekanátu Šafárikovo... 5. 11. 1951.
- 26/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 65, Správy SIÚC o náboženskom živote v roku 1956.
- 27/ NA Praha, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát 1951–1954, sv. 33, a. j. 106/4, Naše církevní politika a její bezprostřední úkoly.
- 28/ SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, kr. č. 30. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 15. 2. 1952. Správa o činnosti a práci diecézálnych mierových výborov.
- 29/ KAPLAN: op. cit., s. 422; PEŠEK – BARNOVSKÝ: op. cit., s. 216.
- 30/ SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, kr. č. 30. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 15. 2. 1952. Správa o činnosti a práci diecézálnych mierových výborov. Viz též VNUK: op. cit., s. 139.
- 31/ NA Praha, f. SÚC, kr. č. 8, Návrh pomoc církví k rozvoji našeho zemědělství.
- 32/ NA Praha, f. SÚC, kr. č. 2, Plán práce pro KNV na II. čtvrtletí 1954; ŠA BA, f. KNV Odbor školstva a kultúry (OŠaK) 1960–1969, kr. č. 25, Informatívna správa o postoji cirkvi k voľbám. J. PEŠEK – M. BARNOVSKÝ: *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava, Veda 1999, s. 35.
- 33/ SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, kr. č. 1032. Zasadnutie predsedníctva ÚV KSS 23. 4. 1960. Správa o cirkevno-politickej situácii za prvý štvrtrok 1960.
- 34/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 38, Obežníky biskupského úradu, List KNV BA z 23. 5. 1953. PEŠEK – BARNOVSKÝ: *Pod kuratelou...*, s. 43.

- 35/ NA Praha, f. ÚV KSČ – Ideologické oddělení (IdOdd), sv. 38, a. j. 303, Zprávy a informace pro vedoucí soudruhy. Informace o církevně politických opatřeních v přípravě vánoc.
- 36/ SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo, kr. č. 1034, Zasadnutie predsedníctva ÚV KSS 6. 5. 1960. Informatívna správa o priebehu veľkonočných cirkevných slávnostiach na Slovensku.
- 37/ NA Praha, f. ÚV KSČ – IdOdd, sv. 10, a. j. 54, Usnesení a návrhy usnesení orgánů ÚV KSČ k církevním otázkám 1959–1964. Zpráva o vykonaných opatřeních; SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo, kr. č. 1043, Zasadnutie predsedníctva ÚV KSS 19. 11. 1960. Správa o pokynoch biskupa Lazíka k vyučovaniu náboženstva.
- 38/ Jozef Lukačovič byl katolický kněz, v letech 1946–1960 byl několikrát členem Sboru pověřených, v roce 1948 ho biskup Ambróz Lazík exkomunikoval pro neposlušnost, ale roku 1951 exkomunikaci na nátlak vlády odvolal. V letech 1951–1968 člen předsednictva Slovenského mírového výboru katolického duchovenstva. Více viz: F. VNUK: „Jozef Lukačovič“. IN: *Lexikón katolíckych kňazských osobností*, s. 839.
- 39/ SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, kr. č. 43, Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 19. 9. 1952. Správa o Katolíckej charite na Slovensku.
- 40/ Štefan Zárečzky byl katolický kněz, dlouholetý správce farnosti Nejsvětější Trojice v Bratislavě (1950–1990), generální tajemník Slovenského mírového výboru katolického duchovenstva. Více viz J. HALKO: „Zárečzky Štefan“. IN: *Lexikón katolíckych kňazských osobností*, s. 1511.
- 41/ SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, kr. č. 47, Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 7. 11. 1952. Správa o vyučovaní náboženstva; f. ÚV KSS – předsednictvo, kr. č. 833, Zasadnutie predsedníctva ÚV KSS 14. 2. 1953. Správa o plnení uznesenia Polit. Sekretariát ÚV KSČ o vyučovaní náboženstva na školách I. a II. stupňa. Viz též: PEŠEK – BARNOVSKÝ: *Štátna moc...*, s. 263–264.
- 42/ SNA, f. SÚC, kr. č. 9, Záznam Andreja Belanského z 22. března 1955.
- 43/ SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, kr. č. 30, Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 15. 2. 1952. Správa o činnosti a práci diecézálnych mírových výborov.
- 44/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 38, Obežníky biskupských úřadov, List krajského církevního tajemníka J. Kohúta z 23. 5. 1953.
- 45/ SNA Bratislava, f. ÚV KSS – předsednictvo, kr. č. 814, Zasadnutie P ÚV KSS 1. 3. 1952.
- 46/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 26, Záznam z porady krajských církevních tajemníků v Bratislavě 10. 12. 1952.
- 47/ NA Praha, f. SÚC, kr. č. 2, Výhledový plán práce SÚC na rok 1953.
- 48/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 38, Smernice pre prácu na úseku cirkevnej politiky, Referát Dr. Havelku na celoštátnej konferencii krajských církevních tajemníků, s. 15; Viz též: NA Praha, f. SÚC, kr. č. 1, Další úkoly v naší církevní politice vyplývající z vládního prohlášení ze dne 15. září 1953.
- 49/ ŠA BA, f. CO KNV 1949–1959, kr. č. 66, Správy z dekanských porad.
- 50/ SNA, f. ÚV KSS – předsednictvo, kr. č. 1010, Správa o cirkevno-politickej situácii za mesiac apríl 1959.

- 51/ NA Praha, f. ÚV KSČ – politické byro 1954–1962, sv. 38, a. j. 52/8, Zpráva o práci mezi duchovenstvem k provádění politiky Národní fronty.
- 52/ NA Praha, f. SÚC, kr. č. 2, Zpráva o činnosti SÚC za III. čtvrtletí 1955.
- 53/ NA Praha, f. SÚC, kr. č. 2, Plán práce SÚC na rok 1955.
- 54/ ŠA BB, f. CO KNV 1954–1958, kr. č. 7, správy SlÚC o církevnopolit. situácii na Slovensku, Správy SlÚC od 10. 12. 1955 – 10. 1. 1956.
- 55/ SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, kr. č. 1003, Zasadnutie predsedníctva ÚV KSS 27. 2. 1959. Správa o cirkevno-politickej situácii prekladaná na základe rozpracovania uznesení Politbyra ÚV KSČ o niektorých naliehavých otázkach vedecko-ateistickej propagandy.
- 56/ Tamtéž; viz též: R. LETZ: „Perzekúcia katolíckej cirkvi v rokoch 1955–1959“. IN: J. HALKO (ed.): *50 rokov od 50-tych rokov. Odborný seminár o prenasledovaní cirkvi v zakladajúcom období komunistického režimu z 2. mája 2000*. Bratislava, Rímskokatolícka cyrilo-metodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského 2000, s. 29; PEŠEK – BARNOVSKÝ: *Pod kuratelou...*, s. 90.
- 57/ SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, kr. č. 1010, Správa o cirkevno-politickej situácii za mesiac apríl 1959; kr. č. 1014, Zápis z 27. schôdze byra ÚV KSS 14. 8. 1959. Správa o cirkevno-politickej situácii na Slovensku za I. polrok 1959.
- 58/ SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, kr. č. 1012, Správa o cirkevno-politickej situácii za mesiac máj 1959.
- 59/ NA Praha, f. ÚV KSČ – IdOdd, sv. 10, a. j. 54, Usnesení a návrhy usnesení orgánů ÚV KSČ k církevním otázkám. 1959–1964. Zpráva o vykonaných opatřeních v souvislosti se směrnicemi biskupa Lazíka o vyučování náboženství ve školách a v kostelích; Viz též: PEŠEK – BARNOVSKÝ: *Pod kuratelou...*, s. 105.
- 60/ NA Praha, f. ÚV KSČ – predsedníctví 1962–1966, sv. 124–125, a. j. 132. Otázky církevní politiky a rozvoj vědecko-ateistické výchovy v ČSSR.
- 61/ NA Praha, f. ÚV KSČ – polit. byro 1954–1962, Delegace RKC na II. Vat. konc. a některé opatření uvnitř RKC v ČSSR.
- 62/ NA Praha, f. ÚV KSČ – predsedníctví 1962–1966, sv. 68, a. j. 72, Informace o římskokatolických biskupech.
- 63/ NA Praha, f. ÚV KSČ – predsedníctví 1966–1971, sv. 42, a. j. 42/k inf. 4, Informace o schůzích mírového hnutí katolického duchovenstva v jednotlivých diecích.
- 64/ Archív Ústavu pamäti národa (AÚPN), f. B8/II, Správa Zboru národnej bezpečnosti hlavného mesta Bratislava a Západoslovenského kraja (Správa ZNB hl. m. BA a Západoslovenského kraja), kr. č. 1, i. č. 2, Týždenné zvodky za rok 1966, Týždenná zvodka z 24.–30. 4. 1966.
- 65/ AÚPN, f. B8/II, Správa ZNB hl. m. BA a Západoslovenského kraja, kr. č. 1, i. č. 2, Týždenné zvodky za rok 1965, Týždenná zvodka z 21.–27. 11. 1965.
- 66/ AÚPN, f. B8/II, Správa ZNB hl. m. BA a Západoslovenského kraja, kr. č. 1, i. č. 2, Týždenné zvodky za rok 1966, Týždenná zvodka z 16.–22. 1. 1966.

- 67/ AÚPN, f. B8/II, Správa ZNB hl. m. BA a Západoslovenského kraja, kr. č. 1, i. č. 2, Týždenné zvodky za rok 1966, Týždenná zvodka z 15.–22. 5. 1966.
- 68/ AÚPN, f. A9, Sekretariát námestníka MV Praha 1956–1967, i. č. 65, Rozbor práce štátnej bezpečnosti v problematike cirkví a siekt vo Východoslovenskom kraji.
- 69/ NA Praha, f. P ÚV KSČ 1962–1966, sv. 124–125, a. j. 132, Otázky církevní politiky a rozvoj vědecko-ateistické výchovy v ČSSR.
- 70/ AÚPN, f. B8/II Správa ZNB hl. m. BA a Západoslovenského kraja, kr. č. 2, i. č. 50, III. celoštátny zjazd MHKD v Prahe; podrobnejši o průběhu sjezdu: PEŠEK – BARNOVSKÝ: *Pod kuratelou...*, s. 140; F. VNUK: *Popustené putá: Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967–1971)*. Martin, Matica slovenská 2001, s. 22.
- 71/ Tamtéž: s. 15.
- 72/ NA Praha, f. ÚV KSČ – predsednictví 1966–1971, sv. 65, a. j. 73/14, Připomínky ke koncepci církevně politické práce, vztahu naší společnosti k věřícím a návrhy na nejbližší postup; Viz též PEŠEK – BARNOVSKÝ: *Pod kuratelou...*, s. 168.
- 73/ VNUK: *Popustené putá...*, s. 45–46.
- 74/ PEŠEK – BARNOVSKÝ: *Pod kuratelou...*, s. 173.
- 75/ Tamtéž: s. 172–175.
- 76/ Archív rímskokatolíckeho arcibiskupského úradu Trnava, f. apoštolská administratúra, Intra-nea 20, 01131; SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, kr. č. 1204, Zasadnutie predsedníctva ÚV KSS 3. 5. 1968. Informácia o politickej situácii na Slovensku do 15. 4. 1968 a o situácii v cirkvách od 4.–18. 4. 1968.
- 77/ ŠA BA, f. KNV BA OŠaK, kr. č. 72, porada duchovných, Vyhodnotenie porady MHKD.
- 78/ NA Praha, f. ÚV KSČ – predsednictví 1966–1971, sv. 76, a. j. 106/6a, Informace o církevně politické situaci v českých zemích.

Pavol Jakubčín (* 1983) je pracovník slovenského Ústavu pamäti národa. Venuje se otázkám existence katolíckej cirkve v období komunistické totality. V rámci postgraduálneho studia sa zaoberá snahou komunistického režimu získať pro spolupráci rímskokatolíckych kňazov na Slovensku.

Jiří Plachý

Průnik StB do struktur římskokatolické církve

Možnosti a limity historického poznání

Níže uvedený text měl být původně věnován problematice Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Praze se sídlem v Litoměřicích (CMBF) na počátku 60. let 20. století (tedy v době, kdy se velmi pomalu začínala uvolňovat státní církevní politika) z pohledu represivního aparátu komunistického režimu. Ten totiž reagoval na změnu oficiálního kurzu vždy s mírným zpožděním, na nižších úrovních své organizace pak jen váhavě a nedůsledně, někde dokonce s jistým korektivem příkazů „shora“, což je zcela zřetelné například během jarních měsíců roku 1968.

Takto definované otázky byla dosud věnována jen malá pozornost. Není divu, CMBF v té době „produkovala“ necelé tři desítky novokněží ročně, přičemž u části věřících měla stále punc státem řízené přípravy, z níž vychází dorost pro Mírové hnutí katolického duchovenstva. Na druhou stranu, státní mocí byla považována za instituci, jejímuž působení v rámci církve (považované stále za jednoho z nejnebezpečnějších protivníků) není na centrální úrovni třeba věnovat prvořadou pozornost.

Rekonstruovat tento vztah právě z pohledu tajné politické policie, již příslušela „státobezpečnostní ochrana“ fakulty, však dnes není vůbec jednoduché. Svou roli v tom hraje více faktorů – tím nejdůležitějším však jsou primární prameny, které má dnešní badatel k dispozici, jejich dochovanost, úplnost a vypovídací hodnota.

Na tomto místě se dostáváme k úskalí jakéhokoli pokusu o interpretaci let 1948–1989, při níž jsme odkázáni především na dokumenty pocházející z proveniencí tajných služeb a bezpečnostních složek komunistického režimu.

Zcela zásadním problémem je objem dochovaných dokumentů. Veřejnosti jsou známy především rozsáhlé nezákonné skartace, k nimž došlo na přelomu listopadu a prosince 1989 u všech útvarů tehdejší StB. Nenávratně zmizely především „živé“ svazky, tedy ty, které v danou chvíli ležely na stolech a v sejfech operativních pracovníků. V některých regionech (například u Správy StB Jihomoravského kraje) byl tento zásah ještě větší a skartace byly provedeny i ve správních archívech (v Brně tak byla zničena dokonce i část spisové agendy před rokem 1960). Stav těch, které ničení přežily, však v naprosté většině případů může spíše než

poskytnout odpovědi nastolit další otázky. StB již od počátku 60. let své písemnosti zcela pravidelně „proskartovávala“. Písemnosti řady jejích útvarů se dochovaly jen velmi torzovitě: velká část spisů byla buď zničena, nebo různě rozmanipulována. Svazková agenda putující do správních archivů byla postižena stejně. Řada svazků, které je dnes v různých evidencích možné dohledat jako „dochované“, neobsahuje víc než spisový přehled, návrh na založení a záznam o ukončení. Kompletně zachovaný agenturní svazek je dnes v podstatě unikátním nálezem. Řada svazků pak byla ještě před rokem 1989 zničena zcela a jedinou „památkou“ na ně je zápis v registračních protokolech, na jejichž základě byly v minulosti sestavovány různé, více či méně úplné seznamy tajných spolupracovníků.

Pravdivost a autentičnost těchto materiálů je (zvláště ve vztahu k složkám tajných spolupracovníků) velmi často předmětem bouřlivých celospolečenských diskuzí. Z čistě historického hlediska je třeba poukázat na to, že u naprosté většiny písemností, které jsou dnes až na drobné výjimky soustředěny v Archivu bezpečnostních složek v Praze, se jedná o materiály sekundární. Za primární lze označit snad jenom vlastnoruční hlášení spolupracovníků, neboť vše ostatní, včetně např. výslechových protokolů, je obrazně řečeno „autorským textem“ operativního pracovníka StB. Podle skartačních směrnic byla jako první ničena mimo jiné vlastnoručně psaná hlášení tajných spolupracovníků. Tyto nedostatky nemohou nahradit ani různé (většinou navíc neúspěšné) pokusy o rekonstrukci skartovaných svazků na základě materiálů ze svazků dochovaných.

Při zpracování některých témat tak badatel musí své původní představy o výsledku studia značně korigovat, ne-li zcela přeformulovat. Také v případě této studie bylo nakonec zvoleno jiné pojetí než to, které stálo na počátku. Níže uvedený text je *de facto* sondou, která si vzala za základ zhruba stočlennou skupinu pedagogů a studentů, zapsaných na CMBF v akademickém roce 1961/1962, a která se snaží zrekonstruovat zájem tajné policie o ně, a to jak v letech jejich bohosloveckých studií, tak i po vysvěcení.

Pozornost je nejdříve věnována obětem politických procesů. Ty pro církve neskončily uvolněním politických poměrů v 60. letech – naopak! Během normalizace se do jejich soukolí dostala řada katolických kněží a to, že nemuseli končit nepodmíněným rozsudkem, neznamená, že se státní moci nepodařilo nepohodlného kněze zcela eliminovat. Obligatorně je totiž doprovázel institut „ztráty státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti“, s nímž bylo spjato další legální působení každého duchovního. V době normalizace se již StB nepodařilo dostat všechny případy až před soud, což ovšem neznamená, že by dotyčný vyvázl zcela bez existenčního postihu. Uzavření „signálního“ svazku provázela často právě ztráta státního souhlasu, přeložení do méně religiozní farnosti nebo např. „jen“

odebrání řidičského průkazu. Další část se věnuje problematice tajných spolupracovníků z řad duchovních. Právě zde je patrné, jak těžká může být jakákoliv komparace prováděná na základě těchto materiálů. Poměrně velká část (vnitřně proskartovaných) svazků dává tušit, že spolupráce těchto kněží s režimem byla jen formální. To však nelze s jistotou tvrdit všude právě kvůli torzovitosti těchto „dochovaných“ svazků. Jakéhokoliv úsudku je pak třeba se zdržet u svazků zcela zničených, protože na druhou stranu i mezi duchovními se našli takoví, kteří s režimem včetně tajné policie spolupracovali bez větších výhrad (byť se samozřejmě jedná o jednotlivce). V poslední části jsou zmíněny případy kněží, kterých se zájem StB dotkl relativně méně. Kategorie „kandidát tajné spolupráce“ není od počátku 90. let v podstatě oprávněně chápána jako součást skupiny tajných spolupracovníků. Měly do ní spadat osoby, u nichž se StB z nějakého důvodu rozhodla přejít od dosavadního shromažďování informací k nabídce aktivní spolupráce. Problém je v tom, že dotyční se o tom ani nemuseli vůbec dozvědět – k ukončení svazku stačilo někdy získání nějakého poznatku, který kandidáta v očích tajné policie diskvalifikoval. Někteří KTS však začali naopak již v té době být zváni na konspirační schůzky a podávat zprávy. Chaos sem vnášela sama StB, když na různých útvarech přistupovala ke kandidátům různým způsobem. Na přelomu 70. a 80. let byli dokonce sloučeni s kategorií „prověřovaných osob“ (PO), což *de facto* zcela znemožnilo jakékoliv další rozlišení. Mezi PO naopak patřila široká skupina osob zajímavých pro StB z jakéhokoliv důvodu – můžeme mezi nimi najít budoucí tajné spolupracovníky, stejně tak jako oběti politických procesů. Ani zde se svazky navíc nedochovaly kompletní a v plné míře pro ně platí to, co bylo řečeno výše.

I. Politické procesy

Můžeme-li z dochovaných svazků bývalé Státní bezpečnosti vyvodit alespoň nějaký zobecnující závěr v souvislosti se studenty CMBF z počátku 60. let jako celkem, pak ten, že jich samotných se dotkl duch liberalizující se doby daleko víc než jejich předchůdců v minulé dekádě. Absolventi byli vůči tlaku režimu více odolní a nabídkám i výhrůžkám tajné policie dokázali vzdorovat i za cenu represe.

Dva z nich, Josef Rajchů a Miroslav Bičíště, byli v letech normalizace dokonce v politických procesech odsouzeni k podmíněným trestům. Další, Andrej Lukáček, se stal signatářem Charty 77 a byl zbaven státního souhlasu s výkonem duchovenské činnosti.

Podívejme se nejdříve na případ Josefa Rajchů.¹ Dne 11. listopadu 1975 proti němu zahájil vyšetřovatel královéhradecké StB trestní stíhání pro maření dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi. Důvodem bylo to, že od roku 1972 pořádal v Letohradě pravidelné bohoslužby slova pro mládež. K tomu se ještě připojila skutečnost, že v pastýřském listě ke 30. výročí osvobození Československa úmyslně přeskočil pasáže o sovětské armádě jako jediné osvoboditelce a o „socialistické vlasti“.

V lednu 1976 došlo k překvalifikování této činnosti na trestný čin „zneužívání náboženské funkce“. O měsíc později podala Okresní prokuratura v Ústí nad Orlicí na Rajchů obžalobu. Okresní soud případ projednal v červnu 1976 a vrátil jej prokuratuře k došetření. Rozsudek padl teprve 4. března 1977, kdy senát ve složení JUDr. Václav Mokrý, Petr Maleček a Stanislav Ruda odsoudil (z pohledu státní správy již bývalého) kněze k trestu odnětí svobody na jeden rok, s podmíněným odkladem na tři roky. Rajchů v té době pracoval jako dělník v Humpoleckých strojárnách.

Případ, který je celou řadou svých aspektů typickým „normalizačním“ politickým procesem namířeným proti svobodě náboženského vyznání, měl však ne zcela obvyklý začátek. Někdy v průběhu roku 1974 zaslechl zástupce ředitele odborného učiliště OEZ Letohrad a zároveň městský tajemník SSM v jedné osobě otevřeným oknem sakristie zpěv a úryvky kázání. Bděle si domyslel, že by mohlo jít o „ilegální“ činnost. Na vlastní pěst zahájil „pátrání“ a v následujících týdnech začal u okna poslouchat pravidelně. Aby shromáždil důkazní prostředky, začal upevňovat mikrofon na dřevěnou násadu a bohoslužby nahrávat na magnetofon. Když měl dost usvědčujícího materiálu, zašel na ústeckoorlické okresní oddělení StB, kde jim svůj „úlovek“ předal. Následně byla zahájena akce „ZÁMEK“, mající výše popsané následky.²

Kromě toho, že podobná „horlivost“ občana, byť funkcionáře SSM, vedoucí k soudnímu postihu nevinného člověka, je i v letech hluboké normalizace úkazem spíše nestandardním, má celý případ ještě další rozměr.

Dne 19. června 1958 byl Josef Rajchů zaregistrován jako informátor 1. odd. 3. odboru Krajské správy MV v Jihlavě s krycím označením „LIPNICE“. V té době se hlásil z civilního zaměstnání ke studiu bohosloví a StB na něj logicky upřela svou pozornost. Problém však spočíval v tom, že jihlavská StB litoměřickou fakultu „nerozpracovávala“ (to činila až do roku 1988 ústecká krajská správa), a proto v roce 1960 předala svazek Okresnímu oddělení MV v Pelhřimově, v jehož obvodu měl Rajchů trvalé bydliště. To však bylo ještě nesmyslnější a již v následujícím roce nabídli pelhřimovští estébáci spolupracovníka prostřednictvím centrály Krajské správy MV v Ústí nad Labem. Ta však „nabídku“ odmítla

s odůvodněním, že na CMBF již nové spolupracovníky nepotřebuje. Problém vyřešil sám Rajchů, když 7. srpna 1961 jakoukoliv další spolupráci kategoricky odmítl. Byla to jeho celkem čtvrtá schůzka za tři roky. StB se jej snažila kontaktovat v období prázdnin, protože většinu roku trávil v Litoměřicích. Není třeba dodávat, že taková spolupráce byla méně než formální a zůstalo po ní jediné – záznam v registru svazků.³

Naproti tomu na žádném seznamu spolupracovníků není možné najít člověka, který stál na počátku tohoto případu – tedy bývalého městského tajemníka SSM v Letohradě. Z jednoduchého důvodu: vnitřní směrnice StB ze 70. let „vázání“ podobně uvědomělých občanů dokonce znemožňovaly. Bývalý funkcionář a dnes významný podnikatel ani na stránkách sdělovacích prostředků většinou neopomene zdůraznit perzekuci sebe i své rodiny, které byl před rokem 1989 vystaven...

Případ Miroslava Bičistěho se odehrál v létě roku 1980. V rámci tažení za vymýcení výuky náboženství na základních školách objížděla koncem prázdnin tříčlenná „úderka“ učitelek základní devítileté školy z východočeské Poličky nábožensky založené rodiny a prováděly v nich „osvětovou činnost“. V obci Opeřiš se zcela náhodou setkaly s Bičistou. Ten nad jejich počínáním vyjádřil rozhořčení, které však nepřesáhlo přípustné meze.

Dotčené pedagogy si na tuto příhodu stěžovaly a udání doputovalo až na Oddělení StB ve Svitavách, které následně předvolalo kněze 26. září 1980 k výsledku (označenému jako „preventivně výchovné opatření“). Přestože se podle slov StB „doznal a přislíbil nápravu“, nakonec tak neučinil. Místo toho napsal v říjnu 1980 jedné z učitelek dopis, kde „napadl socialistické zřízení, církevní politiku státu a celou situaci přirovnal k 50. létům“. Svitavská StB, která se o této skutečnosti vzápětí dozvěděla, klasifikovala jeho počínání jako trestný čin „útoku na státní orgán a orgán společenské organizace“ a zahájila proti němu trestní stíhání (vyšetřování vedl ppor. Antonín Sedlák).

V hlavním líčení, konaném 30. září 1980 u Okresního soudu ve Svitavách, byl samosoudcem Janem Šimkem odsouzen k trestu odnětí svobody v délce čtyř měsíců s podmíněným odkladem na dva roky. Prokuraturu zastupoval JUDr. Jan Hofman. Také zde bylo samozřejmě následkem pravomocného odsouzení zbavení státního souhlasu k výkonu duchovenské činnosti.⁴

Třetím knězem, jemuž byl během normalizace odejmut státní souhlas, byl Andrej Lukáček. CMBF absolvoval v letech 1960–1965. V roce 1968 se angažoval v katolickém Junáku a v 70. letech měl kontakty s disentem. K „lopatě“ jej vládnoucí režim poslal v roce 1974 (pracoval mj. jako dělník v elektrárně). V lednu 1977 se stal signatářem Charty 77, což vedlo k tomu, že se o něj od srpna 1979 zajímalo Oddě-

lení StB v Náchodě, kdy proti němu zahájilo akci „LUKÁŠ“. O dva roky později proti němu mělo být zahájeno stíhání pro trestný čin „pobuřování“. V té době byl již na seznamu nepřátelských osob ve II. kategorii „nebezpečnosti“. K realizaci tohoto postihu však nakonec nedošlo a v listopadu 1986 byl ukončen i jeho svazek. StB konstatovala, že „je unaven sledováním a nevyvíjí další činnost“.⁵

Vyšetřování StB, naštěstí v nepřítomnosti, bylo v letech 1974–1975 vedeno také proti bývalému studentovi CMBF Petru Hoffmanovi. Ten však fakultu nedokončil (v roce 1964 začal studovat na Hudební fakultě Akademie múzických umění) a od roku 1968 žil ve Spolkové republice Německo, odkud se po skončení platnosti víza odmítl vrátit. Trestní stíhání v ČSSR bylo nakonec přerušeno vzhledem k tomu, že Hoffman podal řádnou žádost o vystěhování.⁶

StB uvažovala také o zahájení trestního stíhání proti Václavu Novotnému, a to dokonce ještě v době jeho studií na CMBF v Litoměřicích. Důvodem k tomu byla jeho tajně zadržovaná korespondence s klášteřem Těšitelů ve Vídni a následné podezření, že je řádem finančně vydržován na studiích. Podezření v době od 8. listopadu 1962 do 6. listopadu 1963 prověřovalo 1. oddělení II. odboru Okresního oddělení Ministerstva vnitra v Táboře. Přes veškeré vynaložené úsilí (nasazení tří agentů) byla snaha StB neúspěšná a akce „PÁTER“ musela být ukončena.⁷

II. Tajní spolupracovníci ve svazcích a registrech StB

Tak jako v 50. letech, i na počátku následující dekády přetrvávala snaha StB budovat a udržovat na CMBF především tzv. vlivovou agenturu, tedy infikovat její pedagogický sbor. Sám děkan fakulty, profesor Jan Merell, byl několik let registrován jako tajný spolupracovník. Poněkud překvapivě k tomu došlo až roku 1964 (kandidátem agentury byl od roku 1962), byť v čele fakulty stál již od roku 1954. S přestávkou let 1969–1970 byl jako agent „PAPYRUS“, resp. „BOŘISLAV“ veden až do roku 1973. O rok později odešel z vedení fakulty i katedry biblických oborů do důchodu.

Cílená snaha získat pozice byla znát především u profesorského sboru fakulty. Starozákonník František Kotalík byl ke spolupráci získán v roce 1956 a jako informátor, resp. agent „PROFESOR“, pracoval další tři desetiletí až do roku 1987. Být nad pohnutkami tohoto bývalého příslušníka čs. zahraniční armády ve Velké Británii můžeme spekulovat, z dochovaného svazku je zřejmé, že si s komunistickým režimem zadal nakonec víc než kterýkoliv z jeho kolegů.

Dalším pedagogem byl ThDr. Jaroslav Kouřil. Stejně jako Kotalík měl zásluhy z druhého odboje. V roce 1942 byl zatčen gestapem a až do konce války vězněn

v koncentračním táboře Dachau, mimo jiné společně s pozdějším pražským arcibiskupem Beranem, ale i spolu s Josefem Plojharem. Statečné chování mu vyneslo Československý válečný kříž 1939, avšak válkou byl (tak jako řada jiných kněží) poznamenán vnitřně. Únor 1948 jej zastihl jako profesora diecézního semináře v Litoměřicích. Krátce nato byl přeložen do pražských Vysočan, kde na něj zaměřila svoji pozornost StB. Dne 22. listopadu 1950 jej tajná policie poprvé získala ke spolupráci. Použila k tomu vydírání za pomoci nasbíraného „kompromitujícího materiálu“. Byl zařazen jako agent s krycím jménem „PRAŽAN“. Kouřil však použil své známosti z koncentračního tábora s Ladislavem Kopřivou a dosáhl toho, že po třech měsících s ním byla spolupráce na příkaz nejvyšších míst ukončena. Po téměř osmi letech, když se zdálo, že je tato peripetie jeho života zapomenuta (konec konců si z ní vzal ponaučení a z pohledu státní správy se zařadil mezi „pokrokové kněze“, o čemž svědčilo právě jeho angažmá na CMBF a dále pak publicistická činnost v *Lidové demokracii* a *Duchovním pastýři*), si na něj StB znovu vzpomněla. Krajská správa Ministerstva vnitra v Ústí nad Labem navrhla 16. května 1958 obnovení spolupráce z roku 1950 a svůj záměr také uskutečnila: „V závěru pohovoru bylo Kouřilovi naznačeno, že máme zájem na akademickém obsazení CMBF a že máme i vliv na personální obsazení.“ Také v jeho případě byla naprostá většina dokumentů ve svazku z tohoto období zničena již před rokem 1989. Podle těch dochovaných měl žádat StB o pomoc v kariéře v církvi i na fakultě – žádal údajně např., aby byl s pomocí StB ustanoven vedoucím katedry. V únoru 1961 byl jeho svazek převeden z Ústí nad Labem na krajskou správu do Prahy. Zde byl také 19. července 1963 vypracován návrh na ukončení spolupráce. StB ji hodnotila slovy: „Během spolupráce podával písemné zprávy jen na takové osoby, které zastávaly určité funkce, na které by se sám rád dostal.“⁸

Posledním z trojice profesorů CMBF v registru svazků StB se stal redemptorista František Panuška. Třetí odbor krajské správy StB v Ústí nad Labem ho vedl od roku 1958 do roku 1965, kdy byla spolupráce ukončena, jako agenta s krycím označením „SPECTATOR“.⁹

Ze tří asistentů registrovala StB (Okresní oddělení Ministerstva vnitra v Litoměřicích) pouze Františka Víška, a to jako tajného spolupracovníka (agenta) s krycím označením „LUKÁŠ“. Jednalo se o léta 1957–1961.¹⁰

V kněžském semináři pracovali v první polovině 60. let pouze dva duchovní. Úřadující vicerektor Jan Peprla byl 13. listopadu 1959 zaregistrován III. odborem Krajské správy Ministerstva vnitra v Ústí nad Labem jako agent s krycím jménem „JAN NOVÝ“. Jeho zverbování mělo sloužit ke zvýšení kontroly StB jak nad seminářem, tak i objektem fakulty. Svoji pozornost měl jako agent věnovat děkanu Merellovi a profesorům Salajkovi a Kotalíkovi. Jak víme, Kotalík byl v té době již

několik let agentem StB, což dokumentuje především chorobnou nedůvěřivost StB, projevující se několikerou kontrolou „serióznosti“ již získaných spolupracovníků. Spolupráce s Peprlou trvala do roku 1966, kdy byl z osobních důvodů ze své pozice odvolán. Následně s ním také, vzhledem ke „ztrátě možností“, přerušila styky i StB.¹¹

StB tedy v první polovině 60. let měla mezi svými spolupracovníky nejméně šest z patnácti členů pedagogického sboru fakulty včetně samotného děkana a většiny vedoucích kateder.¹² To je samozřejmě možné považovat za značný úspěch. Na druhou stranu šlo *de facto* jen o úspěch přechodný. Ruku v ruce s liberalizací společnosti v průběhu dekády ztrácela své pozice i tajná policie. Téměř úplně je pak pozbyla v průběhu Pražského jara v roce 1968. Jako diskutabilní a dnes již v podstatě nedohledatelný pak lze označit skutečný podíl viny jednotlivých tajných spolupracovníků vzhledem k tomu, že jejich svazky byly zničeny již před listopadem 1989.

Co se agenturní síť mezi posluchači týče, zdá se, že pro tajnou policii byla druhořadá. Svoji roli zde hrál možná ještě předpoklad, že studenti bohosloví jsou před nástupem studia pečlivě „prokádrováni“ a nemají důvěru „reakčního“ církevního prostředí. Jejich situace se ovšem změnila okamžikem vysvěcení a odchodem do farní správy. Zde do značné míry záleželo na tom, kam byl novokněz přidělen. Také zde totiž šlo o jeho osobu až druhořadě. StB sledovala především pro ni zajímavé lokality, resp. posty v církevní hierarchii.

Jak se zdá, v době studia StB registrovala jako tajné spolupracovníky pouze čtyři studenty CMBF. Všechny pak jen určitou dobu. Vladimír Sommer byl od roku 1959 veden jako agent III. správy MV s krycím jménem „FRANTIŠEK“. Svazek byl ukončen v roce 1961. Stejný časový průběh (1959–1961) mělo i vedení svazku tajného spolupracovníka (agenta) „MIRKA“. Také on byl veden u III. správy MV. Pravděpodobně v souvislosti s jeho nástupem na fakultu založila vlašimská StB agenturní svazek s krycím označením „LENKA“ na Karla Hrdinu. Ještě téhož roku jej předala oddělení StB v Litoměřicích, které však již v roce 1957 spolupráci formálně ukončilo.¹³

Také Stanislava Vaňka StB „zverbovala“ před tím, než nastoupil studium bohosloví. V polovině 50. let byl učitelem na učňovské škole v Karlovci na Bruntálsku. Nadřízení byli s jeho prací velmi spokojeni, byť se vědělo, že je hluboce nábožensky založený, a že byl v době před únorem 1948 členem Čs. strany lidové. Roku 1958 podal přihlášku ke studiu CMBF. Dne 5. listopadu 1958 jej v této souvislosti předvolali na Krajskou správu Ministerstva vnitra v Gottwaldově (dnes Zlín), kde byl formálně získán ke spolupráci. StB měla s agentem „OFF“ velké plány. Podle nich měl být vyslán do předstírané emigrace a vystudovat teologii na

české koleji Nepomucenum v Římě. V příštím roce byl pak na CMBF (poté, co rok pracoval jako dělník) skutečně přijat. Již 14. prosince 1959 však I. správa MV (rozvědka StB) předala jeho řízení Krajské správě StB v Ústí nad Labem. Znamená to, že původní plán na Vaňkovo využití byl již v té době (údajně z důvodu Vaňkova vyššího věku) opuštěn. Počátkem ledna 1960 pak krajská správa předala svazek Okresnímu oddělení Ministerstva vnitra v Litoměřicích, tedy na tu nejnižší možnou úroveň hierarchické struktury StB. Vaňek se v té době všemožně snažil kontaktům s tajnou policií vyhnout. Na schůzky nechodil a vymlouval se na přísný domácí řád v semináři, který mu neumožňuje libovolné vycházky do města. Roku 1961 byla „spolupráce“ na deset měsíců úplně přerušena. Po jejím opětovném navázání v roce 1962 „klesl“ navíc z kategorie agent na pouhého informátora. Pokud se již na schůzku dostavil, byly jeho zprávy pouze informativní. Vymlouval se na malé možnosti, které uvnitř fakulty má. StB jej kárala za nedostatek vlastní iniciativy. Roku 1964 fakultu ukončil, byl vysvěcen a ustanoven na místo administrátora ve Šternberku. V novém působišti jakékoliv další styky s StB kategoricky odmítl. Litoměřická StB nabídla svým kolegům z Okresního oddělení MV v Olomouci jeho předání. Ti to však na základě Vaňkova postoje odmítli a 23. listopadu 1964 byl tedy podán návrh na formální ukončení spolupráce.¹⁴

Také v následující dekádě nebyl počet nyní již absolventů, kteří se dostali do sítí tajné policie, nijak impozantní. V letech 1965–1968 vedla krajská správa StB v Brně svazek kandidáta agentury a posléze informátora na Jana Machálka. O rok později založil stejný útvar svazek kandidáta agentury, resp. informátora, na Jaroslava Beránka. Na rozdíl od předchozího případu však jeho řízení, již jako tajného spolupracovníka (agentu) s krycím jménem „VORÁLEK“, převzala v roce 1967 III. správa MV a roku 1969 znovu brněnská StB, kde byl jako informátor a agent veden další dvě desetiletí.¹⁵

Důkazem, že kategorizovat člověka pouze na základě zápisu v registru svazků StB je přinejmenším nejednoznačné, může být následující případ. Josef Mixa absolvoval v roce 1949 Vysokou školu obchodní a pracoval jako komerční inženýr. Ke studiu bohosloví se přihlásil teprve počátkem 60. let a v roce 1965 byl vysvěcen na kněze. Působil pak jako kaplan v Plzni. V následujícím roce o něj projevil zájem biskup František Tomášek, který uvažoval o novém obsazení místa svého tajemníka. V tuto chvíli projevila o Mixu zájem také StB. Na centrální II. správě na něj byl založen svazek „kandidáta agentury“ s krycím označením „PEPA“. Od listopadu 1966 do března 1968 se s ním příslušníci StB sešli celkem šestnáctkrát.

K 1. březnu 1968 se Mixa skutečně stal Tomáškovým tajemníkem. StB jej bezprostředně poté převedla do kategorie „informátor“. Změna státní politiky vůči církvi v průběhu Pražského jara roku 1968 se v praxi projevila zastavením většiny

proticírkevních akcí vedených StB a téměř úplným rozpadem agenturní sítě z řad římskokatolických duchovních. Také s Mixou StB neuskutečnila až do konce roku 1969 žádnou schůzku. Když jej s nastupující normalizací tajná policie znovu kontaktovala, začal se „projevovat jako alibista, který chce s StB jenom dobře vyjít [...]“. Následně zaujal zcela negativní postoj k nově zřízenému Sdružení katolického duchovenstva – Pacem in terris, kolaborujícímu s režimem. StB navíc nabyla podezření, že informoval zahraniční tisk o porušování náboženských svobod v husákovském Československu.¹⁶

V lednu 1972 byl do archivu uložen svazek „PEPA“ a 9. června téhož roku zahájilo 1. oddělení 3. odboru II. správy MV akci „SEKRETÁŘ“.

Tato akce trvala více než rok (v roce 1973 figurovala v materiálech tajné policie pod označením „ÚNIK“) a podařilo se při ní prokázat, že se Mixa stýkal s okruhem přátel ThDr. Zvěřiny a s cizími (západními) diplomaty. Potvrdil to i jeho výslech koncem května 1973. Dne 22. srpna téhož roku se StB obrátila na Sekretariát pro věci církevní Ministerstva kultury ČSR s návrhem zbavit jej funkce Tomáškova sekretáře. Skutečně uspěla a Mixa byl přeložen do západočeského pohraničí (okres Karlovy Vary) jako administrátor zapadlé farnosti.

Příchod normalizace znamenal samozřejmě také zvýšení tlaku na katolickou církev. Své ztracené pozice upevňovala jak státní správa, tak i tajná policie. Je to patrné i mezi námi sledovanou skupinou absolventů CMBF. Během let 1970–1976 bylo v některé kategorii tajných spolupracovníků registrováno nejméně 15 z nich.¹⁷

Tlak Státní bezpečnosti kulminoval v letech 1975–1976, kdy bylo založeno celkem sedm svazků tajných spolupracovníků.¹⁸

Osmdesátá léta pak dokumentují jistou defenzivu tajné policie. Ze sledované skupiny byly nově založeny svazky tajných spolupracovníků pouze třem.¹⁹

Předchozí řádky působí přinejmenším poněkud rozpačitě. Všechny výše uvedené svazky byly zničeny již před změnou státoprávních poměrů nebo v dramatických dnech přelomu listopadu a prosince 1989.²⁰ Dochovaly se o nich právě jen záznamy v tzv. registrech svazků StB. V době, kdy vznikal dnešní Ústav pro studium totalitních režimů, bylo možné slyšet názory o možné rekonstrukci takto zničených svazků. Tento postup vypadá na první pohled jednoduše a poměrně slibně. Většina dokumentů, především agenturních záznamů, se vytvářela v několika kopiích, které končily na různých místech: u nadřízených jednotek, ve svazcích osob, o nichž pojednávaly, u různých evidenčních součástí StB apod. Na příkladu agenturního svazku Františka Janhyby, vedeného u Správy StB Ostrava pod krycím označením „MICHAL“, lze ukázat praktický výsledek takových pokusů. Ze svazku vedeného v letech 1974–1989, tedy celých patnáct let,

byly nalezeny dva agenturní záznamy z 23. srpna 1989, pojednávající o nástupu nového olomouckého apoštolského administrátora ThDr. Františka Vaňáka a o petici na jeho podporu, šířenou v diecézi.²¹ Na tomto místě je třeba znovu poznamenat, že drtivá většina z písemností uložených ve svazku pochází z autor-ské dílny příslušníků StB – agenturní záznamy byly psány právě „řídícím orgánem“ po schůzce. Pokud existovaly zprávy ručně psané spolupracovníkem (což již v době normalizace byla naprosto menšinová praxe), byly při ukončení svazku ničeny jako první.

Jediné, z čeho lze alespoň trochu usuzovat na to, zda spolupráce nějakým způsobem vůbec probíhala, je délka doby, v níž byl svazek formálně veden. Zde jde o čísla poměrně zajímavá. Čtyři svazky z výše zmíněného přehledu byly ukončeny ještě do konce 70. let, tři v průběhu 80. a sedm teprve na podzim roku 1989. Také všechny tři případy z let 80. ukončil až listopad 1989. Lze tedy předpokládat, že v posledně zmíněných případech docházel operativní zájem StB jistě odezvy. Je skutečně jen těžko představitelné, že by tajná policie vedla některý svazek pouze formálně téměř dvě desetiletí. Skutečný obsah těchto kontaktů a jejich praktický dopad je dnes již prakticky nezjistitelný.

III. Další svazky: Kandidáti tajné spolupráce a prověřované osoby

Není jistě překvapujícím zjištěním, že tajná policie věnovala v průběhu let jistý druh pozornosti téměř všem absolventům CMBF. Zatím jsme hovořili o těch, které kvalifikovala jako tajné spolupracovníky – agenty a dále důvěrníky a informátory. Zmíněny byly také osoby z druhého pólu spektra zájmu StB: odsouzení v politických procesech a ti, kteří měli to štěstí, že pro ně bylo sice se soudním postihem počítáno, avšak ten nebyl z nejrůznějších příčin nakonec realizován (na ně byly vedeny signální a osobní svazky). Mezi nimi stojí zřejmě největší skupina, a sice „prověřované osoby“. Zařazením mezi ně a založením příslušného svazku začala StB shromažďovat o dotyčném informace, které jej, obrazně řečeno, mohly zavést buď do agenturní sítě, nebo před komunistický soud. Na přelomu 70. a 80. let (zřejmě v souvislosti s novým budováním masové agenturní sítě) byla tato kategorie přímo propojena s tzv. kandidáty tajné spolupráce (KTS).

Svazek KTS měl být veden pouze po dobu nezbytnou ke zjištění případné ochoty kandidáta přijmout spolupráci. Tato doba neměla zpravidla překračovat více než šest měsíců, v praxi však byly tyto svazky vedeny někdy i několik let. Je možné najít agenturní záznamy z pravidelných schůzek s kandidáty, které se v ničem neliší od schůzek s tajnými spolupracovníky. Stejně tak však bývá časté, že

kandidát o zájmu tajné policie ani nevěděl. Také u svazků kandidátů (a samozřejmě i dalších druhů svazků) probíhaly skartace, a to podle stejných pravidel jako u svazků tajných spolupracovníků. Mnohé z nich se nedochovaly. Níže uvedené případy jsou věnovány kněžím z námi sledované skupiny, na něž byl veden dochovaný svazek KTS nebo prověřované osoby a kteří spolupráci buď kategoricky odmítli, nebo z nejrůznějších důvodů k převodu jejich svazku do „vyšší“ kategorie nedošlo. Také tyto případy dokumentují praktiky StB, jako *de facto* vykonavatele státní proticírkevní politiky v boji proti svobodě vyznání v tehdejší Československu a jsou i dokumentací stavu, v němž se nalézají písemnosti bývalé tajné policie.

Od 28. srpna 1987 registroval II. odbor S-StB Ústí nad Labem administrátora farního úřadu v ústecké čtvrti Mojžíř ThDr. Antonína Sporera jako kandidáta tajné spolupráce (KTS) „KAPLANA“. Jako externista přednášel dogmatiku na CMBF a byl členem prorežimního Sdružení katolického duchovenstva *Pacem in terris*. Přestože jeho svazek měl 122 listů a byl veden až do změny režimu (poslední dokument o provedení schůzce byl datován 22. listopadu 1989 a výlohy na ni činily 78,- Kčs), do dnešního dne se zachoval pouze návrh na založení a pět agenturních záznamů pojednávajících ve značně obecné rovině o Sporerově cestě do SRN a Rakouska na podzim 1989.²²

Otto Havlíček byl vysvěcen v roce 1961, avšak již po pěti letech v duchovní službě v Jaroměři požádal papeže o laicizaci. Po kladném vyřízení odešel pracovat jako mistr do Spolany Neratovice. Bydlel však v Praze a po odchodu do důchodu v roce 1985 začal vypomáhat Jiřímu Skoblíkovi u Sv. Ignáce s administrativou. Dne 21. října 1986 byl na 2b. odboru Správy StB Praha založen svazek KTS „OTTA“. StB zajímaly především údaje o neoficiální Jednotě ženatých kněží (JEŽEK), jejímž byl členem. Havlíček spolupráci odmítl. StB se s ním setkala pouze dvakrát, v říjnu a listopadu 1986. Teprve však 5. ledna 1989 byl podán návrh na ukončení a uložení svazku do archivu.²³

Jiří Hájek začal CMBF studovat až sedm let po maturitě, v roce 1960. O pět let později byl vysvěcen a ustanoven kaplanem na Svaté Hoře u Příbrami. Expozované poutní místo mu zároveň vyneslo nechtěnou pozornost ze strany StB. Ta ještě zesílila poté, co se v následujícím roce stal tajemníkem biskupa Františka Tomáška. Od roku 1967 jej 9. odbor II. správy vedl jako kandidáta agentury. Aby se tomuto tlaku vyhnul, raději odešel na jaře 1968 ze svého místa do farní správy v Praze-Vršovcích. StB pak svazek 10. prosince 1968 formálně ukončila. Po téměř čtrnácti letech, 6. září 1982, byl 5. odborem X. správy svazek KTS „JIRÍ“ obnoven. Hájek stále působil ve Vršovcích a také tentokrát spolupráci vytvrle

odmítal. V září 1985 jej proto StB „přeřadila“ z KTS mezi „prověřované osoby“. Poté, co nezískala žádné závadné poznatky, byl 30. března 1987 jeho svazek definitivně ukončen.²⁴

Josef Kubalík působil na CMBF jako profesor fundamentální teologie již od 50. let. Od 14. března 1972 vedl 3. odbor II. správy (resp. 5. odbor X. správy) na jeho jméno svazek KTS „UČENÍ“. Důvodem bylo to, že se o něm do budoucna uvažovalo jako o možném kandidátovi na funkci děkana. K tomu však nakonec nedošlo. Již v roce 1959 jej agent „PRAŽAN“ (viz výše) ostatně charakterizoval jako církvi oddaného. Důvodem toho, že nedošlo k jeho jmenování do děkanského úřadu, bylo zřejmě také to, že u něj StB s nabídkou spolupráce neuspěla. V roce 1977 odešel do důchodu a 7. února 1978 byl uzavřen také jeho svazek, mající rozsah pouhých 22 listů.²⁵

O Vladimíra Valentu se StB zajímala již od roku 1976, kdy jej začala sledovat. Působil tehdy v Praze-Modřanech, kam přišel po Otto Mádrovi, který by zbaven státního souhlasu. Dne 2. dubna 1981 byl u 5. odboru centrální X. správy FMV na jeho osobu zaregistrován svazek KTS „MODRÝ“. Teprve v roce 1987 se jej však podařilo příslušníkům StB vůbec kontaktovat. Veškerou spolupráci pak rozhodně odmítl a svazek byl 15. září téhož roku ukončen. Za celou tuto dobu měl rozsah 19 listů.²⁶

Jakékoliv materiály kromě spisového přehledu a záznamu o předání do archivu chybí ve formálně dochovaném svazku Václava Adamce. Z doby registrace u Okresního oddělení StB ve Svitavách (od 25. května 1979 do 31. července 1980) a původního rozsahu (15 listů) je zřejmé, že KTS „KAREL“ jakoukoliv spolupráci s tajnou policií odmítl.²⁷

Stanislav Jochymek, polský kněz působící v Karvině, vytrvale odmítal s příslušníky StB jakýkoliv kontakt. Přesto byl veden na Oddělení StB v Karvině téměř tři roky (od 27. února 1984 do 10. února 1987) jako KTS „JÁCHYM“. Za tuto dobu bylo v jeho svazku soustředěno pouze 18 listů.²⁸

V únoru 1975 získala StB zprávu, že Vladimír Sommer, v té době administrátor farního úřadu ve Vranětině u Znojma, uvažuje o emigraci. Teprve po více než dvou letech „rozpracovávání“, v srpnu 1979, zjistili znojemští estébáci, že se jedná o pomluvu, kterou o něm šířili příbuzní jeho bývalé hospodyně. Tím sice skončila akce „HRANICE“, avšak již po dvou letech, v roce 1979, se Sommer dostal do hledáčku StB znovu. Tentokrát pro své styky s „reakčně“ zaměřenými duchovními. Akci „NOREK“ vedla nejprve brněnská krajská správa, později Oddělení StB v Břeclavi. Výsledek byl opět negativní a akce byla ukončena v červenci 1981.²⁹

Kontakt se zahraničím byl ještě počátkem 80. let důvodem ke zvýšené pozornosti StB. Františka Opletala, působícího v té době na CMBF ve funkci spirituála

semináře, sledovala ústecká StB čtyři a půl roku na základě zjištění, že dostává poštou odbornou literaturu z Říma. Na základě toho referent 2. oddělení II. odboru S-StB Ústí nad Labem nstržm. Jaroslav Šolta zahájil dne 23. října 1980 akci „RADA“, neúspěšně trvající až do 25. února 1985. Důvodem ztráty zájmu StB o Opletalovu osobu bylo kromě negativního výsledku to, že v roce 1982 odešel z fakulty do farní správy.³⁰

Svazek Vladimíra Pitrona, vedený Oddělením StB ve Svitavách v režimu PO-KTS, měl všeho všudy dvanáct listů. Všechny byly zničeny při vnitřní skartaci. Do dnešních dnů se dochovaly pouze desky a spisové přehledy.

Případ Antonína Kupky byl součástí celostátní akce StB s krycím označením „KONCERT“, namířené v 80. letech proti tajnému salesiánskému řádu, jehož aktivity považovala komunistická moc za jedny z nejnebezpečnějších. Oddělení StB v Šumperku proti němu zahájilo 23. června 1981 akci „ZPĚVÁK“, kterou od 1. září téhož roku vedla místní vyšetřovací skupina StB. Důvodem byla tajná výuka náboženství. Vzhledem k tomu, že v této době šlo již o delikt, jehož soudní projednávání by vyvolalo jisté komplikace, dosáhla tajná policie v roce 1983 toho, že nepohodlný kněz byl přeložen do pohraniční farnosti s minimální religiozitou a dán pod dohled tamního oddělení VB.³¹

Závěrem

Úporná otázka, vracející se v uplynulých dvou dekadách cyklicky na pořad dne (nejen) v katolické církvi zní: Jaké pozice měla tajná policie mezi duchovními? Čas od času se objevují „kvalifikované“ odhady v procentech nebo rovnou v absolutních číslech. Výše uvedený text by měl být alespoň částečnou odpovědí na tuto otázku. Měl, ale není. Tedy, pokud se nespokojíme s pouhým statistickým údajem, kolika osobám vedla tajná policie svazek tajného spolupracovníka. Materiály, které po sobě StB zanechala, jsou více než skrovné a jen zřídka vypoovídají o skutečných motivech a průběhu spolupráce.

Při kritice pramene nemohou zcela obstát ani dokumenty typu agenturních záznamů, které byly v minulosti několikrát mediálně použity jako důkaz obsahu spolupráce. Ty byly sepisovány teprve *ex post* příslušníky StB na základě jejich paměti, případně poznámek ze schůzky se spolupracovníkem. Jsou tedy v nejlepším případě subjektivní interpretací minulého děje, do nějž se kromě nepřesností a zkreslení, způsobených časovým odstupem, nejednou promítly i subjektivní tužby tajných policistů (snaha zaujmout své nadřízené, získat pochvalu, odměnu, povýšení, vyznamenání). Svazek je tak v podstatě velmi subjektiv-

ním pramenem, k jehož interpretaci je třeba přistupovat přinejmenším velmi opatrně.

Osobně se domnívám, že problém tajných spolupracovníků StB v české společnosti byl, snad díky historickým reminiscencím sahajícím přes dobu válečnou až do poloviny 19. století, již od počátku 90. let definován nepřesně. Vydáním různých seznamů, jimiž se dostatečně uspokojilo veřejné mínění, které tím navíc získalo klamný pocit, že takto jednoduše může dojít k nějakému vypořádání se s vlastní minulostí, unikli pozornosti praví viníci komunistického bezpráví. Tisíce bývalých příslušníků potlačovacího aparátu infiltrovalo struktury státní správy, policie a tajných služeb demokratického režimu. Někteří tam působí v roli nepostradatelných odborníků dodnes. Tím rozhodně nechci jejich bývalé tajné spolupracovníky nijak obhajovat. Bez nich by StB nikdy nebyla tím, čím se již krátce po únoru 1948 stala – všemocným zastrášovacím aparátem, který si přivlastnil právo rozhodovat o osudech milionů obyčejných lidí. Jen je možná načas si otevřeně říct, že informace, které o tajných spolupracovnících budeme mít, budou už navždy pouhými fragmenty historického poznání.

POZNÁMKY:

- 1/ Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. Operativní a vyšetřovací svazky StB (OVS StB), archivní číslo (a. č.) V-5153 Hradec Králové.
- 2/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 974 264 MV (dříve registrační číslo /r. č./ 13 790 Hradec Králové, a. č. 052 6073 Hradec Králové).
- 3/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 5128 České Budějovice (dříve r. č. 4019 České Budějovice).
- 4/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 981 220 MV (dříve r. č. 18 982 Hradec Králové, a. č. 052 7582 Hradec Králové). P. Miroslav Bičíště zemřel 23. listopadu 2010.
- 5/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 993 419 MV (dříve r. č. 16 349 Hradec Králové, a. č. 052 8987 Hradec Králové). Svazek měl původně 245 listů. V roce uložení (1986) byl celý, až na tři listy, zničen.
- 6/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. V-31029 (ČVS/VS-109/S-74).
- 7/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. Op 1083 (dříve r. č. 6 146 České Budějovice).
- 8/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 569698 MV (dříve r. č. 3 353 Ústí nad Labem, r. č. 9 411 Praha).
- 9/ Svazek byl skartován v roce 1987.
- 10/ Svazek byl skartován v blíže neurčené době před rokem 1989.
- 11/ Pepřlův případ blíže viz: JIRÍ PLACHÝ: „Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta a její studenti v polovině 50. let 20. století z pohledu Státní bezpečnosti“. IN: MARTINA FIAMOVÁ – PAVOL JAKUBČIN (eds.): *Prenasledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava 2010, s. 84–97.
- 12/ StB naproti tomu zřejmě vůbec nevěnovala pozornost pomocnému a administrativnímu per-

sonálu fakulty. Ze čtrnácti administrativních zaměstnanců s ní byl ve styku zřejmě pouze tajemník fakulty Josef Souhrada, který byl od roku 1967 držitelem propůjčeného bytu „ZVON“ na Dómském náměstí v Litoměřicích. Svazek vedený Oddělením StB v Litoměřicích byl ukončen v roce 1983 a později skartován.

13/ Všechny tři zmíněné agenturní svazky byly v pozdější době (avšak před rokem 1989) skartovány.

14/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 888 834 MV (dříve r. č. 2 942 I. správa, r. č. 4 741 Ústí nad Labem). Po pětileté „spolupráci“ měl svazek pouze 42 listů, z nichž byla naprostá většina vyskartována v roce 1986.

15/ Machálekův svazek byl v pozdější době zničen. Agenturní svazek Jaroslava Beránka byl zničen během skartací na přelomu listopadu a prosince 1989.

16/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 647 463 MV (dříve r. č. 25 307 II. S.; r. č. 131 Hlavní správa StB ČSR; r. č. 2 034 II. S.). Svazek měl celkem 63 listů a před rokem 1989 prošel vnitřní skartací.

17/ Z registrů známe pouze jména: Již v roce 1970 založila S-StB Brno svazek kandidáta, informátora a nakonec agenta s krycím jménem „BLAŽEJ“ na Františka Linberga. V následujícím roce to byl u Oddělení StB v Opavě svazek kandidáta, resp. agenta s krycím jménem „DUBINA“ na Vojtěcha Žarovnického a Jana Vinkrera (svazek kandidáta, informátora, agenta a důvěrníka s krycím jménem „ELA“). Roku 1972 k nim přibyli Antonín Audy (svazek důvěrníka a agenta s krycím jménem „PRAVDA“ Správy StB v Ústí nad Labem) a Josef Měšťan (svazek kandidáta a agenta s krycím jménem „ROBERT“ Správy StB Hradec Králové). Roku 1973 bylo do registru svazků podruhé zaneseno jméno Karla Hrdiny (tajný spolupracovník „HANKA“ Správy StB v Plzni, zřejmě Oddělení StB Tachov). Další dva přibyli v roce 1974. Jednalo se o Františka Horáka (důvěrník „FRANTIŠEK“ Oddělení StB v Domažlicích) a František Janhuba (agent „MICHAL“ Správy StB Ostrava).

18/ Roku 1975 to byly čtyři a v roce 1976 tři. Jednalo se o Jaroslava Palovčíka (agent „ĎULA“ Správy StB Košice), Josefa Suchánka (agent „JAKUB“ Správy StB Brno), Otmara Kaplana (důvěrník „JAROSLAV“ Správy StB Brno) a Jana Srnského (důvěrník „KAREL“ Oddělení StB Havlíčkův Brod) v roce prvním a Antonína Doležala (důvěrník a agent „TONO“ X. správy FMV), Josefa Štastného (kandidát a agent „JOSEF“ X. správy FMV) a Oldřicha Šmerala (kandidát a agent „JAN“ Oddělení StB Havlíčkův Brod) v roce následujícím.

19/ Ve všech případech k tomu došlo v letech 1982–1983: Antonín Pospíšil (agent „KAPLAN“, pravděpodobně Oddělení Pohraniční stráže Cheb), Karel Javorek (kandidát a agent „JIRÍ“ Správy StB Ostrava), oba v roce 1982 a Antonín Budka (kandidát a agent „VOJTĚCH“ X. správy FMV).

20/ S výjimkou svazku Jaroslava Palovčíka, který by měl být uložen v archivu Ústavu paměti národa v Bratislavě.

21/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 1 023 998 MV (dříve r. č. 16 501 Ostrava).

22/ ABS Praha, f. OVS StB, r. č. 25 794 Ústí nad Labem.

23/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 802 927 MV (dříve r. č. 44 102 Praha). Z uvedených dvou schůzek StB „zpracovala“ pět agenturních záznamů.

24/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 808 586 MV.

25/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 692 732 MV (dříve a. č. 3 293 X. S).

26/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 787 483 MV (dříve r. č. 21 295 X. S).

27/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 955 827 MV (dříve r. č. 17 978 Hradec Králové, a. č. 051-13279 Hradec Králové).

28/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 866 016 MV (dříve r. č. 26 902 Ostrava, a. č. 19 589 Ostrava).

29/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 362 548 Brno (dříve r. č. 23 388 Brno).

30/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 926 053 MV (dříve r. č. 20 840 Ústí nad Labem, a. č. 7 497 Ústí nad Labem).

31/ ABS Praha, f. OVS StB, a. č. 859 908 MV (dříve r. č. 24 668 Ostrava, a. č. 21 236 Ostrava).

PhDr. Jiří Plachý (* 1975) absolvoval roku 1999 historii se specializací na dějiny východní a jiho-východní Evropy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V letech 2000–2007 pracoval jako historik v Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu v Praze. Od roku 2007 je vědeckým pracovníkem Vojenského historického ústavu a současně působí na FF UK. Je autorem nebo spoluautorem čtyř monografií a více než osmi desítek článků a studií.

Jozef Pavol

Obete alebo kolaboranti?

Tajná spolupráce katolíckych kňazov s ŠtB v Spišskej diecéze

Téma spolupráce cirkvi s komunistickou ŠtB sa spustila zverejnením mien duchovných v tzv. registračných protokoloch komunistickej kontrarozviedky, na Slovensku hlavne kauzou údajnej spolupráce emeritného arcibiskupa Jána Sokola. Zverejnenie týchto protokolov sa stalo určitým kontroverzným medzníkom pri vysporiadaní sa s komunistickou minulosťou. Dochádzalo k tomu, že médiá zverejnením mien významných predstaviteľov spoločenského života spustili lavínu škandálov. Táto lavína zasiahla aj katolícku cirkev. Bolo totiž bežné, že v „bulvárnych“ denníkoch sa objavovali nadpisy ako „kňazi-donášači“, „kolaborant“, „zradca“, „eštebák“, „práskač“, „udavač“ atď. Tieto výroky obsahovali už v sebe morálne odsúdenie konkrétnych ľudí. Žiaľ, toto odsúdenie sa zakladalo niekedy iba na tom, že konkrétne osoby boli vedené v registračných protokoloch ŠtB. To prispelo k polarizácii spoločnosti na tých, ktorí vyzývali k objasneniu pravdy, a tých, ktorí tému spolupráce považujú za jeden z ďalších útokov na katolícku cirkev. Cieľom tejto štúdie bude snaha odpovedať na otázku, nakoľko môžeme posudzovať spoluprácu podľa toho, že niekto je registrovaný v registračných protokoloch. Skutočne postačuje na morálne odsúdenie kňaza informácia o tom, že je registrovaným agentom ŠtB? Dlhodobým štúdiom problematiky spolupráce kňazov s ŠtB sa odkryli aj iné aspekty, ktoré vnášajú do spolupráce iné svetlo. V tejto štúdii sa tieto aspekty postupne predstavia.

1. Miesto kontaktovania

Katolícki kňazi predstavovali špecifický okruh ľudí v spoločnosti. Obyvateľstvo a veriaci ich poznali v mieste ich pôsobiska, a preto mali väčšinou aj prehľad o tom, kto navštívil kňaza v dedine alebo menšom meste. Dôležitý a citlivý význam pre bezpečnosť zohrávalo preto miesto kontaktovania kňaza. Ako najvýhodnejšie sa javilo uskutočnenie pohovoru mimo budovu bezpečnosti. Bezpečnosť formy, ktoré sa pravdepodobne v praxi aplikovali v iných sekciách, ako napr. písomné predvolanie kandidáta na oddelenie pasov a víz, k evidencii obyvateľ-

stva, vyhodnotila z dôvodu prezradenia kňaza – spoznania inou predvolanou osobou ako nevhodné (znalosť blízkych, ktorí napr. vedeli, že kandidát tajnej spolupráce nemá dôvod k návšteve budovy a orgánov bezpečnosti, mohlo vzbudiť podozrenie). Krajne nevýhodné a takúto formu kontaktovania odmietajúce z dôvodu prezradenia mali byť stretnutia v reštauráciách a vinárňach. Ako možnosť stretnutia sa preto volilo *referentské vozidlo*. Civilné auto zastavilo kňaza, pracovníci bezpečnosti s ním v tomto aute odišli a počas cesty sa uskutočnil prvý kontakt. Typickým boli aj stretnutia v prírode, mimo mestá a obce, dokonca na vzdialených motorestoch. Ako krajne prípustné sa považovalo kontaktovanie duchovného na *farskom úrade* za predpokladu, že tam pôsobí sám a boli dodržané prvky konšpirácie.¹ Ako však vyzerala prax? Skutočne sa pridržovali pracovníci bezpečnosti týchto nariadení? Zo zachovaných zväzkov spolupracovníkov ŠtB vyplýva, že v praxi aj napriek oficiálnemu nesúhlasu kontaktovať kandidátov v budove bezpečnosti predvolávala ŠtB viacero kňazov písomne alebo telefonicky na *oddelenie pasov a víz*. Mimo budovu Zboru národnej bezpečnosti boli napr. duchovní z Popradského okresu kontaktovaní a požiadaní o príchod do budovy letiska, hotelu Grand a hotelu Esperanto v oblasti Vysokých Tatier. Na Spiši to boli *rekreačné oblasti* Čingova a Slovenského raja, chaty, motoresty na Branisku, ale aj napriek kritike ŠtB zmieňované samotné farské úrady či využitie referenčného motorového vozidla. Treba skutočne podotknúť, že len ťažko si môžeme predstaviť, čo sa mohlo odohrávať v prvotnej chvíli, ak bol duchovný zastavený na ceste autom ŠtB a bol požiadaný, aby si do neho nastúpil, mal sa stretnúť niekde v lese v rekreačnej oblasti s ŠtB alebo bol písomne predvolaný na oddelenie pasov a víz a skončil v kancelárii náčelníka ŠtB. I keď ŠtB zakaždým vystupovala na takýchto rozhovoroch priateľsky, možné variácie toho, čo by sa mohlo stať, prebehli kňazom istotne hlavou. Príkladom je predvolanie duchovného Fedora Lejšu (neskoršieho dekana v Spišskej Novej Vsi) na oddelenie pasov a víz, kedy bol po príchode zavedený do kancelárie náčelníka ŠtB, kde spolu uzavreli spoluprácu. Operatívny pracovník o jeho reakciách v spise poznamenal: „Po príchode do miestnosti prejavoval známky bojovosti, nespokojnosti a do určitej miery bolo na ňom badať nervozitu.“² (Paradoxom je, že ŠtB vykazala získanie Lejšu na základe dobrovoľnosti a ideologických pohnútok). Takéto známky neistoty sa vyskytovali u viacerých kňazov! Neskoršie, keď sa získaný tajný spolupracovník prejavil ako spoľahlivý, podávanie správ a kontakt s ŠtB sa uskutočňovali v tzv. *konšpiračných* (ďalej KB) a *prepožičaných* (ďalej PB) bytoch a miestnostiach, zriadených ŠtB za účelom zabránenia prezradenia vzájomných stykov.³ Snaha bezpečnosti bola znížiť riziko stretávania sa s duchovnými na farách a s dôležitými tajnými spolupracovníkmi (ďalej TS) sa stretávať zásadne v PB a KB.⁴ Pri

otázke posudzovania miery spolupráce duchovného s ŠtB zahráva preto zmienka o návšteve konšpiračných bytov podstatný význam. V konšpiračných bytoch sa totiž uskutočňovali schôdzky s významnejšími agentmi. „PB a KB sú využívané výhradne k schôdzkam s úplne spoľahlivými a dôkladne preverenými tajnými spolupracovníkmi.“⁵ Pri analýze zväzkov duchovných Spišskej diecézy sa stretávanie v PB a KB vyskytovalo vo veľmi malom počte. Význam hodnotenia miery spolupráce spočíva ale aj v tom, že tajných spolupracovníkov navštevujúcich PB a KB „zasväcovala“ bezpečnosť hlbšie do tajov konšpiračných metód a praktík kontrarozviednej činnosti. Toto „zasvätenie“ bolo späté so školeniami, resp. poučeniami o užívaní týchto bytov. Títo spolupracovníci dnes preto len ťažko môžu poprieť konšpiratívne stretávanie s ŠtB.⁶ Okrem doposiaľ zmieňovaných spôsobov a miest kontaktovania TS treba zmieniť určitú špecifickú formu kontaktovania TS. Tajnými spolupracovníkmi sa stávali aj kňazi *vo výkone trestu*. ŠtB využívala samotný fakt, že duchovní sú vo výkone trestu odsúdení na dlhé roky odňatia slobody (prevažne v 50. a 60. rokoch) a možnosťou spolupráce im ponúkala skrátenie trestu a skoré prepustenie na slobodu. Takto bol napr. na odsúdeného Jozefa Mrovčáka nasadený vo väzení agent. Získal si veľkú dôveru odsúdeného a podával dôležité správy o kontaktoch a plánoch Mrovčáka s podzemnou cirkvou. Po prepustení Mrovčáka z väzenia sa dosiahol prepustenie TS „ALEXANDRA“ na slobodu s cieľom podávania ďalších dôležitých správ.⁷ Za priaznivú možnosť získania duchovných k tajnej spolupráci sa považovalo prostredie *základnej vojenskej služby*. Kňaz alebo bohoslovec bol odlúčený od svojich predstavených a okruhu blízkych osôb, ktorí na neho vplývali, v sterilnom a prísnom prostredí kasární. Počas dvoch rokov vojenskej služby režim „nalieval“ do hláv filozofiu marxizmu a leninizmu. Bolo to ale aj obdobie striktného plnenia vojenských rozkazov. V tomto prostredí sa získavali ľahšie aj tajní spolupracovníci. Predvolanie vyšším dôstojníkom vojenskej polície sa len ťažko dalo odmietnuť. Rozhovory ako obrana štátnej hranice pred útokmi a útekmi alebo ochrana muničných skladov sa chápali „ako povinnosť“. Pod týmto ideologickým rúškom službe vlasti sa získavali aj duchovní alebo bohoslovci počas vojenskej služby.⁸

2. Vedomosť alebo nevedomosť o spolupráci

Dôležitým aspektom pri posudzovaní spolupráce duchovných je otázka vedomia o aktívnej spolupráci. Vedeli kňazi, že sú agentmi ŠtB? Niektorí TS, ale aj časť spoločnosti tvrdí, že TS sú obeťami režimu ŠtB preto, lebo o spolupráci ani vô-

bec nevedeli. Nakoľko sa tento aspekt musí brať vážne? Nakoľko je tento aspekt pravdivý?

Štátna bezpečnosť využívala pri získavaní agentov 2 metódy kontaktovania: otvorenú, kedy sa pracovník bezpečnosti predstaví osobne KTS, alebo skrytú (v slovníku ŠtB „predkrytú“) – kedy pracovník bezpečnosti naviaže kontakt s KTS pod „hlavičkou“ pracovníka inej organizácie. Druhá metóda sa využívala nielen pri prvotných kontaktoch, kedy kandidát ani nevedel, že je kontaktovaný ŠtB,⁹ ale aj pri samotnom tzv. viazacom akte, teda situácii, v ktorej sa získal kňaz k spolupráci, resp. v ktorej mal pristúpiť na spoluprácu. Druhou metódu, pri ktorej bezpečnosť neodkryla svoj prvotný zámer od počiatku, nazývala aj metódou postupného pripútavania, postupného odkrývania cieľa. Dôležitým aspektom pri posudzovaní spolupráce je práve druhý aspekt, ktorý potvrdzuje, že existovali prípady, kedy duchovní nevedeli od prvotnej chvíle, aké úmysly má s nimi ŠtB, a niekedy ani to, že prebehol viazací akt a v očiach ŠtB sú už agentmi.

a. Neúplná vedomosť o viazacom akte

To, že nie úplné odkrytie spolupráce bolo na poli práce ŠtB s duchovnými bežným, dosvedčuje aj nariadenie v smerniciach MV o získavaní k spolupráci, ktoré nedovoľovalo pri viazacom akte odkryť všetky úmysly ŠtB: „Pri viazacom akte a inštrukciami sa neodhaľujú všetky formy a metódy práce, záujmov kontrarozvedky, postupuje sa v rozsahu výhradne nutnom pre počiatočnú spoluprácu a prihliada sa k úlohám, ktoré bude TS v počiatku spolupráce plniť.“¹⁰ Až po získaní k spolupráci a prvých úlohách a osvedčení o spoľahlivosti bola celá spolupráca odhalená. ŠtB mala na to svoje dôvody. Prvým bola neistota, či KTS pri predostretí otázky byť spolupracovníkom ŠtB predsa len neodstúpi. Bezpečnosť by tým prezradila svoje formy a metódy práce a kandidát, ktorý nebol viazaný mlčanlivosťou, to mohol neskoršie vyzradiť. Dôležitým pri posudzovaní spolupráce ale nemá byť strach ŠtB z vyzradenia jej metód. Štátna Bezpečnosť tým, že nevysvetlila celú podstatu stretávania a rozhovorov, chcela zabrániť zbytočnej strate „nových“ spolupracovníkov a nesplneniu plánov. Čo totiž hrozilo? Bezpečnosť sa bála, že ak odkryje celú podstatu spolupráce s ŠtB, duchovný sa dostane do konfliktu so svojím poslaním kňaza a od spolupráce odstúpi. „Dôležité je preveriť, ako sa KTS prejavuje v určitých situáciách. Ako sa vyrovnáva s otázkou boja motívov, t.j. náboženského presvedčenia a budúcej spolupráce s orgánmi kontrarozvedky.“ Pri návrhu o novej spolupráci sa

preto hovorilo iba to najnutnejšie. Tu vyvstáva otázka, čo sa pod „najnutnejším“ v chápaní ŠtB myslelo? V niektorých prípadoch kňazov Spišskej diecézy sa pod „najnutnejším“ myslelo bežné stretávanie sa a rozhovor o tom, čo má kňaz nové, nie však stretnutie, pri ktorom sa konkrétne dopodrobna prejednávali podmienky spolupráce.

Príkladom je už zmieňovaný prípad Jozef Mrovčáka, ktorý síce je veľmi špecifický, ale zobrazuje taktiku rozviedky pri viazacom akte. Jozef Mrovčák nikdy nebol reálne tajným spolupracovníkom ŠtB. K spolupráci bol získaný vojenskou kontrarozvedkou (ďalej VK) počas jeho vojenskej služby. Podstatné je, ako ho získala vojenská kontrarozvedka k spolupráci. Stratégia bola veľmi taktická. „Do poslednej chvíle si nechávajúce možnosť od veci takticky odstúpiť, aby mu nebol jasný celý spôsob práce a potom prípadne spoluprácu odmietol... Môžete samozrejme zdôrazniť, že nič, čo by bolo v budúcnosti požadované, by nebolo v rozpore s jeho presvedčením...“¹¹

Neodkrytie úplnej pravdy nielen že dáva do otázky vedomia alebo nevedomia o spolupráci nové svetlo, ale malo za následok aj neúspešnosť verboviek. O tomto probléme sa zmieňuje výročná správa o agentúrno-operatívnej činnosti ŠtB v Východoslovenskom kraji za rok 1963: „Ak zistili kandidáti, o čo ide, nechceli ďalej pokračovať v kontaktoch s ŠtB. Boli získavani i kandidáti, u ktorých vôbec neboli predpoklady k spolupráci z dôvodov nízkej kvality, nezájmu o spoluprácu. Pri samotných verbovkách dochádzalo k tomu, že KTS sa prejavil ako schopný, ale keď vycítil z obsahu rozhovorov, čo sa tým sleduje, prejavil neochotu sa ďalej stykať s riadiacim orgánom. Kandidáti sa hneď v prvých počiatkoch zmienili o styku s ŠtB, na základe čoho musel byť styk s kandidátmi prerušený.“¹² V posudzovaní miery spolupráce je to pozitívny ukazovateľ, ktorý naznačuje, že existovali duchovní, ktorí zásadne po tom, ako sa odkryla úplná podstata a úmysel stretávaní, odstúpili od tzv. spolupráce. Tragické je niekedy to, že dokým sa im celá pravda neodkryla, boli už niektorí vedení ako registrovaní agenti ŠtB a v očiach dnešnej spoločnosti hrozí nebezpečenstvo toho, že sa „hodia do rovnakého vreca“ ako ostatní agenti, ktorí vedome spolupracovali. Z tohto uhla pohľadu môžeme preto skutočne o týchto kňazoch hovoriť ako o obetiach režimu a Štátnej bezpečnosti. Tento nájdený aspekt však nesmie paušálne ospravedlniť celú spoluprácu, pretože aspekt neodkrytia úplnej pravdy sa vyskytuje nie u väčšiny, ale skôr u menšiny duchovných. Je však aspektom, ktorému sa doteraz nepridávala žiadna pozornosť, a z tohto dôvodu sa preto v tejto štúdii berie so zreteľom na vedomie.

b. Prípád tzv. TS Juraja Baka a problematika nevedomosti o spolupráci

Príklad toho, že kandidát tajnej spolupráce (KTS) pri kontaktoch s ŠtB a samotnom viazacom akte presne nevedel, o čo ide, nájdeme u Juraja Baka. Juraj Bak bol ako jezuita v 50. rokoch odsúdený pre protištátnu náboženskú činnosť. Po amnestii pracoval vo výrobe, kde si ho ŠtB vyhládla ako vhodného kandidáta na rozpracovávanie jezuitov. V príprave na prvý kontakt s tzv. KTS sa pracovník ŠtB zmiňuje o postupe a taktike rozhovoru, ktorý s Bakom plánuje previesť. Bak mal byť kontaktovaný pracovníkom ŠtB, ktorý ho mal poznať ešte z čias jeho vyšetrovania! Rozhovor sa mal niesť na tému vyrovnania sa s jeho odsúdením a protištátnou činnosťou. Operatívny pracovník sa takticky zmienil počas rozhovoru, či Bak ostal verný svojej domácej. Jemný náznak kompromitácie, dania najavo, že ŠtB vie o kandidátovi i veci z jeho súkromia. „Tým sa sleduje, aby Bak vedel, že pracovníci ŠtB sú informovaní o jeho milostných vzťahoch.“¹³ K tejto otázke sa ale v rozhovore zámerne OP nechcel vraci. KTS malo byť naznačené, že ak mu to nebude vadit, príležitostne by si s ním znovu pohovorili. Juraj Bak už pri prvých rozhovoroch s ŠtB predniesol, že by rád vedel, za akým účelom sa s ním ŠtB stýka – majú orgány ŠtB na neho podozrenie, ktoré si overujú formou styku, alebo podozrenie na inú osobu. „Ide len o otázky informatívneho charakteru alebo sú voči nemu nejaké výhrady?“¹⁴ Pri verbovke neprišlo nikdy k priamemu vysvetleniu spolupráce. OP odpovedal na otázky z poslednej schôdzky tak, že zo strany bezpečnosti je potrebné vykonávať určité „konzultácie“ s ním o činnosti rehole jezuitov, aby sa veci správne posúdili a vyvodili objektívne závery. V rozhovore mu bolo takticky nadnesené, či by bol ochotný aj v budúcnosti informovať a konzultovať otázky, na ktoré bol dotazovaný, či by sa to nepriečilo jeho svedomiu. Pri tom aby mal na mysli, že ide o určité prevencie v záujme celku spoločnosti. KTS reagoval, že ak sa tým sleduje určitá prevencia, tak to je veľký ideál, najmä ak slúži záujmu spoločnosti, a on sám nemá voči takej pomoci nijakých námietok. Po tomto stretnutí bol Juraj Bak vedený ako tajný spolupracovník na báze jezuitov v Spišskej diecéze. Od podpisania sľubu spolupráce bezpečnosť ustúpila. O mesiac neskôršie, keď už „bol už“ Juraj Bak tajným spolupracovníkom, sa stretol Bak nevediac s priateľom, ale agentom ŠtB, ktorému sa zmienil, že si dáva pozor, lebo ho doma navštevujú orgány ŠtB. Poznamenal, že nevie, čo od neho chcú!¹⁵ Nie len, že Bak nevediac vyzradil a dekonšpiroval spoluprácu, ale ani už ako registrovaný agent ŠtB nevedel, čo ŠtB od stretnutí s ním sleduje. Problematika takéhoto štýlu kontaktovania duchovných v prvotnej fáze, kde je mnoho nejasností o tom, aký cieľ sleduje ŠtB, nie je ojedinelá, a vyskytuje sa u duchovných častejšie.¹⁶ Ukážka prípadu Juraja Baka núti pri skúmaní spolupráce duchovných k veľkej

opatrnosti a kladie kritickú otvorenú otázku, na ktorú si musí každý odpovedať sám: Môžeme tento prípad posudzovať ako prípad agenta, ktorý spolupracoval s ŠtB? Každý prípad kňazov registrovaných ako TS ŠtB sa preto musí posudzovať individuálne a ani samotná registrácia a zavedenie zväzku agenta nepostačuje na to, aby sa o danom kňazovi mohlo povedať, že spolupracoval a bol agentom ŠtB.

3. Problematika podpísania spolupráce

Akt zaviazania k spolupráci sa mal bezprostredne spájať so súhlasom kandidáta. Tento sa mal spečatiť podpísaním spolupráce. Pokým smernice z roku 1962 určovali, že získaný tajný spolupracovník zásadne podpisuje písomný záväzok o spolupráci, smernice z roku 1978 už toto striktné nariadenie neobsahovali.¹⁷ V bode prvom síce tajný spolupracovník potvrdzuje svoju spoluprácu podpisom alebo ho napíše sám rukou, z druhého bodu vyplýva, že písomný záväzok sa nevyžaduje v prípade, keby jeho podpis mal ohroziť dobrý vzťah samotnej spolupráce. V tomto prípade mal postačovať ústny súhlas.¹⁸ Problematika podpísania spolupráce preto predstavuje akýsi dvojsečný meč pri posudzovaní spolupráce. Na jednej strane pomáha dosvedčiť vedomosť (nie vinu!) o spolupráci u tých, ktorí ju podpísali a títo duchovní dnes nemôžu tvrdiť, že nikdy nespocovali a nič nepodpisali. Na druhej strane tým duchovným, ktorí odmietli podpísať spoluprácu a zaviazali sa z taktických dôvodov k spolupráci iba ústne, takýto spôsob poskytoval možnosť vyklúčkovať z spolupráce. Niektorí z nich aj dnes tvrdia, že spoluprácu nikdy nepodpisali, a to je dôkazom ich nevinnosti.¹⁹ Z 28 existujúcich zväzkov v archíve UPN v 15 prípadoch duchovní podpísali spoluprácu. Prakticky ďalších 50 percent duchovných túto spoluprácu odmietlo podpísať. V niektorých prípadoch, kde pri spolupráci bolo badať neistotu a strach, od tohto požiadavku odstúpila i samotná bezpečnosť. Dôvod odmietnutia podpísať spoluprácu bol veľmi jednoduchý. Duchovní sa báli prípadnej kompromitácie s cirkevnými predstaviteľmi alebo ostatnými kňazmi, ak by sa spolupráca z nejakých dôvodov vyzradila. Bezpečnosť poväčšine odmietnutie podpísať spoluprácu akceptovala. Zo skúseností, ktoré mala, vedela, že tento fakt nemusí ovplyvniť spoluprácu, ba práve naopak: „Sú prípady, kedy TS nepodpísal prehlásenie o spolupráci a po celé dlhé roky bol dobrým TS, a na druhej strane, po podpísaní spolupráce nespocoval kvalitne alebo v krátkej dobe po viazacom akte ukončil spoluprácu.“²⁰ Výhodnosť akceptovať nepodpísanie spolupráce a ani ju nevyžadovať pri verbovke malo aj iné dôvody – náhly strach KTS a neočakávané ukončenie spoluprá-

ce.²¹ Je zaujímavé, ako problém na strane duchovných reflektovala bezpečnosť: „Pravdepodobne sa tu jedná o určitú psychickú zábranu, ktorá je vyvolaná tým, že agenti vedia, že pracujú nielen proti nepriateľskej osobe, ale aj proti cirkvi ako celku. Pri žiadosti o podpísanie spolupráce si tento fakt zvlášť uvedomujú v celej jeho šírke.“²²

Samozrejme fakt, že duchovný spoluprácu nepodpísal, mu slúžil a slúži dodnes ako jeden z argumentov, že s ŠtB nikdy nespolupracoval. Príkladom je duchovný Vetrík Rudolf – TS „RUDO“, ktorý spoluprácu nepodpísal s odôvodnením, že dáva čestné slovo a to musí stačiť. Samozrejme, že Štátna bezpečnosť skúšala získať aspoň nejaký podpis duchovného, ktorý odmietol podpísať spoluprácu. Jednou z možností bolo podpísanie poučenia o vycestovaní agenta do zahraničia. Ani to však Vetrík Rudolf nepodpísal: „Inštruktáž k ceste do kapit. zahraničia si prečítal a usmieval sa. Potom povedal, že je to napísané veľmi dobre, podľa toho sa bude aj správať. Odmietol však túto podpísať a to preto, že jeho podpis nech nefiguruje na takomto tlačive [...] treba mu veriť, tak ako to povedal pri získaní k spolupráci.“²³ Po dvoch rokoch bezpečnosť nebola s prácou TS spokojná, a preto v roku 1981 na schôdzke s TS mal operatívny pracovník zistiť postoj agenta k spolupráci. TS využil fakt, že spoluprácu nepodpísal, a tú celkovo poprel: „TS uviedol, že Kustru pozná, prišiel s ním do styku, ale k žiadnej konkrétnej dohode s orgánmi ŠtB sa nechcel priznať [...] Na základe týchto faktov, ako aj preštudovaním písomných materiálov vo zväzku vlastných správ som zistil, že TS využíva skutočnosti, že k spolupráci sa nezaviazal písomne, neinformuje pravdivo a nie je ochotný spolupracovať s ŠtB.“²⁴ Ani tieto údaje však nemajú slúžiť na odsúdenie konkrétneho duchovného, ale na ilustráciu toho, aký dôraz kládla ŠtB na to, aby duchovný podpísal spoluprácu. S Bezpečnosťou mal spolupracovať maximálne 2 roky, a aj keď mal podať určité správy na Serafína Kavonáa²⁵, dôležitým je práve dôvod, prečo s ním ŠtB rozviazala spoluprácu: neinformoval totiž pravdivo!

Vyskytli sa však aj prípady kňazov, ktorý sa opierali o svoj štatút kňaza, ktorý mal poskytnúť ŠtB vierohodnú záruku o tom, že keď podajú ako kňazi ústny súhlas k spolupráci, tak musí byť dôveryhodný. TS „JANO“ odmietol podpísať predložený, strojom napísaný záväzok o spolupráci s tým, že nie je potrebné robiť takéto záväzky, nakoľko, keby nechcel s bezpečnosťou spolupracovať, nebol by s nimi vôbec hovoril. „Ako čestný človek a kňaz môžem zodpovedne prehlásiť a dať slovo, že ústny súhlas k spolupráci dodržím.“²⁶ Aj správy, ktoré mal neskôr už ako získaný TS podať, podal ústne a napísané správy od OP odmietal podpísať, ako dôvod uvádzal obavy o svoju existenciu a morálne zásady kňaza.²⁷

Vo výpovediach týchto duchovných badať veľký vnútorný paradox. Na jednej strane dávajú ŠtB ústny súhlas – „slovo kňaza“, ktoré má mať postačujúcu vierohodnú morálnu hodnotu, na druhej strane neskoršie, pri odmietaní podpísať agentúrne správy nimi podané, argumentujú obavou byť kompromitovaní z dôvodu morálnych zásad kňaza, ak by ich spolupráca vyšla navonok. Tieto poznatky preukazujú, že niektorí duchovní si boli podstaty spolupráce s ŠtB vedomí, resp. pri konfrontácii so spoločnosťou predpokladali, že by táto spolupráca nebola hodnotená pozitívne.

Celkovo môžeme konštatovať, že tí duchovní, ktorí spoluprácu podpísali, dnes nemôžu tvrdiť, že sa s ŠtB nikdy nestretli alebo že o spolupráci vôbec nič nevedeli a všetko je len veľký výmysel. Podpis k spolupráci sa totiž uvádzal pod text, ktorý jasne naznačoval, s kým a akým spôsobom bude mať duchovný do činenia. Na druhej strane ani podpis nemôže postačovať na odsúdenie kňaza, pretože samotný podpis nemá žiadnu výpovednú hodnotu o hĺbke správ alebo úmysloch, ktoré duchovný – agent mohol mať. Nepodpísanie spolupráce mohlo poslúžiť niektorým kňazom ako poistka pred možnou diskreditáciou v cirkvi a mohlo potenciálne viesť aj k podávaniu hlbších a dôležitejších správ. Tento fakt sa ale taktiež nemôže paušalizovať na všetkých tých, ktorí spoluprácu nepodpisali. Existovali totiž aj tí, ktorí nepodpísaním spolupráce sledovali možnosť ďalšieho manévrovania pred požiadavkami ŠtB. Niektorým to mohlo pomôcť, pretože pri požiadavke o ukončenie spolupráce ich bezpečnosť nemohla vydierať tým, že má od neho podpísané papiere, ktoré môže zverejniť v spoločnosti a takto zdiskreditovať kňaza.

4. Podávanie písomných správ

Tajní spolupracovníci mali byť od počiatku vychovávaní k podávaniu písomných správ. Bol to jeden z ďalších spôsobov, ako si duchovného pripútať, ale aj vychovávať. Smernice pre prácu s kontrarozvedkou poznali 2 spôsoby podávania správ – písomné a ústne. Pri ústnych správach si OP mohol buď robiť okamžité poznámky, alebo rozhovor nahráť, alebo ústnu správu spísať po stretnutí s TS.²⁸ Podľa vyjadrenia diplomantov ŠtB to mali byť práve písomné správy, ktoré upevňovali tajnú spoluprácu s kontrarozvedkou, a hlavne tých TS, ktorí sa získali na základe kompromitujúcich materiálov.²⁹ V praxi sa však vyskytovali prípady, kedy pri vyvíjaní nátlaku na písomné podávanie správ došlo k ukončeniu spolupráce. Z tohto dôvodu ani smernice pre prácu písomné odovzdávanie správ neprikazujú, skôr naopak, prenechávajú v tejto veci veľkú voľnosť tajnému spolupracovní-

kovi, ktorý tieto správy spísané po stretnutí s OP nemusel ani podpisovať.³⁰ Je pravdou, že TS sa snažili počas konšpiratívnej práce v sieti ŠtB nezanechať nijaké stopy. Nielenže nechceli podpísať záväzok o spolupráci, ale odmietli aj písať agentúrne správy vlastnoručne.³¹ Podľa predstáv a smerníc ŠtB mali tajní spolupracovníci podávať správy písomne. Tohto problému si bolo vedomé aj ústredie vo Východoslovenskom kraji. Kpt. Chovanec preto nariadil, aby k 30. 4. 1987 písalo až 70% agentúry vlastnoručné správy.³² To sa však nenaplnilo. Všetky agentúrne správy, s ktorými sa autor stretol pri výskume spolupráce kňazov Spišskej diecézy, sú správami, ktoré po uskutočnení schôdzky s agentom spísal sám operatívny pracovník ŠtB.³³ Dnes nevieme presne určiť, koľko TS v Spišskej diecéze podávalo správy i písomne. Dôvodom je agresívna divoká skartácia koncom 80. rokov. Nenájdenie písaných ručných agentúrnych správ však nepotvrdzuje to, že žiaden z 67 TS Spišskej diecézy, vedených v registračných protokoloch, nepísal vlastnoručné správy. Z torza 30 zachránených z časti skartovaných zväzkoch agentov ŠtB sa v 6 zväzkoch agentov nachádza poznámka o tom, že agent podával vlastnoručné správy. Koľko ich ale bolo skutočne, sa dnes už nedozvieme.³⁴ Vyskytli sa aj prípady, kedy OP spísal obsah stretnutia s TS, a spísanú správu nechal podpísať spolupracovníkovi. Takúto formu podpisovania správ napr. využíval Emanuel Chyla, vedený v reg. protokoloch ako TS „OSKÁR“, pretože sám odmietal písať správy, alebo Findura Gejza – TS „OCTAVIA“.³⁵

Štúdium agentúrnych správ, ktoré neboli napísané samotným TS a ktoré vyhotovil pracovník bezpečnosti po stretnutí s TS, vyžaduje obozretnosť. V takýchto agentúrnych správach sa odzrkadľuje perspektíva samotného pracovníka bezpečnosti. Záviselo od neho, ako precízne zdokumentoval rozhovory a poznatky získané zo stretnutia s TS, čo vyzdvihol a čo aj zamlčal. Obsah agentúrne správy je preto potrebné hodnotiť pozorne a filtrovať ho. Príkladom je správa od TS „MILANA“: „TS MILAN podal informáciu, že koncom decembra 1978 sa uskutočnilo stretnutie duchovných u rím. kat. kňaza Patakyho v Podolinci [...] Vedúce slovo mal na tomto posedení ‚reakčný‘ rím. kat. duchovný P.P., ktorý radil prítomným duchovným, ako majú pracovať a akým spôsobom majú podchytiť čo najviac občanov a mládeže, aby sa títo vyhli vplyvu ateizmu...“³⁶ V agentúrnej správe, ktorú síce podal TS, ale spísal pracovník ŠtB, sú použité formulácie, ktoré by tajný spolupracovník konkrétne TS „MILAN“ nikdy nepoužil – napr. výrok „reakčný duchovný“ je z dielne ŠtB a TS – kňaz by pravdepodobne svojho spolubrata takto nikdy neoznačil. Je možné, že P.P. sa vyjadril, akým spôsobom hľadať dobrých katolíkov a veriacich do laického apoštolátu – LA, a takých, ktorí by LA praktizovali tajne. Istotne ale nebolo úmyslom P.P. mať prednášku o tom, ako „sa vyhnúť vplyvu ateizmu“. Pracovník ŠtB to mohol prekrútiť, jeho výroky a činnosť pred-

staviť ako protištátne a „reakčné“ a takto dokázať nadriadenému, že pracuje na správnom prípade, a ospravedlniť aj svoje ďalšie kroky. V skúmaných zväzkoch duchovných sa odráža zreteľne perspektíva OP. Pri analýze je preto potrebné zohľadniť, že takéto zväzky slúžili účelovej dokumentácii a cieľu získať informácie určitého typu. Samozrejme treba podotknúť, že tento fakt nemá a nesmie slúžiť k bagatelizácii celej spolupráce – ako vymysleného a vykonštruovaného produktu pracovníkov ŠtB. To je práve to, čo sa snažia dnes dosiahnuť niektorí tajní spolupracovníci a spoluprácu s ŠtB plošne bagatelizovať.

5. Odmeňovanie duchovných TS

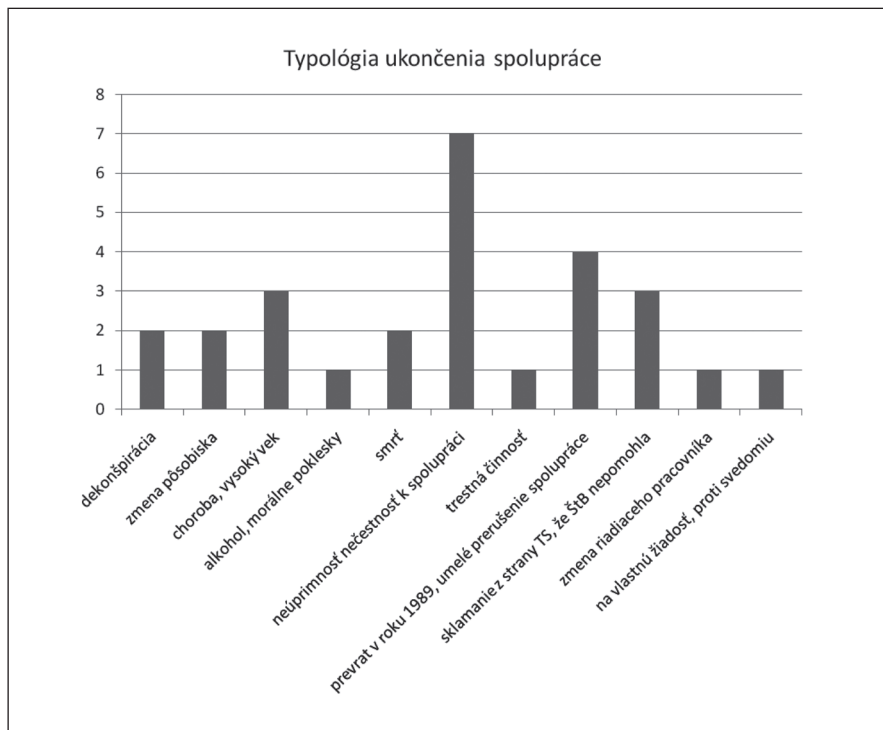
Môže nám poslúžiť fakt odmeňovania agenta ako dôkaz o jeho zapletení s ŠtB? Môže tento aspekt poslúžiť taktiež k odsúdeniu a posúdeniu spolupráce duchovných? Spoľahliví spolupracovníci, ktorí sa osvedčili v praxi, sa v záujme udržania dobrých kontaktov odmeňovali. Smernice pre prácu s kontrarozvedkou považovali odmeňovanie TS za súčasť výchovnej práce, pričom druh odmien a ich množstvo záviselo od splnených úloh, ich dôležitosti a iniciatíve TS. Samotný druh a výšku odmien navrhol OP s prihliadnutím k mentalite a povahovým vlastnostiam TS. Bezpečnosť poznala dve formy odmien – hmotnú a morálnu. Morálna odmena znamenala určitú pochvalu TS.³⁷ Pri hodnotení práce TS boli OP upozorňovaní na aplikovanie príliš necitlivej kritiky pri nesplnení úloh TS. Hrozil totiž opačný výsledok namiesto motivácie, hrozila demotivácia. Neobjektívnosť v hodnotení TS mohla viesť k pasivite pri plnení ďalších zložitejších úloh.³⁸ Hmotná odmena sa uskutočňovala buď predaním vecnej odmeny alebo finančnej hotovosti. Finančné odmeňovanie slúžilo ako dopĺňujúci prostriedok rozvinutia pracovných kvalít. Pri odmenách formou peňazí upozorňovala bezpečnosť na udeľovanie neopodstatnene vysokých odmien, ktoré mohli mať opačný – demoralizujúci účinok, znižovanie pracovitosti a vzbudenie pozornosti, ak by výdaje prevyšovali normálny príjem TS.³⁹ Táto finančná hotovosť sa dávala TS buď pravidelne, jednorázovo alebo vopred po dohode s TS.⁴⁰ Diplomanti ŠtB na základe skúseností z praxe upozorňovali vo svojich prácach na veľkú opatrnosť pri odmeňovaní duchovných TS. Podľa ich skúseností TS z radov kňazov totiž v zásade odmietali odmeny. V praxi sa mali stávať prípady, kedy ponúknutá odmena mala za následok narušenie vzájomných vzťahov, dokonca aj snahu o ukončenie spolupráce. Bezpečnosť bola preto opatrná a volila cestu udeľovania vecného daru, zvýhodnenia TS vo funkcii, jeho preložením na lepšiu farnosť.⁴¹ Prečo však podľa vyjadrení bezpečnosti malo dôjsť k odmietnutiu odmeny a následnému zhoršeniu

alebo až ukončeniu spolupráce TS? Znamenalo to, že až pri udelení odmeny tajný spolupracovník zistil, čo sa „spoluprácou“ myslí, a ŠtB nechcela takéto osvetlenie skutočného významu spolupráce pripustiť? Istotne nie. Jednou z možností mohol byť strach TS z väčšieho pripútania sa do osídel bezpečnosti a nemožnosti z nej vycúvať, alebo strach z „rýchlejšej a ľahšej“ možnej kompromitácie v cirkvi. To by ale nasvedčovalo tomu, že duchovní, ktorí prijali hmotné odmeny, si boli plne vedomí toho, čo spolupráca s ŠtB obnáša aj po morálnej stránke.

V prostredí spolupráce duchovných s ŠtB v Spišskej diecéze sa v 9 zistených prípadoch prijatia – udelenia finančnej odmeny tajným spolupracovníkom nepotvrdil ani jeden prípad jej odmietnutia alebo následku narušenia a ukončenia spolupráce z dôvodu udelenia finančnej odmeny. Pri odmeňovaní TS bola ale ŠtB aj tu opatrná a volila svoju cestu. Väčšina odmien totiž bola daná tajným spolupracovníkov pri príležitostiach ich jubileí – kňazských alebo životných. Odmeny predstavovali vecné dary, ale aj finančné obnosy. Právom sa môžeme preto pýtať, nakoľko kňazom, ktorí tieto odmeny prijali, sa tieto odmeny predstavili ako odmena za dobrú spoluprácu a podané správy a nakoľko sa tieto vecné a finančné dary zabalili do pokrývky daru z príležitosti jeho životného jubilea. Čitateľovi agentúrneho zväzku sa tento aspekt javí ako ďalší dôkaz o preukázaní viny TS. Je tomu ale skutočne tak?

Čo je možné a dá sa zatiaľ pripustiť len ako možná teória, je existencia fiktívnych odmien. OP mohli vlastným obohatením vykázať vo zväzku agenta udelenie odmeny, tú však nemuseli udeliť jemu, ale sebe. Možnosť takýchto manipulácií v praxi sa nedá vylúčiť, pretože podpisovanie prijatia odmien sa u kňazov nevyžadovalo. Autor zistil výskumom a interviewom s tajnými spolupracovníkmi v jednom prípade možný rozpor medzi udelením odmeny zo strany ŠtB a zo strany TS. V spise TS, žijúceho kňaza Spišskej diecézy, je zmienka, že mu zo strany ŠtB bola udelená dvakrát vecná odmena. TS sám o udelení vecného daru nikdy nevedel, zistil to až pri nahliadnutí do vlastnej zložky po sprístupnení zväzkov ŠtB. Podľa jeho vyjadrenia bol navštívený operatívnym pracovníkom v nemocnici, keď sa liečil, a tam mu bezpečnosť ako chorému pacientovi priniesla „fľašu“. ŠtB to ale v spise, ktorý na neho viedla, vykázala ako prijatie odmeny.⁴²

6. Ukončenie spolupráce

Príčiny ukončenia spolupráce duchovnými. Analýza vykonaná na 16 zväzkoch, v ktorých sa dal typ ukončenia zistiť. Osa x zobrazuje rôzne typy ukončenia spolupráce, osa y počty duchovných.

Mnohokrát sa aspekt ukončenia spolupráce pri štúdiu spolupráce duchovných prehliada a za smerodajné sa považuje to, na základe čoho získala ŠtB kňaza pri viazacom akte. Analýzou aktov sa prišlo k tomu, že príčiny pristúpenia na spoluprácu sa počas spolupráce menili a nepredstavovali konštantnú veličinu. Nemôžeme preto tvrdiť, že kňaza, ktorého mali viesť k spolupráci podľa ŠtB dobrovoľno-ideologické motívy, sprevádzali tieto motívy kontinuálne až do ukončenia spolupráce. Vykázaný motív pri súhlase so spoluprácou mohol skutočne

znamenat jeho vnitřní přesvědčení nebo mohl ale aj znamenat chvílkovou slabost, z důvodu strachu, který s odstupem času a s nadhledem mohl oľutovat a mohl sa snažit nátlaku ŠtB vzdorovat. Tento pohľad jasne naznačuje, že ani samotná typológia získania k spolupráci nepostačuje na posúdenie spolupráce. Ako sa spolupráca odvíjala do jej konca? Skutočne všetci kňazi zomreli ako presvedčení agenti alebo ich spoluprácu prerušila nežná revolúcia? Čo v prípade, ak s kňazom – agentom sa ukončila spolupráca z dôvodu jeho nespoľahlivosti?

Jedným z dôležitých aspektov pre hlbšie pochopenie spolupráce je typológia ukončenia spolupráce a jej porovnanie s typológiou získania k spolupráci. Smernice pre prácu s kontrarozvedkou poznajú aj možnosti ukončenia spolupráce s TS. Návrh na ukončenie spolupráce predchádzal určitému schvaľovaciemu procesu. Operatívny pracovník predložil návrh na ukončenie spolupráce s TS s výstižným uvedením dôvodov. Návrh nakoniec schvaľoval náčelník, ktorý predtým schválil jeho získanie k spolupráci. Ak došlo k ukončeniu spolupráce s TS, bezpečnosť nemala povinnosť zdieľať TS dôvody, pre ktoré s ním ukončila spoluprácu. V praxi to znamenalo, že ak ŠtB ukončila spoluprácu so žijúcimi duchovnými, zo strany duchovných sa prerušil kontakt s ŠtB, v niektorých prípadoch sa bezpečnosť s TS stretla, a požiadala ho o podpísanie záväzku mlčanlivosti. Kedy vlastne ŠtB prerušila spoluprácu s TS? Jednoduchým a nekomplikovaným dôvodom bola buď smrť tajného spolupracovníka alebo ťažká choroba, ktorá mu bránila v podávaní správ. Stávalo sa aj, že po premiestnení duchovného do iného kraja a okresu neprejavila príslušná pobočka o TS záujem, a tak s ním bola spolupráca ukončená. Komplikovanejšie prípady nastávali vtedy, ak s TS musela byť ukončená spolupráca z dôvodov vyzradenia spolupráce – dekonšpirácie, z emigrácie do zahraničia, z aktivít v podzemnej cirkvi, laickom apoštoláte, alebo aktivít, ktoré tvorili podstatu „trestnej činnosti“. Vyskytli sa aj prípady neúprimnosti a nečestnosti, ináč povedané ŠtB kontrolou TS zistila, že nehovorí pravdu a zamlčuje dôležité informácie.⁴³ V týchto prípadoch muselo nastať ukončenie spolupráce, čo ale obnášalo riziko, že TS dodatočne prezradí spoluprácu. Okrem toho sa spolupráca mohla ukončiť, ak TS splnil úlohy, pre ktoré bol získaný k TS, a nebolo možné ho využívať aj naďalej, ak sa neosvedčil a nespĺňal predpoklady, kvôli ktorým sa získal k spolupráci.⁴⁴ Najmenej chápala a akceptovala ŠtB ukončenie spolupráce z dôvodu vlastného odmietnutia duchovného spolupracovať s bezpečnosťou. V týchto prípadoch mala bezpečnosť snahu vyvinúť všemožné úsilie, aby TS od odmietnutia spolupráce odstúpil. V 70. a 80. rokoch sa bezpečnosť snažila prísť na koreň odmietnutia spolupracovať a podľa možností nanovo motivovať agenta k spolupráci s ŠtB tak, aby agent predovšetkým dobrovoľne a chcené pristúpil nanovo k spolupráci. Opak citlivého prístupu k TS, kde sa hľa-

dala možnosť motivácie spolupracovníka, predstavovali 50. a 60. roky. V tomto období volila bezpečnosť „najľahšiu cestu“ udržania agenta, ktorý nechcel ďalej spolupracovať – násilné, často cez vydieranie a tlak presadzované upevnenie spolupráce. Ukážkovým príkladom tohto násilného postupu a snahy čo najdlhšie udržať TS pri spolupráci bol prípad Jozefa Vrbovského, vedeného v reg. protokoloch ako TS „VÍCHOR“. TS „VÍCHOR“ získala ŠtB k spolupráci použitím strachu, vydierania a kompromitácie, štýlom, aký bol typický pre 50. a 60. roky. I keď bol TS súdne trestaný pre aktivitu v organizácii „RODINA“, pre styky a pomáhanie sa skrývajúcemu Štefanovi Nahálkovi a pre úzku spoluprácu s biskupom Vojtaššákom, kvôli čomu bol tiež izolovaný a odvedený do internačného tábora, navrhla ŠtB získať Jozefa Vrbovského k spolupráci. Dôvod bol jednoduchý – počas pôsobenia biskupa Vojtaššáka požíval jeho dôveru, pracoval ako archivár na biskupskom úrade a mal styky na „reakčných duchovných“. Avšak tzv. TS „VÍCHOR“ získaný k spolupráci v roku 1954 po zmene pôsobiska a následnej zmene OP v roku 1960 začal odmietať spoluprácu. Z tohto dôvodu podal nový OP návrh na ukončenie spolupráce s TS „VÍCHOR“. Náčelník okresného oddelenia návrh na ukončenie spolupráce a archivovanie zväzku agenta schválil. Odmietavé stanovisko však prišlo z krajského oddelenia ŠtB v Košiciach. Krajský náčelník ŠtB nesúhlasil s uložením do archívu, pretože OP a okresné oddelenie v Levoči nevyužilo všetky možnosti, aby bol menovaný donútený k spolupráci. Dôvodom nesúhlasu s ukončením spolupráce videl krajský náčelník v zlej práci s agentom. Agent nebol pravidelne obsluhovaný a hlavne v tom, že pracovníci ŠtB nevedeli doviesť menovaného k tomu, aby spoluprácu bral ako nutnosť, ináč by mu hrozilo väzenie.⁴⁵ Krajské oddelenie navrhlo vykonať rozhovor s agentom a v prípade opätovného nezáujmu nájsť aktuálne kompromitujúce materiály (ŠtB sa zamerala na odhalenie možných morálnych slabostí, ktoré využila už pri jeho prvotnom získaní k spolupráci). Ak by to nepomohlo, malo sa pristúpiť k ďalšiemu kroku – kompromitácii pred ďalšími farármi. Častými návštevami Štátnou bezpečnosťou sa mala dosiahnuť strata dôvery u „reakčných“ duchovných a následné zamedzenie vplyvu na cirkevný život v jeho okruhu. Spolupráca s ním bola nakoniec pre neplnenie úloh ukončená v roku 1964, po opakovaných viacerých žiadostiach operatívnych pracovníkov z dôvodu údajného „alibizmu“ agenta TS „VÍCHOR“. Po ukončení spolupráce sa s „bývalým TS“ uskutočnilo stretnutie, na ktorom sa písomne zaviazal k mlčanlivosti a nehovoreniu o veciach z doby spolupráce.⁴⁶ Zmieňovaný prípad vykresľuje typické praktiky 50. a 60. rokov. Samozrejme, že vedúci činitelia ŠtB neboli spokojní s ukončením spolupráce ani v 70. a 80. rokoch.⁴⁷ Neaplikovali však na udržanie spolupráce násilie a kompromitáciu, pretože vedeli, že by to nevedlo k spoľahlivej a pozitívne motivovanej spolupráci.

Rozhodnutie TS poväčšine rešpektovali, a ani v jednom prípade ukončenia spolupráce duchovných v Spišskej diecéze sa nepotvrdili následné reštriktívno-perzekučné opatrenia zo strany ŠtB, skôr naopak, našli sa prípady, kedy duchovní sami odstúpili od spolupráce. Ich odstúpenie nemalo pritom žiaden represívny postih. Bezpečnosť ich po ukončení spolupráce monitorovala ako ostatných duchovných. V Spišskej diecéze sa z 30 zväzkov nachádzajúcich v archíve ÚPN podarilo určiť v 16 prípadoch príčiny ukončenia spolupráce. Znázorňuje to aj hore uvedená tabuľka. Najväčší počet ukončených spoluprác (celkovo 7) bolo z dôvodov *neúprimnosti a nečestnosti* tajného spolupracovníka voči ŠtB. Dnes môžeme pod týmto pojmom vidieť pozitívny znak, pretože neúprimnosť a nečestnosť znamenala, že TS sa spolupráci vyhýbali, stretávali sa s ŠtB len vtedy, keď to bezpodmienečne vyžadovala, a predovšetkým zatajovali niektoré dôležité informácie, a teda neinformovali bezpečnosť „objektívne“. Je to pozitívny znak hlavne preto, že TS sa snažili nájsť nejaké východiská z tajnej spolupráce a formou nehovorenia úplnej pravdy nepriamo vyjadrovali svoj nesúhlas k spolupráci a snažili sa chrániť ostatných natoľko, nakoľko sa len dalo. S týmto typom ukončenia spolupráce úzko súvisí aj ďalšia. Je s ňou úzko prepojená. Príčina *sklamania* TS z toho, že ŠtB nepomohla naplniť a realizovať ich predstavy (snaha o štúdium v zahraničí, získanie štátneho súhlasu), tak ako si to oni predstavovali, sa ako dôvod ukončenia spolupráce práve zo strany TS vyskytol u 3 agentov. Sklamanie z nezrealizovaných cieľov viedlo k strate motivácie podávať správy. Mohlo sa to týkať aj agentov, ktorí na začiatku spolupráce horlivo podávali správy. V 3 prípadoch musela bezpečnosť ukončiť spoluprácu z dôvodu *choroby a vysokého veku* TS a v 2 prípadoch v dôsledku *smrti* agenta. S 2 agentmi rozviazala ŠtB spoluprácu v dôsledku *dekonšpirácie* – duchovní sami vyzradili v prostredí, že ŠtB sa ich snažila získať (získala) k spolupráci (prípady Pavla Janáča a Juraja Baka). *Zmena pôsobiska*, čiže preradenie duchovného na inú faru viedlo k ukončeniu spolupráce u 2 agentov – duchovných. Svojím premiestnením stratili možnosť stretávať sa s kňazmi, o ktorých javila ŠtB evidentný záujem, a na novom pôsobisku sa v ich okruhu nikto „reakčný“ nenachádzal, resp. po premiestnení do iného okresu nejavilo príslušné okresné oddelenie ŠtB o agenta záujem. Nedá sa presne vyčíslieť, koľkí duchovní „fungovali“ v agentúre ŠtB až do prevratu v roku 1989, a teda nedá sa presne zistiť, u koľkých TS sa spolupráca ukončila nútené *v dôsledku doby pádu režimu*. Oficiálne žiadosti operatívnych pracovníkov o ukončenie spolupráce kvôli zmene politického režimu sa potvrdili v 4 prípadoch. Spolupráca ukončená v dôsledku *alkoholizmu a nemravnosti* sa potvrdila u jedného agenta. Zmieňovaný problém sa mal natoľko prejaviť v kvalite spolupráce, že mu znemožňoval plniť ŠtB úlohy. U ďalšieho TS sa v dôsledku *zmeny operatívneho pracovníka* narušil vzájomný vzťah dôvery, ale aj

určitej naviazanosti TS na osobu OP natoľko, že s novým OP už agent nevedel pracovať a spolupráca sa následne ukončila. Vyskytol sa aj prípad tzv. *začínajúcej trestnej činnosti*, teda duchovný začal vyvíjať aktivitu, vznikalo veľké podozrenie z „protištátnej činnosti“, a preto sa spolupráca ukončila a zväzok TS sa previedol na zväzok nepriateľskej osoby. Zo všetkých typov ukončenia spolupráce sa nezmienila vlastná žiadosť a naliehanie duchovného – agenta o ukončenie spolupráce z jeho *vlastného presvedčenia, nesúhlasu a konaniu proti svedomiu*. Tento podstatný aspekt, akým je konanie proti svojmu svedomiu, zohral úlohu u zmieňovaného Jozefa Vrbovského. I keď v záverečnej správe sa ako dôvod uvádza jeho alibizmus, TS „VÍCHOR“ pre stretnutiach s ŠtB niekoľkokrát dal najavo, že tento typ práce a požadovaných úloh je proti jeho svedomiu.⁴⁸ Treba podotknúť, že podobne, ako tomu bude v dôvodoch a motívoch, ktoré viedli TS k pristúpeniu na spoluprácu aj ukončenie spolupráce nesprevádzal jeden, ale niekedy viacero dôvodov. Napríklad ukončenie spolupráce s Jozefom Mrovčákom bolo spôsobené nielen preto, že Jozef Mrovčák nepodával objektívne, pravdivé správy, a teda bol „nečestný“, ale aj v tom, že došlo k zmene jeho pôsobiska, čo sťažilo nasadenie agenta a plnenie úloh, ktoré od neho ŠtB požadovala, a koniec koncov aj kvôli tomu, že sám TS sa v ŠtB „sklamal“. ŠtB mu totiž neumožnila študovať v zahraničí, čo si TS od spolupráce s ňou vyprosoval.⁴⁹ Spolupráca sa preto prerušovala alebo ukončovala z viacerých súbežne existujúcich príčin. Celkovo môžeme ale konštatovať, že prerušenie spolupráce sa uskutočnilo poväčšine zo strany ŠtB a len v ojedinelých prípadoch priamo tajným spolupracovníkom.

7. Záver

Cieľom tejto štúdie bola snaha vykresliť niektoré aspekty, ktoré je potrebné zohľadniť v problematike spolupráce katolíckych kňazov s ŠtB. Tieto aspekty naznačujú, že spolupráca sa jednoznačne nemôže posudzovať podľa toho, že niekto je registrovaný ako agent ŠtB. Nie je možné na základe toho, že niekto je vedený ako agent ŠtB, tvrdiť, že tento kňaz aj skutočne ním bol, podával správy a „obdať“ paušálne všetkých registrovaných TS nálepkou „kolaborant“ a zradca. Nebol agent ako agent, existovali rôzne hĺbky a dimenzie zapletenia sa a spolupráce s ŠtB. Ak k tomu pridáme fakt, že mnohé zväzky boli skartované, či už prirodzene alebo divoko, o to viac nemôžeme posudzovať prípady tých duchovných, ktorých zväzky boli úplne zničené a štúdiom ostatných archívnych materiálov sa nič nedozvieme. Práve existencia tvrdej skartácie sťažuje pohľad na celú problematiku. Na druhej strane zo situácie skartovaných a preskartovaných zväzkov

ťažia dnes aj niektorí tajní spolupracovníci a argumentujú, že žiadne správy nepodali, nikdy nespolupracovali, a teda zväzky sú fikciou ŠtB. Žiaľ, tento argument je plytký a nemôžu sa na základe neho spochybniť všetky zväzky, existencia tajných spolupracovníkov a samotnej ŠtB a teda aj perzekvovanej cirkvi. Preto je nevyhnutná analýza každého jedného jednotlivého prípadu osobitne. Predstavenie aspektov vedomosti, nevedomosti, podpísania spolupráce a agentúrnych správ, udeľovanie odmien pomohlo poukázať na nevyhnutnosť citlivého prístupu v tejto problematike. Ako to však bolo v štúdiu znázornené, ani tieto aspekty nemôžu slúžiť na morálne posúdenie spolupráce duchovných agentov. Prijatie odmeny, podpísanie spolupráce môže v jednom prípade viesť k dosvedčeniu, že kňaz aktívne a vedome spolupracoval, v inom prípade ten istý aspekt môže viesť k zisteniu, že duchovný nemal vedomosť o spolupráci a stal sa obeťou taktického manévrovania a získavania agentov z strany ŠtB.

Obete alebo kolaboranti?

Aké stanovisko môžeme teda zaujať k spolupráci duchovných ako agentov ŠtB? Boli kolaborantmi? Zradili morálne hodnoty, ktoré sami hlásali alebo sú skôr obeťami režimu a jeho zákerných metód? Odpoveď nie je vôbec jednoznačná.

Za tvrdeniami niektorých historikov, kňazov vedených ako tajných spolupracovníkov, ale aj niektorých predstaviteľov cirkevnej hierarchie (vyhlásenie slovenskej KBS), ktoré stavajú spoluprácu a agentov do svetla „obetí“ režimu, získaných zlomením pod psychickým a fyzickým tlakom, vydieraním, sa skrýva snaha zníženia podielu zodpovednosti za spoluprácu a túto snahu plošne uplatniť na všetky prípady spolupráce. Často sú podložené argumentom, že duchovným chýbala možnosť slobodného rozhodovania. Takáto argumentácia je tendenčná a opiera sa len o fakty a situáciu z 50. a 60. rokov, kedy sa skutočne cez fyzický a psychický tlak, väzenie získavali obeť režimu k spolupráci. Štúdiom procesov získavania spolupracovníkov v 70. a 80. rokoch sa podarilo zistiť, že metodológia získavania spolupracovníkov sa menila od nátlaku, vydierania v 50. a 60. rokoch k motivácii na dobrý cieľ, profitovaniu, ale aj minimalizácie vydierania v dobe normalizácie. Zmenila sa hlavne komunikácia a vedenie celého procesu riadenia TS. Bezpečnosť pristupovala k kandidátom spolupráce citlivejšie, opatrnejšie. Hlavné motto bolo neodplašiť, ale motivovať. ŠtB sa snažila predstaviť spoluprácu tak, aby kandidát slobodne, pozitívne namotivovaný súhlasil so spoluprácou. „Jemnosť“, opatrnosť v komunikácii s kandidátmi, snaha vzbudiť pozi-

tívnu motiváciu u agenta nie je ale z dnešného pohľadu bezproblematická. Niesla totiž so sebou zakrývanie pravých úmyslov ŠtB, problematiku zdanlivých cieľov a nevedomosti o spolupráci. Dôvod bol jednoduchý – verbovanie agentov v nepriateľskom prostredí cirkvi nemalo kandidátov „vyplašiť“, ale postupne pripútať. Výskum túto tézu potvrdil: odkryli sa prípady predstavenia spolupráce kňazom ako „možnosti stretávania sa“, ako „otázky možnosti sa nabadúce porozprávať“. Skutočný význam spolupráce sa odkryl až oveľa neskoršie. Z doposiaľ zmieňovaného vyplýva, že na základe zmeny taktiky získavania spolupracovníkov v 70. a 80. rokoch do roviny „pozitívnej motivácie“ nemôžeme súhlasiť s jednostrannou tendenciou predstavovania spolupracovníkov ako obetí režimu, na druhej strane skrývanie pravého cieľa spolupráce metódou postupného odkrývania cieľov, nevedomosť o spolupráci robí aj v dobe normalizácie z spolupracovníkov určité „obete“, nie však v zmysle obetí fyzického a psychického nátlaku, ako to rada predstavuje cirkevná hierarchia, ale obete novej, rafinovanej taktiky získavania spolupracovníkov, bez toho, že by vedeli, za akým účelom sa s nimi uskutočňujú schôdzky v prvotných fázach získavania. Takáto nevedomosť sa potvrdila aj v praxi a je len ďalším dôkazom citlivého prístupu k tejto problematike. Koniec koncov môžeme v niektorých individuálnych prípadoch skutočne hovoriť ako o obetiach, tak aj o kolaborantoch.

Je možné hovoriť aj o spolupracovníkoch kolaborantoch?

Ak niektorý duchovný spolupracoval slobodne, lebo tým riešil niektoré svoje konflikty alebo sledoval naplnenie svojich túžob, osobných cieľov, tak áno. V spolupráci duchovných s ŠtB sa vyskytli aj prípady kolaborantov. Avšak ako všade inde, aj tu sa vyžaduje maximálna obozretnosť. Analýzou typológie získania TS k spolupráci sa prišlo k potvrdeniu určitej diskrepancie medzi motívmi, ktoré vykazala povrchne ŠtB, a motívmi, ktoré mohli skutočne viesť duchovných k spolupráci. Ak by sme sa pridŕžovali pravoverne toho, čo vykazala ŠtB pri akte verbovky, tak by 56 percent duchovných pristúpilo k spolupráci v 70. rokoch dobrovoľne, dokonca z vlastenecko-ideologických pohnútok. Väčšina z nich by sa dala označiť aj pojmom kolaborant. Pri dôkladnejšej analýze viacerých prameňov, porovnávaním správ sa prišlo k tomu, že u väčšiny duchovných, teda aj u tých, ktorí mali prijať spoluprácu, dobrovoľne prevládali pri stretnutí s ŠtB strach, nervozita a neistota. Strach prevládal u najväčšieho počtu duchovných – konkrétne v 40 percentách prípadov. Z tohto dôvodu sa spolupráca a možná „kolaborácia“ nemôže hodnotiť ani výlučne na základe toho, ako vykázal motív kňaza pracovník ŠtB. V tomto aspekte mohol totiž taktiež sledovať tendenčné ciele a plnenie plánov. Spolupráca z presvedčenia a dobrovoľnosti mala byť pre ŠtB „zárukou spoľahlivosti a kvality agenta“.

Jeden z ďalších pomerne podstatných aspektov, ktoré práve v prostredí spolupráce kňazov zmierňujú ich plošné odsúdenie alebo dokonca vrhajú lepšie svetlo na pochopenie tej doby, je analýza ukončenia spolupráce, teda dôvodov, ktoré viedli k ukončeniu spolupráce duchovných. Až v 43 percentách musela Štátna bezpečnosť ukončiť spoluprácu s duchovnými na základe ich neúprimnosti a nečestnosti k spolupráci a orgánom ŠtB. Ostatné typy a počty ukončenia spolupráce predstavujú minoritu. Ak teoreticky predstavovalo pristúpenie k spolupráci chvíľkový moment zlyhania, tak výsledky ukončenia spolupráce naznačujú, že vo väčšine prípadov v Spišskej diecéze kňazi s spoluprácou a počas nej s ňou dlhodobo nesúhlasili a aj keď ju prijali, viedla k povrchnej spolupráci, poznačenej neúprimnosťou, nečestnosťou, teda k žiadnej aktivite, ale podávaniu alebo nepravd, alebo skreslených informácií. Volili takto cestu určitého odporu, ktorý s prihliadnutím na podmienky doby, v ktorej sa spolupráca resp. boj s ňou odohrával, bol oprávneným.

Tato studie vyšla za podpory Grantové agentury UK GAUK č. 686o8.

POZNÁMKY:

1/ Kontaktovanie duchovného sa dialo väčšinou pri dodržaní maximálnej ostražitosťi. KTS alebo TS nešiel priamo do budovy bezpečnosti, ale mnohokrát mal vystúpiť v inej dedine, ísť ďalej autobusom, alebo bol vyzdvihnutý autom ŠtB. Kontaktovanie TS „KAROL“ s cieľom získať ho k spolupráci je ukážkové, ako ŠtB postupovala. „Za účelom prevedenia verbovky Michala Kľučára bol navštívený [...] plk. Novákom. Po príchode do jeho bytu som zistil, že menovaný je len sám doma. Pri tomto som sa mu slušne pozdravil a požiadal ho o rozhovor. Ochotne ma prijal [...] z časti bolo na ňom badať prekvapenie, lebo nevedel, o čo ide. Avšak po dlhšom rozhovore účel návštevy mu bol vysvetlený [...] V rozhovore mu bolo hovorené, že s ním potrebujeme dlhšie pohovoriť o problémoch a informáciách z pracoviska týkajúcich sa jeho osoby. Bolo mu vysvetlené, že tento pohovor nemôže byť uskutočnený v jeho byte [...] Bola mu daná legenda, že keď menovaný pôjde z Námestova dohovorovým autobusom, aby vystúpil v obci Lokca, kde menovaný nie je známy, a šiel smerom Or. Podzámok za dedinu, kde ho bude na vhodnom mieste čakať osobné auto, s ktorým sa dovezieme na dohovorované miesto t.j. do Dolného Kubína. Pri tomto sám naniesol, že už v minulosti takýto pohovor s orgánmi MV mal.“ A ÚPN, Michal Kľučár, TS „KAROL“, reg. č. KE-A-6485.

2/ Porov. A ÚPN, Lejša Fedor, TS „TATRY“, reg. č. A-KE-8257, a.č. A-KE-11590.

3/ Prepožičaným bytom – PB mohla byť aj miestnosť v práci, byt, chata, objekt, ktorý vlastnil

oprávnený majiteľ. Ten ho prepožičal k užívaniu pracovníkom ŠtB. Avšak jeho užívanie muselo byť majiteľom bytu pred známymi a rodinou prísne skryté. Konšpiračný byt KB bol na rozdiel od PB v majetku štátnej bezpečnosti. Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 18.

4/ „Vzhľadom k tomu, že niektorí TS sa v niektorých prípadoch obsluhujú na farách a bytoch, obmedziť takéto schôdzkovanie na minimum, z hľadiska konšpirácie. Za týmto účelom vytvárať podmienky, aby TS, ktorí sú preverení, boli obsluhovaní výlučne v KPB.“ Porov. A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Rozbory vo vedení správy ŠtB za rok 1975*, inv. č. 1645.

5/ Porov. tamže.

6/ Zachované hodnotiace správy takto napr. dokumentujú využívanie schôdzkovej miestnosti u agenta „KAROL“ – Michala Kľučára. „Legenda pre TS KAROL, ktorý dochádza do schôdzkovej miestnosti „HEJBAROK“ – JALČ: V prípade, že TS KAROL po príchode, resp. odchode zo schôdzkovej miestnosti by sa náhodne stretol s osobou, ktorá by sa ho pýtala, čo tu robí, zdôvodní nasledovne – Je to chata môjho príbuzného Jalča z Košíc, ktorý ma požiadal, aby som mu na ňu občas dohliadol a vyvetral.“ A ÚPN, Michal Kľučár, TS „KAROL“, reg. č. KE-A-6485.

7/ Porov. A ÚPN, Jozef Mrovčák, TS „RUDOLF“, reg.č. BB-I-790.

8/ Príkladom získania je už vyššie zmieňovaný duchovný Jozef Mrovčák, ktorý na začiatku svojej kňazskej služby nastúpil na vojenskú službu, počas ktorej bol získaný k tajnej spolupráci s vojenskou kontrarozvedkou. Počas spolupráce mal údajne podať podstatné poznatky k osobe ďalšieho vojaka. Pretože si svoje povinnosti a úlohy mal plniť svedomite, prejavila o neho neskoršie záujem aj ŠtB. Spolupráca sa však po skončení základnej vojenskej služby nikdy reálne nezačala a aj napriek snahe ŠtB Mrovčák ako TS už nie vojenskej kontrarozvedky, ale ŠtB nikdy nepodal nijakú správu. ŠtB nakoniec s ním spoluprácu ukončila a neskoršie sa z neho stala nepriateľská osoba. Porov. tamže.

9/ Stávalo sa, že kňazov na farách kontaktoval OCT v doprovode „nejakej“ osoby, o ktorej duchovný nemusel vedieť, že ide o pracovníka bezpečnosti. Tento aspekt sa potvrdil vo výpovediach niektorých agentov, s ktorými sa uskutočnilo interview.

10/ Tamže.

11/ A ÚPN, Jozef Mrovčák TS „RUDOLF“, reg.č. BB-A-790.

12/ Porov. JÁN PEŠEK: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970. Bratislava 2000, s. 27 a A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Správa o agentúrno-operatívnej činnosti KS MV Východoslovenského kraja za rok 1963*, inv. č. 85.

13/ A ÚPN, Juraj Bak TS „ONDREJ“, reg. č. BB-A-3002, a.č. BB-A-90716.

14/ Tamže.

15/ Porov. viazací akt a kontaktovanie Juraja Baka. A ÚPN, Juraj Bak TS „ONDREJ“, reg. č. BB-A-3002, a.č. BB-A-90716.

16/ Napr. prípad Pavla Janáča, ktorý po tom, ako zistil, že ŠtB s ním pristúpila na spoluprácu, celú spoluprácu vyzradil a tým dekonšpiroval seba a pracovníkov bezpečnosti.

17/ Porov. JÁN PEŠEK – RÓBERT LETZ: *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*. Prešov 2004, s. 158.

18/ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 9.

19/ Z písomného interview, ktoré autor štúdie zrealizoval, poprela akúkoľvek spoluprácu nadpolovičná väčšina tajných spolupracovníkov – kňazov. Argumentovali práve tým, že nikdy nič nepodpísali. Avšak rekonštrukciou ich zväzkov, zväzkov nepriateľských osôb a výročných hodnotiacich správ agentov, sa ich nevinnosť nedá zaručiť, skôr naopak, dá sa vyvrátiť.

20/ Z. FILA: „Význam, úloha a ciele tzv. Východní politiky Vatikánu k zemím socialistického spoločenství a její uplatňování v brněnské diecézi“. IN: *Securitas Imperii* 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb. Praha 1999, s. 118.

21/ „Duchovný rehoľník a agent predával operatívne pracovníkovi hodnotné správy. Pri žiadosti, aby podpísal spoluprácu, toto odmietol, chcel ju ukončiť a od tej doby má s ním spolupráca isté problémy.“ J. ŽĎÁRSKÝ: „Boj orgánů StB s podvratnou činností části římsko-katolické církve v Severočeském kraji, Praha 1982“. IN: *Securitas Imperii* 5. Sborník k problematice bezpečnostních služeb. Praha 1999, s. 141.

22/ Tamže.

23/ A ÚPN, Vetrík Rudolf, TS „RUDO“, reg. č. BB-A-9351, a.č. BB-A-0901111.

24/ Počas jeho fungovania ho bezpečnosť hodnotila ako priemerného spolupracovníka. Získal si dôveru rehoľných sestier v Ružomberku, ku ktorým podal niekoľko poznatkov, ako aj na Kútника zo Sliačov, konkrétne o kontaktoch, ktoré mal Kútnik na Poľsko. Správy mal podávať ústne a na základe týchto správ nedošlo k realizácii nijakých osôb. Porov. tamže.

25/ Agentúrna správa podaná Vetríkom Rudolfom: „Vetrík Rudolf navštívil Kavoňa. Ten sa ho opýtal, či prišiel ako špicel ŠtB alebo ako oltárny brat. Vetrík Rudolf na to, že ako oltárny brat. Kavoň sa TS „RUDO“ zdôveril, že práve rozmnožuje na pís. stroji náboženskú literatúru. Túto činnosť nerobí len on, ale aj Ing. Sedláčková a rehoľné sestry, ktorým sa dá veriť. Rozmnožené náb. materiály dováža do okresov SNV, Poprad, Lubovňa.“ A ÚPN, Seraffin Kavoň, a.č. KE-NO-10414.

26/ A ÚPN, Špiriak Ján, TS „JANO“, reg. č. BB-A-11659, a.č. BB-A-14216.

27/ Tamže.

28/ Porov. tamže. 131.

29/ ŽĎÁRSKÝ: op. cit., s. 144.

30/ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 11.

31/ Typickým príkladom odmietnutia podpísať spoluprácu, ale aj podpisovanie správ, bol Jozef Debnár TS „MIRO“. Zo strany OP sa uskutočnili viaceré pokusy, aby TS podpisoval agentúrne správy, zakaždým to však odmietol, nakoľko takáto forma by mu komplikovala život a strácal by čas, ktorý vo funkcii okresného dekana nemá. TS pripomenul dokonca sám ŠtB, že jeho správy sa nakoniec vo svojej pravdivosti vždy potvrdili. Porov. A ÚPN, Jozef Debnár TS „MIRO“ a.č. BB-A-15310.

32/ Porov. PAVEL ŽÁČEK: *V čele ŠtB. Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície*. Bratislava 2006, s. LXX.

33/ Príkladom je napr. vyhodnotenie TS „KAROL“: „Názor operatívneho pracovníka je ten, že v danom prípade ide o čestnú osobu, z hľadiska ŠtB záujmov spoľahlivú, osobu, ktorá má dobrý

vzťah k plneniu štátnobezp. úloh. Chybou u neho je, že správy nechce písať, iba podáva ústne.“ Porov. A ÚPN, memorandum o získaní TS „KAROLA“, a.č. KE-A- 2406.

34/ Autorovi sa podarilo nájsť len jednu vlastnoručnú originálnu správu tajného spolupracovníka, ktorý podával správy písomne, ale ide o kňaza Košickej diecézy: „TS „HVIEZDA“ bol získaný k spolupráci v roku 1967 [...] V priebehu roku 1985 podal 27 agentúrnych vlastnoručných správ...” Porov. A ÚPN, Plán zamerania a kontroly Andrej Grivalsky TS „HVIEZDA“ na rok 1986, a.č. KE-A-11170.

35/ A ÚPN, Chyla Emanuel TS „OSKAR“, reg.č. BB-A-14436, a.č. BB-A-0112939 a Findura Gejza TS „OCTAVIA“, reg. č. KE-A-6242.

36/ A ÚPN, f. B10/II KS ZNB ŠtB KE, *Týždenné informácie o štátnobezpečnostnej situácii 1,2,3 odboru S ŠtB za rok 1979*, inv. č. 1758, číslo OS – 002-53 – 1979.

37/ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 17.

38/ Porov. A ÚPN: KOŘISKO František: Motivácia pri výbere a riadení agentúry. Dizertačná práca. f. VŠ ZNB, Praha 1981, s. 122.

39/ Porov. tamže.

40/ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 11.

41/ FÍLA: op. cit., s. 119.

42/ Rozhovor bol uskutočnený s TS, dnes žijúcim kňazom v Spišskej diecéze, ktorý si prial zostať v utajení.

43/ Príkladom je Marek Michal, TS „ZDENO“. Po odsúdení a vlastných skúsenostiach s bitím v 50. rokoch ho chcela ŠtB získať v 60. rokoch k spolupráci. Zo skúseností z minulosti sa bál provokácie zo strany ŠtB. Po niekoľkých odmietaniach nechcel dostať ľudí do basy a tým, že sa to prieči jeho svedomiu, pristúpila ŠtB na ľahkú formu stretávania a plnenia úloh a so stretávaním súhlasil. Po neskoršom konflikte s OCT a podozrenia z písania protištátnych letákov odmietal ďalšie styky s ŠtB, lebo ju podozrieval, že za konfliktami u OCT stojí ona sama a že z protištátnych letákov vyšetruje aj jeho. Z tohto dôvodu odmietal ďalej s ŠtB spolupracovať. Bol jedným z mála TS kňazov, u ktorých aspekt svedomia hral dôležitú úlohu a volil formu kompromisu, pri ktorom podával len tie najnevyhnutnejšie správy a chránil ostatných ľudí. Marek Michal trval na svojom bezpodmienečnom ukončení všetkých stykov s ŠtB. Spolupráca bola zo strany ŠtB ukončená kvôli neúprimnosti a zamlčovaniu dôležitých údajov od TS. Ukončenie spolupráce nemalo nijaký perzekučný dopad na TS. Porov. A ÚPN, Marek Michal TS „ZDENO“ reg. č. BB-A-83794.

44/ Porov. A ÚPN, rozkaz MV č. 3/1978, s. 17.

45/ Porov. A ÚPN, Jozef Vrbovský TS „VÍCHOR“, reg. č. BB-OZ-7997, a.č. BB-OZ-09011131.

46/ Porov. tamže.

47/ V prípade Emanuella Chylu Zaťka, s ktorým ŠtB prerušila spoluprácu kvôli vyhýbaniu sa spolupráci, si vyslúžil operatívny pracovník pri podaní návrhu na ukončenie spolupráce s TS kritiku. Náčelník ŠtB pri schválení ukončenia spolupráce Chylu Zaťka svojmu podriadenému, ktorý ju

predkladal, kriticky napísal, „*nie je dobrá práca, keď je treba spoluprácu ukončiť*.“A ÚPN, Chyla Emanuel TS „OSKAR“, reg.č. BB-A-14436, a.č. BB-A-0112939.

48/ Porov. A ÚPN, Jozef Vrbovský TS „VÍCHOR“, reg. č. BB-OZ-7997, a.č. BB-OZ-090111131.

49/ Porov. Jozef Mrovčák, „RUDOLF“, reg. č. BB-A-790, a.č. BB-A-92156.

ThLic. Jozef Pavol (* 1981) vystudoval teológiu ve Spišské Kapitule a na Westfälische Wilhelms Universität v Münsteru a na tamější Filozoficko-teologické vysoké škole. Účastnil se mezinárodního projektu Spolupráce katolické církve s komunistickým režimem. Doktorandské studium absolvoval na Katedře etiky a morální teologie na KTF UK v Praze, kde píše práci o problematice etického kompromisu ve spolupráci duchovních s StB. Je autorem monografie *Kollaboration oder Widerstand?* (Hamburg 2008).

Gregor Buß

Případ Rosner

**Rekonstrukce jednoho kontaktu
východoněmecké Státní bezpečnosti (Stasi)**

Jak to, že se katoličtí kněží scházeli k rozhovorům s příslušníky Státní bezpečnosti? Co stálo v pozadí těchto kontaktů? Jakou měli kněží motivaci, aby na takové schůzky přistoupili? Zkoumáme-li, jak byla katolická církev se Státní bezpečností zapletena, vnucují se především tyto otázky. Historické prameny dokládají, že odpovědi na ně se případ od případu liší.¹ Ani jeden případ neoficiálních spolupracovníků není totožný s druhým. Jestliže tedy budeme rekonstruovat případ lipského studentského faráře Clemense Rosnera, nebude vůbec reprezentativní. Ukázkově však lze na „případu Rosner“ předvést, jak složitá je rekonstrukce a hodnocení těchto kontaktů se Stasi. K jeho rekonstrukci jsme využili především dva zdroje: jednak akta studentského faráře,² jednak údaje, které autorovi podal sám Rosner v dopisech a při jednom osobním rozhovoru.³

Clemens Rosner pochází ze Slezska a později žil v Bádensku-Württembersku, tedy v západní části Německa. Roku 1954 přesídlil do NDR. Jako student teologie poznal v Mnichově oratoř sv. Filipa Neriho a rozhodl se, že k tomuto společenství světských kněží v Lipsku vstoupí. V době jeho přesídlení byly cesty mezi východem a západem Německa ještě bez problémů. To skončilo stavbou berlínské zdi v roce 1961. Roku 1966 se Rosner stal v Lipsku studentským farářem a krátce nato i předsedou konference studentských farářů v NDR.

Abychom pochopili, jak se stal pro Stasi vydíratelným, je třeba několika úvodních poznámek. V polovině 60. let propašoval Rosner – tehdy ještě kaplan – s pomocí jednoho západoněmeckého speditéra do NDR tuny nedostatkového a nedovolného zboží. Šlo především o západoněmeckou, a tudíž zakázanou literaturu, avšak dodány byly i automobilové motory VW a jedna pračka. Odběratelé těchto vytoužených produktů byli roztroušeni po celé NDR, z dodávek těžily zejména východoněmecké studentské farnosti. Z ničeho tedy Rosner neměl osobní zisk; jako „cenu útěchy za tolik úsilí“ si dle vlastního vyjádření mohl tu a tam ponechat některou z knih.

Východoněmecké studentské farnosti dostávaly navíc ze Západu ročně podporu ve výši asi 80 000 západních marek. Tak velký obnos se však nedal přes hranici

propašovat jen tak jednoduše, neboť peníze ze Západu byly vždycky podezřelé. Jejich dovezení by se provalilo nejpозději při ilegální výměně, vždy totiž bylo nutné prokazovat jejich využití. Rosner proto musel najít jiný způsob, jak peníze do NDR dostat, a našel řešení cestou organizace *Genex*. *Genex* („Geschenkdienst- und Kleinexporte GmbH“/„Dárková služba a drobný export“ s. r. o.) byl podnik založený vládou NDR, jehož sídlo bylo ve Východním Berlíně, v Dánsku a ve Švýcarsku. Rozesílal katalog, podle něhož mohli občané Spolkové republiky objednávat různá zboží za západoněmecké marky a přímo je pak posílat příbuzným a známým v NDR. Dalo by se také prostě říct, že *Genex* byl velký podnik na opatrování deviz.

Přes *Genex* bylo možné objednávat mimo jiné také auta. To bylo pro mnoho občanů NDR zajímavé zejména proto, že se tak mohli vyhnout několikaletým čekacím dobám. Právě touto oklikou dokázal Rosner rozdělovat peníze ze Západního Německa východoněmeckým studentským farnostem. Zpravidla to probíhalo takto: Občané NDR, kteří si chtěli pořídit nový vůz, se přihlásili farář. Přes Rosnerova otce žijícího v Západním Německu pak byla příslušná auta objednána u firmy *Genex* ve Švýcarsku. Peníze na to poskytlo Spolkové ministerstvo pro celoněmecké otázky (BMG), jež bylo roku 1969 přejmenováno na Spolkové ministerstvo pro vnitroněmecké vztahy (BMiB). Příjemci v NDR – oficiální obdarovaní – vyplátili Rosnerovi příslušnou částku ve východních markách. Tyto peníze, které vždy dostával v hotovosti, pak mohl studentský farář dle stanoveného klíče předávat dále východoněmeckým studentským farním společenstvím. Zejména pro malá společenství byla tato finanční podpora dle Rosnerova vyjádření „nezbytná k přežití“.

Když však jeden z příjemců Rosnerových aut spáchal trestný čin, hrozilo, že celý výměnný obchod bude prozrazen. Syn speditéra, který Rosnerovi pomáhal s dovozem takto pašovaného zboží, se v roce 1969 dopustil krádeže a využil k ní vůz firmy *Genex*. Protože v průběhu vyšetřování vyšlo najevo, že za darování auta je odpovědný Rosnerův otec, dospěly státní úřady k závěru, že na transakci se nejspíš podílel i jeho syn – tedy Clemens Rosner. Podezření zesílilo, když jedna svědkyně vypověděla, že studentský farář obdržel za zprostředkování vozu přes *Genex* 20 000 východních marek.⁴ Peníze pravděpodobně pocházely z jiné krádeže, které se obviněný speditérův syn dopustil již v roce 1966, a tak se toto zprostředkovávání dodávky vozů ocitlo ve špatném světle – a tím i Rosner osobně.

Z perspektivy studentského faráře vypadalo všechno ještě dramatičtější. Což jestli státní orgány v průběhu šetření přijdou na stopu nejen tomuto jednomu daru pořízenému přes *Genex*, ale i všem dalším? Hrozilo nebezpečí, že se tak

odhalí prospěšné finanční injekce pro pastorační východoněmeckých studentů poskytované ze Spolkové republiky. Rosner sám vypovídá:

[...] v jistém smyslu jsem se tak stal vydíratelným. Ne z nějakých osobních důvodů [...], ale proto, že velký rozsah této výměny byl ilegální, třebaže z ní NDR sama profitovala. Neues Deutschland [tehdejší největší deník NDR, ústřední orgán Jednotné socialistické strany Německa SED] by byl mohl uveřejnit zprávu, že pastorační katolických studentských farností NDR je každoročně financována částkou kolem 80 000 západních marek od Spolkového ministerstva pro celoněmecké otázky. [...] Taková zpráva by zapůsobila jako bomba; obyvatelé NDR by sice nijak neohromila, ale mohla mít za následek, že studentské farnosti – tak jako tak nepožívající obliby a velmi podezřelé – budou promptně zakázány.

Situaci dále ztěžovalo to, že úřady NDR mohly při svých šetřeních nejspíš odhalit i nelegální dovozy aut, do nichž byl Rosner zapleten – vždyť obviněný byl synem speditéra, který pašované zboží přepravoval. V roce 1969 sice od těchto nezákonných podloudných dodávek uplynulo několik let, Rosner však za ně mohl být přesto ještě povolán k zodpovědnosti. Studentský farář k tomu sám říká:

Velmi jsem se obával toho, že jestli oni [tj. státní vyšetřující orgány] odhalí celý rozsah a začali by se v tom dál vrtat, mohli by na to pašování [...] přijít i dodatečně. [...] Tři a půl roku nebo čtyři roky vždycky po čtyřech až šesti týdnech asi tak tuna [...], a to všechno ilegálně. To by pak mohli znovu [vytáhnout].

Jak kvůli darům přes *Genex*, tak i kvůli pašování zboží se tedy Rosner ocitl pod velkým tlakem.

Během procesu se synem speditéra ho však státní vyšetřovací orgány nekontaktovaly. K tomu došlo, až když byl proces ukončen a obviněný odsouzen k vazebnímu trestu. Šestadvacátého června 1969 zazvonili u Rosnerových dveří dva kmenoví pracovníci Stasi. Průběh setkání je možné dodatečně vyličit podle příslušné zprávy v aktech Státní bezpečnosti⁵ a podle Rosnerova sdělení.

Oba důstojníci Ministerstva státní bezpečnosti Baethge a Nordt se dostavili k faráři kolem 15. hodiny. Prokázali se jako pracovníci Státní bezpečnosti, uvedli však falešná jména. Po krátkém úvodu se Rosnera rovnou dotázali, v jakém je vztahu k odsouzenému speditérovi synovi. Farář odpověděl, že zná celou rodinu již dlouho, a tudíž zná i syna pobývajícího nyní ve vazbě, že s ním však žádný bližší kontakt neudrží. Nato mu Baethge a Nordt předložili dokument, z něhož vyplývalo, že speditérův syn obdržel vůz od Rosnerova otce, a žádali vysvětlení, jak k tomu došlo. Nato se Rosner pokusil od sebe jakékoli podezření odvrátit.

tit předem vymyšlenou legendou.⁶ Strategie mu však nevyšla, neboť ministerstvo již disponovalo svědeckými výpověďmi dokládajícími, že Rosner za auto obdržel od speditérovy rodiny 20 000 východních marek, a je tedy do věci zapleten újeji, než jak chtěl důstojníkům Stasi namluvit. Tak se farář ocitl v pasti a nedokázal již popřít, že se na pochybném „daru“ vozidla podílel. Baethge a Nordt však tlak na něho nijak nezvyšovali, nýbrž předstírali, že mají pochopení, a při rozhovoru si počínali dokonce velkoryse:

My [= Baethge a Nordt] jsme mu [= Rosnerovi] dali najevo, že nebyl navzdory oné závažné výpovědi zapojen do vyšetřování v zájmu zachování dobrého vztahu mezi státem a církví, jakož i zachování autority jeho osoby v jeho odpovědném působení jako student-ský farář. Naším úkolem že nyní není [...] uzavřený proces znovu otevřít. [...] Dali jsme mu radu, aby v této souvislosti nepodnikal ze své strany žádná další šetření. S tím ihned souhlasil.⁷

Že byl Rosner s návrhem důstojníků velmi srozuměn, lze snadno pochopit, vždyť jeho největší obavy spočívaly v tom, že během případného dalšího vyšetřování by se odhalil celkový rozsah obchodování s auty a nejspíš i provozované pašování. Jak lze z akt neoficiálního spolupracovníka „Rose“ vyčíst, Ministerstvo státní bezpečnosti nemělo o celém rozsahu darů přes *Genex* žádné tušení, ani se nic nedovědělo o ilegálních dodávkách zboží. Tím si však Rosner při prvních kontaktech s pracovníky Stasi nemohl být jist. Není proto divu, že jim za jejich chápavý postoj poděkoval a ani kategoricky neodmítl další návštěvy. To byl z hlediska Baethgeho a Nordta velký úspěch, vždyť získali kandidáta externí spolupráce s velmi slibnou perspektivou. Vědět však, že stáli blízko úspěchu ještě daleko většího – totiž odhalení ilegálního převodu peněz pro pastorační východoněmeckých studentů –, nebyl by závěr jejich první schůzky s Rosnerem zřejmě tak pozitivní:

Rozhovor potvrdil náš předpoklad, že se Rosner v souvislosti s daným procesem [se speditérovým synem], zejména ve věci prodeje auta, cítí nejistý. Projevil vděčnost za zvolenou formu a metodu, že jeho jméno a církevní instituce nebyly při procesu zmíněny a že jsme ho tak jeho nejistoty zbavili. Velmi na něho zapůsobilo, že jsme mu ohledně uskutečněné směny a k původu 20 000 marek nekladli žádné další otázky. V tomto pro něho nejcitlivějším bodě si jasně uvědomil, že disponujeme materiály, které by pro něj a katolickou církev mohly mít následky. Naše náznaky, aniž jsme požadovali jejich stvrzení, zapůsobily na jeho mentalitu a vedly k tomu, že k našemu orgánu a našemu vystupování projevil sympatii. Tu dokazuje zejména jeho ochota hovořit s námi i nadále. [...] Rosner je vhodný pro neoficiální spolupráci.⁸

V následujících měsících se pak Rosner skutečně v pravidelných intervalech setkával s podplukovníkem Nordtem; Baethge se účastnil pouze prvního kontaktu. Podle farářova sdělení se mezi létem 1969 a létem 1970 uskutečnilo celkem sedm schůzek, všechny v jeho bytě.⁹ Rozhovory s pracovníkem Stasi sjednával zpravidla na dopoledne, aby pak o nich ihned mohl referovat spolubratřím při obědě. Do svých kontaktů s Ministerstvem státní bezpečnosti zasvětil i další osoby. Tak například dva dny po prvním setkání se Stasi informoval o celém případu svého biskupa. Ani při konferencích studentských farářů nedělal z těchto kontaktů žádné tajemství. Ve své studentské farnosti v Lipsku o nich však otevřeně nehovořil, aby si – jak se sám vyjádřil – „s ďáblem nezahrával přes příliš“.

U „případu Rosner“ se v podstatě nejednalo o konspirativní kontakt. O tom, že Rosner odhalil své styky spolubratřím v oratoři, se záhy dověděl i podplukovník Nordt, ale zjevně v tom nespátroval větší překážku pro další spolupráci.¹⁰ Že Rosner do věci zasvětil i další osoby, to důstojník Stasi zpočátku netušil; tato skutečnost však později byla zřejmě důvodem k ukončení kontaktu. Než však krátce pojednáme o závěrečné kapitole krátké „kariéry“ externí spolupráce lipského studentského faráře se Stasi, je třeba rozebrat, jaké měla Státní bezpečnost s „případem Rosner“ záměry.

Především se Ministerstvo státní bezpečnosti pokoušelo farářovým prostřednictvím získat vliv na konferenci studentských farářů, a tím i na studenty. Vysokoškolská farní společenství měla v důsledku své společenské a politické angažovanosti špatnou pověst a byla režimu NDR trnem v oku. Nelze zapomenout, že doba, kdy měl Rosner kontakty s ministerstvem, byla obdobím velkých společenských zvratů, v jejichž čele často stála studentská protestní hnutí. Nordt tudíž doufal, že by se přes Rosnera mohlo podařit mít na společenství studentů uklidňující vliv. Reprezentantovi Stasi šlo dle Rosnera primárně „o konejšení [...]“. Přál si, aby se ve studentských farnostech neustále nediskutovalo o společenských záležitostech, tedy o otázce branné povinnosti, o vztahu socialismu a demokracie či o účasti stran na politice.“ To se koneckonců netýkalo pouze vysokoškolských farností v NDR, nýbrž stejně tak i společenství ve Spolkové republice. Také tam měli být studenti ve své politické horlivosti brzděni. Rosner byl přes celoněmeckou konferenci studentských farářů, jež se scházela jednou do roka, úzce spjat se západoněmeckými studentskými duchovními, a měl na ně tedy – jak stratégové Stasi kalkulovali – vyvíjet vliv.

Tajná policie NDR se zaměřovala zejména na konferenci sociálních referentů západoněmeckých vysokoškolských farností, pod kterou spadaly kontakty s NDR. Ministerstvo státní bezpečnosti se doslechlo, že v tomto grémiu se jako synonymum pro NDR používá pojem „Východní zóna“ (Ostzone), což v NDR

vyvolávalo značnou nelibost. Nordt proto Rosnera požádal, aby v konferenci sociálních referentů prosadil jiný jazykový úzus. Proti tomu lipský farář nedokázal nic namítnout, byl totiž sám přesvědčen, že „Ostzone“ není pro NDR přiměřené označení. Napsal proto předsedovi západoněmecké konference sociálních referentů dopis a v něm zmínil, že ho pravidelně navštěvuje pracovník Stasi, který má proti pojmu „Ostzone“ silné výtky. Své sdělení spojil Rosner s prosbou, aby konference používání tohoto výrazu zvážila.

Ministerstvo tak dosáhlo etapového cíle, neboť označení „Ostzone“ ze slovníku sociálních referentů skutečně zmizelo. Na druhé straně však z Rosnerova dopisu jednoznačně vyplynulo, že je ve styku s Ministerstvem státní bezpečnosti, čímž vyrazil konspiraci. Jelikož se Stasi o této dekonspiraci přirozeně dověděla, pozbyl lipský studentský farář jako tajná kontaktní osoba na „významu“. Při poslední schůzce s Rosnerem dal proto důstojník Stasi najevo svou nelibost. Jak vypráví farář, Nordt se rozlítil nad tím, že v dopise předsedovi západoněmecké konference sociálních referentů bylo výslovně uvedeno jeho jméno. To mu – patrně u jeho představených – nejspíš způsobilo náležité potíže. To v posledku znamenalo důvod ukončení spolupráce. Všechny prvky tohoto pozadí ale z průběhu kontaktu s neoficiálním spolupracovníkem „Rose“ takto zřetelně nevyplývají, v Nordtově závěrečné zprávě se pouze uvádí:

Během spolupráce se opakovaně objevovaly poukazy na to, že spolupracovník [= Rosner] prozrazuje konspiraci. Přezkoumáním se náznaky potvrzují. [...] V úzkém kruhu příslušníků řádu se široce zmiňoval o schůzkách s op[eračním] pracovníkem. Kromě toho se zjistilo, že o kontaktu spolupracovníka s Ministerstvem státní bezpečnosti věděli i studentští faráři.¹¹

Při zpětném pohledu na svou činnost jako neoficiálního spolupracovníka se Rosner táže sám sebe, zda neměl spojení s Nordtem ukončit již dříve. „Nebýt té historie s penězi, které se nadále ve velkém množství směňovaly pomocí darů přes *Genex*, byl bych kontakt ukončil při druhé schůzce.“ Třebaže se konala další setkání, nedělá si přesto Rosner žádné velké výčitky. Nikdy například – podle vlastního vyjádření – nehovořil o záměrech studentů uprchnout z NDR, což by bylo bývalo pro ministerstvo státní bezpečnosti daleko zajímavější než kdejaký detail z činnosti studentských farností. Kromě toho pro něho jako studentského faráře hrály kontakty se Stasi roli jen marginální. Daleko víc od něho vyžadovaly jiné úkoly a události, především jedna: 30. května 1968 byl na příkaz politbyra zbořen v Lipsku univerzitní kostel. To vyvolalo u obyvatelstva mnohá protestní hnutí, a nakonec došlo k většímu počtu zatčení a zčásti mnohaletému vyšetřování

ze strany Stasi. Jako vedoucí studentské farnosti se i Rosner v těchto konfliktech nutně hlásil ke slovu. Jeho krátké intermezzo v roli neoficiálního spolupracovníka proto pro něho bylo brzy „vyřízené. [...] Mnohem větší zátěží než kontakty se Stasi byly pro mě střety týkající se zboření lipského univerzitního kostela.“

Z němčiny přeložil Vratislav Slezák.

POZNÁMKY:

1/ Srovnej k tomu článek „Katoličtí kněží jako neoficiální spolupracovníci Státní bezpečnosti“ v tomto čísle *Salve*.

2/ IM-Akte „Rose“, BStU-ZSt Berlin, MfS A15455/73.

3/ Citáty uvedené dále bez údaje pramene pocházejí z interview, které autor článku vedl s Rosnerem 25. 11. 2009 v Lipsku. Záznam interview je uložen u autora.

4/ IM-Akte „Rose“, BStU-ZSt Berlin, MfS A15455/73, díl I, s. 25.

5/ Srov. tamtéž, díl I, s. 22–28.

6/ Srov. tamtéž, díl I, s. 23.

7/ Tamtéž, díl I, s. 25.

8/ Tamtéž, díl I, s. 27n.

9/ Tuto Rosnerovu výpověď potvrzuje nález v aktu. Podle IM-Akte „Rose“ se po prvním kontaktním rozhovoru 26. 6. 1969 konalo sedm dalších setkání Rosnera s Nordtem v období mezi 30. 9. 1969 a 15. 6. 1970 (srov. tamtéž, díl II, s. 4, 9, 16, 22, 26, 42, 49).

10/ Srov. tamtéž, díl I, s. 32.

11/ Tamtéž, díl I, s. 33n.

ŠtB a cirkiev

Anketa medzi biskupy zemí bývalého východného bloku

Rudolf Baláž, Henryk J. Muszyński, Asztrik Várszegi OSB,
Miloslav Vlček, Joachim Wanke

Studium dejín katolíckej cirkve v Čechách v dobe komunistickej vlády s sebou zákonitě nese potrebu konfrontovať výsledky bádání se zkušenostmi z jiných zemí bývalého komunistického bloku. Byla situace české cirkve včetně jejích temných stránek unikátní? Lišil se konflikt mezi státem a církví v Čechách od situace v sousedních zemích? Byly motivace českých kněží nucených ke spolupráci se státními bezpečnostmi a jejich morální dilemata jiné než v Polsku či Maďarsku? A hlavně – jakým způsobem se s minulostí vyrovnat, jaké kroky podniknout dnes? S takovými otázkami jsme se obrátili na biskupy zemí bývalého východního bloku, Rudolfa Baláže ze Slovenska, Henryka Muszyńskiego z Polska, Asztrika Várszegiho OSB z Maďarska, Miloslava kardinála Vlčka z České republiky a Joachima Wankeho z bývalého Východního Německa.

Rudolf Baláž, diecézní biskup Banské Bystrice

Jak veliký byl podle vás vliv ŠtB na katolickou církev ve vaší zemi?

Vplyv ŠtB na Katolícku cirkev Slovenska bol silný a deštruktívny. Pôsobil vo všetkých spoločenských zložkách. Slovensko bolo tradične silno kresťanské, ale bez hlbokého poznania viery. Z väčšej časti bolo katolícke: rím. kat. 69 % a gr. kat. 4,5 %. Takýto stav vnášal v začiatkoch komunizmu istotu do radov veriacich, že v ťažkostiach obstoja. Tradičná viera sa však pod tlakom ateizácie krajiny pomaly strácala. Ľudia sa postupne prispôbovali dobe a opúšťali zásady viery. Po februári 1948 Komunistická strana Slovenska mala žatvu. Násilným ideologickým marxistickým vplyvom štát ovládol školy a zamestnanie. Všade na čelo diania prichádzali komunisti. V radoch mládeže všetko organizoval Socialistický zväz mládeže, ako predvoj KSČ. Podľa tohto zaradenia boli ľudia prijímaní alebo odmietaní na štúdiá.

Spoločenský život celkom prebiehal pod dozorom ŠtB. Bola to jednoznačná snaha likvidovať katolícku vieru, a tak zamedziť vplyv pápeža na rady veriacich. Mladí ľudia boli prijímaní do škôl i do zamestnania podľa ideologickej príslušnosti. Ak sa verejne hlásili k viere, spoločenské uplatnenie mali silne znemožňo-

vané. Moji dvaja starší bratia boli komunisti. Starší brat bol viacročný nacistický väzeň. Po návrate z lágra v Nemecku stal sa komunistom a pridala sa k nemu aj mladší brat. Mama bola jednoduchá dedinská žena, úprimne zbožná. Myslením som zostal pri nej. Mala na mňa podstatný vplyv. Denne sme sa spolu modlievali. Aj vtedy, keď som bol študentom na kremnickom gymnáziu – vtedy Jedenást-ročná stredná škola. Tvrdé ataky pre mňa nastali na CM bohosloveckej fakulte v Bratislave v rokoch 1958–1963. Tamojší štátny tajomník Bohumil Kvasnička, pôvodom z Brna, bol tvrdý ateista. Ale smutné bolo to, že aj niektorí bohoslovci sa ho báli a stali sa jeho donášačmi a kolaborantmi. Takže štúdiá na CM bohosloveckej fakulte v Bratislave boli drinou, lebo nás sledoval pán Kvasnička, ale aj niektorí bratia, spojení ako kolaboranti so štátnym tajomníkom, ktorý všetky hlásenia posúval na Ministerstvo kultúry.

Jaké jsou podle vás hlavní důvody, proč došlo ke kontaktům kněží a StB?

Bol to predovšetkým strach. Ale aj túžba stať sa kňazom za každú cenu. Veľkou chybou bolo taktizovať, lebo medzi eštebákmi sa našli aj skúsení psychológovia, ktorí dokázali odhadnúť charakter svojej obete. Cez zastrašovanie i sľuby často sa im podarilo svoje obete zdolať. Stačilo prvý raz, a potom to už išlo celkom samozrejme. Žiaľ. Ak niekto zradil jedenkrát, už bol v drádoch. Len málo prípadov bolo, že sa z toho vyslobodili a urobili reparáciu predošlej slabosti. Platilo v plnej miere to staré latinské: „Principiis obsta, sero medicina paratur!“ Poznám konkrétne prípady, kedy si kňaz chcel urobiť doktorát z teológie, ale u nás to nešlo zadarmo. Žiadali od neho spoluprácu. Ak odmietol, nebolo to možné. Teda, vydieranie. Poznám také obete. Na Slovensku ich bolo hodne. Preto sa vytvorila axióma: „Pozor na doktorov teológie, lebo sú chorí!“ Aj také prípady sa našli, že kňaz sa ľúbostne zaplietol so ženou a bol v pasci. Ak chcel svoj omyl zakryť, aby nebol škandál, kolaboráciu prijal, a aj tak všetko vyšlo najavo. Zradou sa kupovali aj cesty do zahraničia. Ak dotýčny žiadateľ nepodpísal spoluprácu s ŠtB, pas nedostal.

Jak byste tyto kontakty morálně hodnotil?

Bola to činnosť jednoznačne aspoň zbabelá, ak nie zámerne zlomyseľná. Teda, kolaborant s ŠtB bol vždy jednoznačne človek buď zlomyseľný, a ako bohoslovec alebo kňaz, veľmi chabej viery a morálky, alebo to bol človek od narodenia ustráchaný a v oboch prípadoch nepatril na štúdiá teológie s perspektívou stať sa katolíckym kňazom. Ak tak urobil, že predsa postupoval, stal sa z neho kňaz – kolaborant s hocikým, len aby z toho mal výhody. Som o tom jednoznačne pre-

svedčený, lebo ako biskup vidím dopad zradcovstva v kňazskej praxi. Títo ľudia veľmi škodia Cirkvi, lebo vytvárajú aj dnes v radoch kňazov ovzdušie nedôvery a vzájomného dištancu, čo sa protiví bratskej súdržnosti medzi kňazmi.

Jak by dnes měla církev zacházet s problémem spolupráce s StB?

Kňazov, ktorí boli spolupracovníkmi ŠtB, netreba dávať na biskupské stolce. Ak by sa tak niekde stalo, nazval by som to rovno hazardom. Prečo? Lebo oni natrvalo stratili autonómiu pred štátnou a ideologickou mocou. Ak tajomstvo nepravosti pôsobí ďalej a jeho pôsobenie je dnes ešte vynaliezavejšie, lebo sme svedkami nových technológií, sú možnosti novej a veľmi účinnej komunikácie, tak je potrebná v tejto oblasti ešte naliehavejšia opatrnosť ako v komunizme. Komunizmus je totiž ideologicky mŕtvý, ale určite neodpočíva v pokoji a funguje voči Cirkvi rozvratne. Ako „semeno tajomstva nepravosti bez mena“ pôsobí ďalej.

Co konkrétně dělá církev ve vaší zemi pro to, aby zpracovala temné kapitoly svých dějin během doby komunismu?

Cirkev na Slovensku zo všetkých možných prameňov i skúseností dáva do systému všetky krivdy komunizmu, ktoré na nej boli spáchané. Treba tak urobiť čím prv, lebo živí svedkovia sa pomaly tratia prirodzenou smrťou, ale aj oslabeným zdravím z predošlej kataklizmy. Veľmi nám je nápomocný Ústav pamätí národa v Bratislave, ktorý je pravoverný a má primeraný arzenál dokumentov, ktoré boli včas ochránené pred zlovestnou likvidáciou. Konkrétne naša Banskobystrická diecéza vydala knihu pod názvom *Blahoslavení prenasledovaní pre spravodlivosť, Kňazi Banskobystrickej diecézy perzekvovaní totalitným režimom*, ktorá vyšla v roku 2006, kde sú preberané konkrétne prípady prenasledovaných kňazov. O násilnej likvidácii kláštorov v komunistickej totalite vyšla kniha *Ž klauzúry do vyhnanstva, Rehoľníci a rehoľníčky Banskobystrickej diecézy perzekvovaní totalitným režimom*, vydaná v roku 2008. História zrušenia Kňazského seminára Karola Boromejského v Banskej Bystrici a obnovu Kňazského seminára sv. Františka Xaverského po revolúcii opisuje kniha *200 rokov Kňazského seminára v Banskej Bystrici* z roku 2007.

Napriek týmto aktivitám je cirkev v našej krajine silno poznačená prenikaním bývalých spolupracovníkov ŠtB do svojich štruktúr, dokonca až po úroveň hierarchie. Žiaľ, ale je to tak! Synovia sveta sú aj teraz obratnejší ako synovia svetla. V Banskobystrickej diecéze mnohí kňazi, ktorí spolupracovali s ŠtB a stáli na vyšších pastoračných postoch, pôsobia i naďalej v pastorácii, ale nie na čelných miestach, ktoré do revolúcie zastávali.

Henryk J. Muszyński, emeritní arcibiskup Hnězdna a metropolita polský

Jak veliký byl podle vás vliv StB na katolickou církev ve vaší zemi?

V době vlády Władysława Gomułky (1956–1970) bylo založeno tzv. Mírové hnutí kněží. Katolická církev byla tehdy jedinou nezávislou institucí. Cílem této státní, komunistickou bezpečností vedené organizace bylo rozštěpení církve, aby se dala podřídit státním orgánům. Protože jsme byli v Polsku konfesně značně jednotní a primas kardinál Stefan Wyszyński vydal jasný zákaz účasti v této organizaci, nepodařilo se komunistům rozkolu v církvi dosáhnout.

Většina kněží byla získána vydíráním (příslušnost k antikomunistickým organizacím za války, morální zátěž nebo jiné důvody). Jiní, zvláště mladší kněží, byli získáni různými výhodami (příslib penze, zvýhodnění jízdného apod.). Zmíněné „patriotistické“ Mírové hnutí kněží bylo zneužíváno v médiích proti církevní hierarchii. Bylo zobrazováno jako „národní“, pokrokové, s jediným správným postojem ke státním orgánům. Všichni ostatní, zvláště biskupové, byli líčeni jako zpátečníci, nepřátelé národa a tzv. národní demokracie. Kněží, kteří k této organizaci náleželi, tajně dostávali peněžní odměny.

Za vlády Edwarda Gierka (1970–1980) byla tato organizace rozpuštěna. Zavedli se jiné, individuální formy dohledu a náboru kněží. Na konci komunistické vlády dostávali dokonce i biskupové seznamy „mírových“ kněží. V mé dřívější diecézi Włocławek jsem si pozval všechny kněze z těchto seznamů a každý případ jsem posuzoval samostatně. Většina kněží byla zahanbena, mnozí poznali, že jednali špatně, a prosili o odpuštění. Ti, kteří získali peněžní nebo jiné materiální výhody, byli zavázáni, aby je odčinili či nahradili. Morální hodnocení vyjma několika komplexních výjimek bylo jednoznačné. Byli zkrátka zneužiti jako prostředek v ideologickém boji proti vlastní církvi a nesou za to před Bohem vlastní zodpovědnost. Pokud vím, jednali podobně také někteří další katoličtí biskupové.

Díky jednotnému postoji katolické hierarchie, veliké morální autoritě primase Wyszyńskiego a velké většině katolické církve v Polsku byla škoda, kterou církev utrpěla, relativně malá. Celé Mírové hnutí bylo spíše pouze propagandistickým úspěchem.

Poté, co vzniklo nezávislé dělnické hnutí Solidarita, zesílil i tlak a dozor Státní bezpečnosti nad kněžími. Ti z kněží, kteří byli činní v pastorační službě dělníků, byli pronásledováni. Někteří z nich byli dokonce zavražděni „neznámými pachateli“, což nebyl jen případ Popiełuszka! Masový charakter tohoto hnutí pak vedl k velikému průlomům v Polsku.

Jaké jsou podle vás hlavní důvody, proč došlo ke kontaktům kněží a StB?

Hlavním důvodem ze strany státních orgánů a komunistické bezpečnostní služby (UB) byl ideologický boj proti katolické církvi a snaha celou církevní organizaci podřídit vládě. Církev byla největším, a v jistém ohledu dokonce jediným a nejnebezpečnějším protivníkem programové ateizace společnosti. Kandidáty spolupráce ze strany kněží se StB snažila získat skrze různé nábohy, často skrze tlak, zastrasování a různé sliby sahající od materiálních až po finanční výhody. Vlastním cílem byl boj, dokonce rozštěpení církve zevnitř. Samozřejmě se tyto důvody nikdy nepojmenovaly vlastními jmény, neustále se vymýšlely eufemistické nebo jiné pozitivní motivy: Nejčastěji to byli opravdoví *vlci v beráncím rouchu*.

Každý případ si nicméně vyžaduje vlastní, individuální posouzení. Určitě nechyběly výhrůžky, sliby, vyhrožování, zvláště v případech morálních selhání kněží. Výjimkou nebyly ani případy dobrovolné spolupráce, zvláště když měl někdo konflikt s vlastním biskupem. Přesto musí být předpoklad dobrovolné kolaborace s komunistickou Státní bezpečností podepřen i pozitivními důkazy.

Jak byste tyto kontakty morálně hodnotil?

Dobrovolné navázání kontaktů se Státní bezpečností pro mě znamená zradu kněžského povolání a popření kněžské důstojnosti, zvláště když byla kolaborace spojená s nějakou formou odměny. Každý kněz, který žil pod vládou komunistického režimu, musel vědět, že StB sloužila k boji proti církvi. Nicméně – jak už jsem zmínil – každý případ je nutné posoudit samostatně. Důvody, které jsou uváděny v aktech StB, jsou často nevěrohodné.

Jak by dnes měla církev zacházet s problémem spolupráce s StB?

Bolestnou minulost spolupráce některých kněží je nutné nezávisle na světských procesech zpracovat a vyjasnit uvnitř církve, jak je to dnes ještě možné. Mnohé dokumenty, které se této oblasti týkají, byly v Polsku zničeny. Způsob, jakým se má postupovat, by měla určit biskupská konference. Každému, kdo se v nějaké formě zapletl do spolupráce s StB, je nutné poskytnout možnost obhajoby a vyjasnění obvinění, která ho zatěžují, a to podle motta: *audiatur et altera pars*. Zodpovědný je vždy místní diecézní biskup.

Co konkrétně dělá církev ve vaší zemi pro to, aby zpracovala temné kapitoly svých dějin během doby komunismu?

Po rozhodnutí Polské biskupské konference byla ustanovena vnitrocírkevní komise odborníků (historiků, církevních i světských právníků, zástupců veřejného života), kteří prozkoumali tajné policejní dokumenty biskupů. Závěry této komise spolu s akty, které se dotýkají konkrétních osob, byly předány každému biskupovi. Tak mohl každý dotčený, který neměl podle veřejných směrnic Institutu národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej) přístup ke svému spisu, zaujmout vlastní stanovisko. Kvůli takzvané „divoké lustraci“ (kdy má každý novinář přístup k aktům, jen ne ten, který je obviněný!), nebyly výsledky této komise zatím zveřejněny. Celá dokumentace je v majetku sekretariátu Polské biskupské konference.

Podle vzoru biskupské konference byla, pokud vím, také v každé diecézi založena biskupem podobná komise.

Během své služby v hnězdenské arcidiecézi jsem také já založil podobnou tříčlennou komisi. Během zhruba dvou let tato komise prověřila všechny dokumenty žijících kněží, kteří byli označeni jako TW (Tajny Współpracownik – tajný spolupracovník). Označení TW se týkalo jen malého počtu dnes ještě činných kněží. Časovým kritériem byl převrat na sklonku let 1989/1990. Všechny kněze, kterým byl vypálen cejch TW, jsem pozval k osobnímu rozhovoru.

Po většinou otevřeném a bratrském rozhovoru jsem dal každému za úkol seštit písemné stanovisko k obsahu dotyčných dokumentů. K této dokumentaci jsem přiložil vlastní osobní písemný raport, který jsem připravil podle své znalosti a nejlepší vůle. Celá dokumentace je uchována v tajném archivu arcidiecéze a bude sloužit jako důležitý důkazní materiál pro ty, kteří se v budoucnosti pokusí problém spolupráce kněží v době komunistického režimu celkově zpracovat.

Po rozhovoru se všemi postiženými kněžími mám dnes poměrně jasný obraz o metodách, kterými byla většina kněží získána. Výsledek tohoto průzkumu je tento: Ačkoli měli všichni stejné označení TW, každý případ vyžaduje individuální, a často také rozdílné morální hodnocení. Podle svých nejlepších vědomostí, které jsem nezřídka získal nově, jsem všechny případy řešil zcela individuálně a dotyčnému jsem uložil vhodnou formu zadostiučnění a nápravy, jak to jen bylo možné. Také jsem ale dotyčné požádal, aby z toho vyvodili správné kroky pro budoucnost ve vlastním svědomí.

V případě individuálního útoku vůči někomu, kdo byl označen jako TW, tak má dotyčný a i jeho biskup nutný materiál k tomu, aby si udělal pokud možno objektivní názor na obvinění, která jsou vznášena.

Asztrik Várszegi OSB, biskup a arcipat benediktinského arcipatství Pannonhalma, Maďarsko

Jak veliký byl podle vás vliv StB na katolickou církev ve vaší zemi?

Počet katolických kněží, popřípadě řeholních kněží je od začátku (1948) do konce komunistického režimu (1989) stále klesající. V roce 1948 jich v Maďarsku bylo asi 6 500. Na konci tohoto procesu je počet duchovních ve všech křesťanských konfesích dohromady (katolíci, kalvinisti, luteráni) celkem 7 000. V době totality byli potenciálně všichni z nich podezřelí a byli pozorováni. Sedm set padesát katolických duchovních a řeholníků bylo prakticky pronásledováno, mučeno a případně posláno do vězení. Na asi 10,5 % kněží a řeholníků může být nahlíženo jako na kolaboranty. Zvláštními cíli zájmu Státní bezpečnosti byly biskupství, řeholní domy a instituce, jako např. semináře, osm katolických škol. Alespoň takto to v číslech shrnuje György Gyarmati ve studii *Megfigyelők és megfigyelték – társadalomtöréneti nézőpontból* (Sledující a sledovaní – z hlediska sociálních dějin) z roku 2008.

Jaké jsou podle vás hlavní důvody, proč došlo ke kontaktům kněží a StB?

Komunistická moc chtěla zničit především křesťanství, případně katolickou církev, jako svého nepřítele. Chtěla ji mít v hrsti, aby ji mohla kontrolovat a ovlivňovat. Metody se během doby měnily, ale cíl, eliminace církve, zůstal.

Naše církev klade vysoké morální nároky na své členy, především na kněze a řeholníky. Všude tam, kde se ukázal nějaký deficit (sexuální, a bylo jedno, jakého typu, touha po kariéře, po penězích), byl dotyčný vyšetřován, přistižen a tím také vydírán a donucen ke kolaboraci. Církev neměla být zničena jen zvenčí, ale také zevnitř.

Jak byste tyto kontakty morálně hodnotil?

Po dlouhé zkušenosti zkoumání denunciací smím napsat: Každá osoba, každý případ je nutné posuzovat zvlášť a pečlivě, abychom ho mohli morálně posoudit. Situace byla tragická. My, tedy církev, jsme na to nebyli připraveni.

Jak by dnes měla církev zacházet s problémem spolupráce s StB?

Měla by se popsat a ukázat historická situace, abychom se alespoň dodatečně dozvěděli, co se s námi křesťany dělo. Ne to věčné utulávání, kterého se dopouš-

tíme – vědomě či nevědomě –, ale pouze vyznání viny může vést ke společnému smíření. Pokud věříme v Boha a v odpuštění hříchů, nemělo by být upřímné vyznání zas až tak těžké.

Co konkrétně dělá církev ve vaší zemi pro to, aby zpracovala temné kapitoly svých dějin během doby komunismu?

Maďarský episkopát v čele s předsedou biskupské konference založil v roce 2006 nadaci Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, jejímž cílem je především koordinace historických výzkumných prací týkajících se nedávných církevních dějin, mučedníků a vyznavačů a pronásledovaných křesťanů. V rámci toho je věnována pozornost i kolaborantům.

Jeden příklad za všechny – papež Benedikt XVI. potvrdil blahořečení světcího biskupa Zoltána Meszlényiho, který zemřel mučednickou smrtí roku 1951. Jeho blahořečení proběhlo 31. října 2010 v Esztergomu.

Miloslav kardinál Vlk, emeritní arcibiskup pražský a metropolita český

Jak veliký byl podle vás vliv StB na katolickou církev ve vaší zemi?

Po převratu v roce 1948 se komunistická strana snažila nejprve líbivou politikou získat a nalákat církevní hierarchii, kněze i laiky pro spolupráci, která by však byla zcela v režii strany a měla sloužit získání církve pro plány komunistické strany v naší zemi, které byly součástí jednotného plánu celého komunistického bloku (známá režimní aktivita „Katolická akce“). Když tato taktika nevyšla, začala strana postupovat mocensky tvrdě. Hlavním cílem bylo rozložit a zničit společenství církve, vazby a vztahy. Na tuto „práci“ byla nasazena mocenská síla Státní tajné bezpečnosti. Režim začal dosazovat na biskupské úřady zmocněnce, biskupy internovat v jejich rezidencích a zamezovat kontaktu biskupů s kněžími a vůbec s diecézí, začal vytvářet paralelní církevní strukturu vedení, která byla zcela poplatná režimu. Některé biskupy postavil před soud, jiné poslal do „vnitřního exilu“. Mocenský nástroj StB byl řízen příslušným oddělením Ústředního výboru KSČ, případně dalšími mocenskými strukturami. Těmito nástroji bylo zlikvidováno hierarchické vedení církve, duchovní a intelektuální síly v církvi, představitelé řádů, byly zrušeny kláštery, zakázány všechny řehole, pozavírání jejich čelní představitelé. Byly zrušeny školy, nakladatelství, byla ovládnuta celá církevní mediální sféra.

Systém ovládnutí církve pak měl trojí rovinu. Prvním krokem bylo způsobit rozklad zevnitř: vytvořil novou strukturu vedení diecézí dosazením kněží, kteří byli nějak zkompromitováni (morálně, politicky, za nacismu), stali se loutkami v rukou režimu, a hlavně svými postoji a jednáním ničili důvěru a vztah mezi kněžími a vedením diecéze. Kněží tak ztratili oporu u svých nadřízených, zůstali sami. Dále režim vytvořil státní strukturu „řízení“ církve systémem tzv. „církevních tajemníků“, kteří byli většinou přímými členy StB nebo s nimi byli úzce provázáni – to byla viditelná administrativní složka. Na tuto „strukturu“ se muselo vedení diecézí obracet pro souhlasy zvláště v oblasti personální, ale i ve všech dalších oblastech. Vše muselo být schváleno. Tato prodloužená „veřejná“ ruka StB prakticky řídila diecéze. Třetí rovinu tvořila příslušná církevní oddělení StB od okresní úrovně přes krajskou až na vládní rovinu. Všemi svými prostředky tajně sledovala církev ve všech oblastech. Byla v kontaktu s administrativní „veřejnou“ složkou kontroly a ovládání církve a také s vlastní církevní strukturou. A hlavně tajně neoficiálně kontaktovala všechny osoby jakkoliv zapojené do práce v církvi a pomocí svých informací na ně dělala nátlak, vyhrožovala, nutila všemi prostředky k jednání nebo nejednání podle svých představ. Snažila se je získat ke spolupráci, zatahovat do svých služeb, kompromitovat a vytvářet vzájemnou nedůvěru mezi kněžími. Měla celou armádu „špiclů“, kteří jí dodávali zprávy, hlídali fary, sledovali vše, co se dělo v kostele. Veřejná činnost církve byla omezena pouze na liturgii a svátosti v kostele. Mimo kostel žádná činnost – v rodinách nebo mezi mládeží – neexistovala. To sledovali další všudypřítomní špiclové. Ve veřejném životě společnosti nebyla církev téměř přítomná.

Celý tento systém kontroly nebyl veřejně příliš znám. Mnoho věřících na venkově o tom ani nevědělo.

Před veřejností, která církevní poměry blíže neznala, a před zahraničím se režim snažil zakrýt skutečný stav věcí i tím, že založil pomocí „loajálních“ kněží Mírové hnutí katolického duchovenstva, které takzvaně reprezentovalo církev spolupracující s režimem. Jednou za rok zorganizovalo nějaký „mírový“ kongres přenášený televizí, čímž režim vytvářel dojem, že „i církev jde s námi“. Tím psychologicky, aspoň na začátku, podlamoval vnitřní rezistenci mnohých: Všichni spolupracují! Církevní tajemníci občas na okrese zorganizovali mírovou schůzi, která byla pro kněze povinná, a účastníci byli automaticky pokládáni za členy Mírového hnutí. Všemi těmito prostředky byla církev zcela v rukou režimu.

Jaké jsou podle vás hlavní důvody, proč došlo ke kontaktům kněží a StB?

Z toho, co bylo výše řečeno, je zřejmé, že v boji režimu proti církvi se pochopitelně kněží stali předmětem velkého zájmu StB, která chtěla všemi prostředky získat co nejvíce informací o církvi „zevnitř“, protože ji pokládala za největšího „ideologického“ nepřítele uvnitř státu. Kněží měli i přes všechno omezení činnosti církve mnoho možností hlásat názory, které byly v zásadním rozporu s marxismem jako státní ideologií, a tak ji podřývat. Režim chtěl znát názory a postoje kněží, a proto byli kněží pochopitelně potenciálními informátory, a to nejen o názorech kněží, ale i dalších osob, učitelů a jiných veřejných činitelů, poněvadž StB předpokládala, že ke kněží mají lidé určitou důvěru. StB měla v ruce všechny mocenské nástroje, jak si tuto spolupráci vynutit. Téměř nelze předpokládat zvrácenou situaci, že by se nějaký kněz šel sám nabídnout ke spolupráci proti církvi. Byla by to velmi vzácná výjimka. Je pravdou, že StB měla i mnoho psychologických způsobů, jak kněze získat, třeba pod záminkou, že chce předcházet tomu, aby nedocházelo ke konfliktům mezi státem a církví, a že proto chtějí být informováni. Nebo lživým očerňováním církevních představitelů. Důležitým cílem StB bylo zasévat nedůvěru mezi kněžími.

Státní bezpečnost využívala proti kněžím mnoho informací z jejich soukromého života, jejich vlastností, případně chyb a hříchů, a tím kněze vydírala. Silným důvodem bylo vyhrožování, že dotyčnému knězi odeberou státní souhlas pro nějaký přestupek či chybu. Po pádu komunismu jsem mluvil v diecézi téměř se všemi kněžími, kteří byli s StB zapleteni. Vyprávěli mi své příběhy, a proto mohu dostatečně fundovaně tvrdit, že důvodem spolupráce byl především mocenský tlak StB, vydírání, obavy kněží z odnětí státního souhlasu, přeložení a podobně. Mnozí kněží si mysleli, „že jim nic neřeknou“, že je „přechytračí“, ale to byly někdy trochu naivní představy.

Jak byste tyto kontakty morálně hodnotil?

Především bych tu nedělal paušální závěry, protože spolupráci nelze generalizovat. Je třeba znát jednotlivé případy a ty hodnotit. Základem hodnocení by mělo být konkrétní studium jednotlivých případů a celé záležitosti, udělat rozbor, statistiku. Když se před několika lety mluvilo a psalo na toto téma, bylo patrné, jak paušální, generalizující, nepodložená a nepravdivá jsou východiska. Pro závěr požadovaný v předložené otázce je tedy zapotřebí vést důkladnější zkoumání celé záležitosti. Z uvedeného je patrné, že hlavním motivem spolupráce v podstatě nebylo především zlo nebo finanční obohacení. Možná sebezáchrana. Spíše slabost a strach. Ti, kteří se nechali zastrašit, nebyli hrdiny. Ve svém svědomí si to

většinou omlouvali tím, že je třeba se „zachránit“, být na svém místě a pracovat duchovně pro lidi. Mnohdy se cítili být obětmi.

Jak by dnes měla církev zacházet s problémem spolupráce s StB?

Především je třeba dobře znát a zhodnotit celý fenomén. Poznat pravdu. Přímá a konkrétní spolupráce byla jen určitým specifickým způsobem kontaktu osob církve s představiteli režimu. Z odpovědi na první otázku je patrné, kolik kontaktů s režimem na různých rovinách života církve muselo být. Z výše zmíněných rozhovorů s kněžími jsem usoudil, že v naprosté většině byly tyto „oběti“ spolupráce subjektivně přesvědčeny, že nikomu neublížily. Jistě jsou některé nečetné případy, kdy byly některé osoby kněžími ohroženy. Tady je na místě třeba osobní omluva, a pokud není možná náhrada, jiné zadostiučinění. Jsem ale přesvědčen, že existuje podstatný rozdíl mezi spoluprací kněží a ostatních složek obyvatelstva, a to z mnoha hledisek. Víím z oněch rozhovorů, že si kněží většinou uvědomovali morální stránku věci a často ji i v tomto smyslu zpracovávali, duchovně, ve zpovědi. Někteří ode mne při rozhovorech žádali o nějaké pokání. Na kněžské případy se v podstatě (právně) nevztahuje lustrace. Případy, kdy režim tuto spolupráci kněží odměňoval nějakým výhodným místem, byly většinou v diecézích řešeny po pádu komunismu. Tyto záležitosti měly být zpracovány v prvních svobodných letech, když bylo vše ještě živé a aktuální. Bohužel bylo od kněží, kteří spolupracovali, i ze strany hierarchie málo snahy k větší veřejné omluvě, ačkoli je pravda, že v té době, na rozdíl ode dneška, byla menší možnost se dopátrat celé pravdy.

Co konkrétně dělá církev ve vaší zemi pro to, aby zpracovala temné kapitoly svých dějin během doby komunismu?

Především je třeba nepropadnout nějaké propagandě „o temných kapitolách dějin církve“ za doby komunismu a je třeba vyváženě ukázat zvláště světlé stránky církve, to, co po stránce duchovní tolik kněží pro život druhých lidí v těžké situaci dělalo – viz martyrologium z této doby. Byla spousta aktivit, které mnozí v určitém nebezpečí tajně organizovali pro druhé. Církev měla velký podíl, zvláště v závěru komunismu, na pádu režimu. Každá jednostrannost by byla škodlivá a nepravdivá. Jistě by však bylo vhodné zpracovat činnost loutkové organizace Pacem in terris a škody, které způsobila na image církve v této době.

Pro zpracování toho, v čem jsme v boji s režimem všichni prohrávali, je třeba dobře zhodnotit naše nedostatečné duchovní postoje, hledat jejich kořeny i v nepřipravenosti církve pro tento střet, a vyhodnotit je pro současnou dobu.

Joachim Wanke, sídelní biskup Erfurtu, Německo

Jak velký byl podle vás vliv StB na katolickou církev ve vaší zemi?

Vliv ve smyslu ovlivňování církevního života nebo instrumentalizace biskupů, kněží a laiků musíme podle mých znalostí vyloučit. To, že v některých případech mohly být na nejnižší úrovni farní akce nebo jiné církevní události marginálně ovlivňovány, je myslitelné, ale dosud to nikdo neprokázal.

Jaké jsou podle vás hlavní důvody, proč došlo ke kontaktům kněží a StB?

Jakkoli to zní banálně, jsou to především lidské slabosti, které Stasi umožnily navázat některé kontakty. Pýcha, intelektuální přeceňování sama sebe a ignorace církevních předpisů se jeví na první pohled jako rozhodující momenty. K tomu přistupují deficity jako závislost na alkoholu a excesivní koníčky, které otevřely tajným službám dveře ovlivňování. Pokusy o vydírání kvůli deliktům proti šestému přikázání, které se vyskytovaly v 50. a ještě začátkem 60. let, se později již skoro nevyskytují. Nejjistější cestou, jak se bránit spolupráci, bylo vždy oznámení kontaktů církevním představeným.

Jak byste tyto kontakty morálně hodnotil?

Nejdříve je nutné konstatovat, že žádný „případ“ se nedá ztotožnit s nějakým dalším. Vždy je tedy nutné přesné studium akt a stejně tak zvážení možných motivů, což je neefektivnější s pomocí vícera s touto problematikou obeznámených osob. V případech „morálního selhání“, která jsou nám známá, vede šíře činů od zrady církevních předpisů, difamaci duchovních představených až k bezvýznamným, každodenním informacím. Morální hodnocení je možné jen v konkrétních případech a stěží se samo vejde do kategorií jako „dobré“ nebo „zavrženíhodné“, triviální nebo hříšné. Zda musí u kněží za takovýto delikt následovat suspenze, lze rozhodnout jen po osobním vyhodnocení dokumentů. „Polooficiální kontakty“ na úrovni biskupské konference skrze pověřené jednotlivce si vyžadují speciální pozornost, protože se dnes dá těžko rozpoznat, co bylo biskupským úkolem, osobním činem a Stasi zformulovanou a přibarvenou zprávou.

Jak by dnes měla církev zacházet s problémem spolupráce s StB?

Po roce 1989 se biskupové v podstatě vydali po dvou cestách.

Jedni nařídili přezkoumat všechny kněze u Spolkového zmocnění pro podklady Státní bezpečnosti bývalé NDR (BStU – Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatsicherheitsdienstes der ehemaligen DDR), aniž by byli dotyční kněží předem osloveni. Následně se vedly rozhovory se zatíženými kněžími, kteří byli eventuálně sankcionováni. U laických spolupracovníků – pokud ještě byli v církevních službách – to proběhlo podobně.

Druhá cesta spočívala v tom, že byli kněží a církevní spolupracovníci vyzváni, aby možnou spolupráci se Stasi pojmenovali. Tento druhý modus předpokládá, že biskup – na rozdíl od prvního případu – vyjádří svým spolupracovníkům podstatnou důvěru a doufá, že na to bude taktéž s důvěrou odpovězeno.

Na námitku, že se u tohoto způsobu nepříjde na možné zapletení dotyčných s StB, lze odpovědět, že již krátkou dobu po otevření archivů byly díky badatelům různých pracovišť zveřejněny skoro všechny pokusy o navázání kontaktu s církevními osobami, a je tedy spíše otázkou času, kdy se nějaká spolupráce dostane plně na veřejnost.

Na zásadní otázku, jak by měla církev s problémem spolupráce s StB zacházet, lze odpovědět jen podle evangelia: po vyznání a projevu lítosti by se mělo dotyčnému přiznat Boží milosrdenství a odpuštění. V případech, kdy byly poškozeny konkrétní osoby či instituce, se případem stejně zabývají mimocírkevní mechanismy.

Co konkrétně dělá církev ve vaší zemi pro to, aby zpracovala temné kapitoly svých dějin během doby komunismu?

Obecně jsme u zpracování této problematiky dbali jak na dobré kontakty se státními archivy a všemi institucemi zabývajícími se současnými dějinami, tak na základní premisu nechtít nic utajit. Progresivní zacházení s minulostí tomu může jen pomoci.

V roce 1993 byl u Katedry církevních dějin středověku a novověku tehdejšího Filozoficko-teologického studia v Erfurtu otevřen seminář pro současné dějiny „za účelem efektivního zpracování dějin katolické církve v Sověty obsazeném území Německa a NDR“, jak znělo rozhodnutí biskupské konference. Po personálním, místním a finančním zajištění začal seminář fungovat 1. března 1995. Tento seminář, biskupy vítaný a podporovaný, úspěšně pracoval a roku 2007 se pod názvem Výzkumné pracoviště pro současné církevní dějiny při Univerzitě v Er-

furtu (Forschungsstelle für kirchliche Zeitgeschichte an der Universität Erfurt) stal součástí Katedry pro církevní dějiny středověku a novověku. Od té doby přináší naše Výzkumné pracoviště FKZE důležité příspěvky ke zpracování dějin katolické církve v NDR.

Dodnes jsou spolupracovníci Výzkumného pracoviště pravidelnými hosty státního BStU, aby tam studovali příslušné dokumenty. Navíc své výsledky zveřejňují a umožňují spolupracovníkům státního BStU prezentovat zase jejich výsledky výzkumu v „církevním rámci“.

Anketu připravili Gregor Buß a Norbert Schmidt v únoru 2011.

Rudolf Baláž (* 1940), banskobystřický diecézní biskup. V letech 1958–1963 studoval na RK CMBF v Bratislavě. Zásahem komunistické moci mu nebylo umožněno další studium. Na kněze byl vysvěcený 23. 6. 1963. Jako kaplan a farář působil na různých místech. Od roku 1971 do roku 1982 pracoval nejprve jako traktorista JZD, potom jako řidič nákladního auta. Na biskupa byl vysvěcen 19. 3. 1990. Od roku 1994 do roku 2000 vykonával funkci předsedy Slovenské biskupské konference. Vybudoval a založil různé instituce od vzdělávacích přes charitativní až po léčebné (církevní školy, diecézní centra pro rodinu, mládež, katechezi, Specializovanou nemocnici sv. Agáty). Biskup Baláž byl činný i jako teolog a katecheta nejen ve své diecézi, ale i na úrovni celého Slovenska. Tři roky probíral katecheze podle Katechizmu katolické církve v Rádio Lumen. Některé vyšly i knižně jako například: *Dotyky, Boh nie je samotár, Nemusíš byť sám...* a další.

Henryk J. Muszyński (* 1933), emeritní arcibiskup a metropolita hnězdenský a polský primas, profesor biblistiky. Studoval v Lublině, Římu, Jeruzalémě a Heidelbergu. Byl děkanem katedry teologie Katolické teologické akademie ve Varšavě. Je členem Papežské rady pro jednotu křesťanů, byl členem Kongregace pro nauku víry. Za svůj přínos pro židovsko-křesťanský a polsko-německý dialog byl vyznamenán medailí Bubera a Rosenzweiga a Evangelická teologická fakulta univerzity v Tübingen mu udělila cenu Leopolda Lucase. V akademickém světě je uznávaným křesťanským badatelem kumránských rukopisů, je doktorem honoris causa Univerzity Friedricha Wilhelma v Bonnu. Je autorem řady odborných knih o Písmu svatém. Roku 2000 s ním vyšel knižní rozhovor *Śługa Słowa*, který vedli Tomasz Dostatni OP a Włodzimierz Braniecki. V neposlední řadě je organizátorem Hnězdenských sjezdů.

Asztrik Várszegi OSB (* 1946) vstoupil roku 1964 do benediktinského arcipopatství Pannonhalma v Maďarsku. Na pannonhalské Teologické fakultě sv. Gerharda vystudoval teologii, v Budapešti dále studoval historii a německý jazyk. Roku 1985 získal doktorát z historie. V letech 1976–1988 učil na pannonhalském klášterním gymnáziu a jako profesor na pannonhalské Teologické fakultě sv. Gerharda. 23. 12. 1988 byl jmenován pomocným biskupem v Ostrřihomí, v letech 1989–

1991 byl rektorem Ústředního kněžského semináře v Budapešti a biskupským vikářem ostřihomské arcidiecéze, v letech 1990–1993 sekretářem Maďarské biskupské konference. V roce 1991 byl zvolen pannonthalmským arcipatem. Od roku 1998 je mimořádným členem historické sekce Bavorské benediktinské akademie a od roku 1999 předsedou Křesťansko-židovské rady Maďarska. Je dále předsedou komise MBK pro kulturu a vědu a členem komise MBK pro vzdělávání.

Miloslav kardinál Vlk (* 1932) vystudoval archivnictví na FF UK v Praze, roku 1964 odešel studovat teologii na CMBF v Litoměřicích. Vysvěcen na kněze byl roku 1968. Byl jmenován sekretářem českobudějovického biskupa Josefa Hloucha, roku 1971 musel toto místo z rozhodnutí komunistických úřadů opustit a odešel do farní služby. Roku 1978 mu byl odňat státní souhlas, pracoval jako myč oken a posléze jako archivář. V roce 1989 státní souhlas znovu získal. Po revoluci byl roku 1990 jmenován českobudějovickým biskupem, o rok později pražským arcibiskupem a roku 1994 kardinálem. Roku 2010 odešel do důchodu.

Joachim Wanke (* 1941) se narodil ve Vratislavi ve Slezsku, odkud byla celá rodina na konci II. světové války vyhnána a usadila se v Durynsku. Wanke absolvoval kněžský seminář v Erfurtu, kde byl v roce 1966 vysvěcen na kněze. Od roku 1974 zde vyučoval novozákonní exegezi, roku 1980 byl jmenován profesorem Nového zákona. V roce 1980 ho papež Jan Pavel II. jmenoval biskupem koadjutorem Apoštolské administratury se sídlem v Erfurtu. Vysvěcen byl tehdejší berlínský biskupem, dnešním kolínským arcibiskupem Joachimem kardinálem Meisnerem. Wanke mu bylo tehdy 39 let. V roce 1994 papež znovuzaložil erfurtské biskupství a Wankeho jmenoval diecézním biskupem. Těžištěm jeho zájmu jsou nové formy misie včetně nových liturgických forem, ekumena a především přítomnost křesťanů v sekularizovaném světě. Biskup Wanke byl dlouholetým předsedou pastorační komise při Německé biskupské konferenci (1998–2010).

Gregor Buß

Otázka svobody

**Jak lze morálně hodnotit neoficiální kontakty
se Státní bezpečností?**

1. Na úvod

Když na veřejnost proniknou informace o případech tajné spolupráce se Státní bezpečností, vyvolají často vlnu rozhořčení. Zvláště to platí pro případy, kdy se ukáže, že těmito bývalými „neoficiálními spolupracovníky“ – jak označovalo své tajné informátory Ministerstvo státní bezpečnosti (Stasi) v bývalé NDR – byli představitelé církve. Činnost takového neoficiálního spolupracovníka dostane velmi rychle nálepku morálního selhání. Je všeobecně rozšířeným míněním, že neoficiální spolupracovník se stal nástrojem státního sledovacího aparátu z nízkých pohnutek, a že dokonce počítal s tím, že tím uškodí druhým. Historické analýzy¹ však ukazují, že realita byla mnohem složitější. Proto je třeba každý případ neoficiálního spolupracovníka zkoumat a hodnotit zvlášť. V některých případech došlo k závažným porušením norem, další byly spíše banálními příhodami a opět v jiných případech si zase musíme klást otázku, zda vůbec můžeme mluvit o nějaké morální vině.

Pokud tedy Státní bezpečnost zaregistrovala nějakou osobu jako neoficiálního spolupracovníka, nesmíme ji ihned ukvapeně odsuzovat. Tato osoba má právo na to, aby byl její případ podroben důkladnému prozkoumání. Na druhé straně však opět číhá jisté nebezpečí, že se budou případy neoficiálních spolupracovníků příliš rychle bagatelizovat. Proti těmto pokusům o ospravedlnění je třeba namítnout, že i zdánlivě nevinné rozhovory se zástupci Ministerstva státní bezpečnosti mohly mít závažné dopady. Pokud se tedy budeme v dalším textu pouštět do etických úvah o problému kolaborace s Ministerstvem státní bezpečnosti NDR, čili Stasi, měli bychom hledat jakousi střední cestu mezi odsouzením a bagatelizováním. Tuto střední cestu můžeme najít pouze tehdy, když se k historickým skutečnostem postavíme bez předsudků a budeme usilovat o hlubší porozumění tomuto tak citlivému tématu. Jelikož se však u fenoménu kolaborace se Státní bezpečností jedná o mimořádně širokou morální problematiku, můžeme na následujících stranách provést nanejvýš její první ohledání.²

2. Vnější a vnitřní stránka jednání

Lidské jednání má vždy dvě stránky – viditelnou vnější stránku a spíše neviditelnou stránku vnitřní. Pod viditelnou vnější stránkou rozumíme vlastní provedení, tedy vnější projev jednání. K neviditelné vnitřní stránce patří vnitřní motivace k určitému jednání, ale také kontext, v němž se určité jednání odehrává. Vezměme si pro ilustraci následující příklad: Muž probodne nožem svého souseda. Tato událost tvoří vnější stránku jednání. K morálnímu hodnocení tohoto jednání nám však sama tato stránka nestačí. Abychom dokázali správně zhodnotit danou situaci, musíme se dovědět, co muže vedlo k tomu, že svého souseda probodl nožem. Jednou z možností je to, že se chtěl svému sousedovi chladnokrevně pomstít za utrpení bezpráví. Můžeme si však na druhé straně také představit, že ten muž jednal v sebeobraně, protože ho jeho soused ohrožoval. Další možností je to, že všechno byla jen tragická nehoda a že muž probodl souseda nožem zcela neúmyslně. Tyto tři možné rozdílné scénáře naznačují, jak je důležité brát při morálním nebo právním hodnocení v úvahu vnitřní stránku jednání. Teprve v případě, když přihlédneme k vnější i vnitřní stránce jednání, můžeme dospět ke spravedlivému soudu. Proto musíme souhlasit s Lotharem Fritzem, který píše:

K adekvátnímu hodnocení nějakého jednání můžeme [...] dospět teprve tehdy, když nebudeme posuzovat pouze vnější formu a úspěch jednání, nýbrž budeme také vědět, proč, z jakého důvodu, v jaké situaci, za jakých předpokladů a v jakém rozpoložení dotýčný jednal tak, jak jednal. Pro hodnocení nějakého jednání není rozhodující jen to, co je jeho objektivní příčinou, ale toto hodnocení závisí rovněž na objektivních podmínkách jednání a na subjektivně interních předpokladech.³

Totéž platí také pro přístup k jednotlivým případům neoficiálních spolupracovníků Státní bezpečnosti. Pokud chceme hodnotit chování kněze, který byl v kontaktu se Stasi, nesmíme opominout vzít v potaz jak vnější, tak i vnitřní stránku jeho jednání. Na obou stranách mohou existovat faktory, které jeho vinu buď zesílí, nebo zeslabí. Ve vztahu k vnější stránce jednání jsou relevantní například tyto otázky:⁴

- Jaký byl přesný obsah rozhovorů mezi knězem a zástupcem Státní bezpečnosti?
- Hovořilo se o třetích osobách? Jaké z toho vyplynuly důsledky?
- Byly předávány vnitrocírkevní materiály? Jaký stupeň důvěrnosti tyto materiály měly?

- Byla porušena kněžská povinnost mlčení?
- Byl podepsán písemný závazek?
- Bylo dohodnuto nějaké krycí jméno nebo heslo k telefonickému navázání kontaktu?
- Sepisovala osoba registrovaná jako neoficiální spolupracovník písemné zprávy? Setkávala se tato osoba s důstojníky Ministerstva státní bezpečnosti v konspiračních bytech?
- V jakých intervalech a po jakou dobu se uskutečňovaly rozhovory s důstojníky Ministerstva státní bezpečnosti?

Pokud chceme získat informace o vnitřní stránce činnosti neoficiálního spolupracovníka Stasi, musíme najít odpověď mimo jiné na následující otázky:

- Jaký byl motiv činnosti neoficiálního spolupracovníka? Byl kněz ke kolaboraci přinucen, nebo byl ochoten spolupracovat dobrovolně?
- Jaké měl alternativy jednání? Nebyla snad činnost neoficiálního spolupracovníka menším zlem?
- Jaký vliv měla státní indoktrinace na jeho morální soudnost? Byl si snad kněz vědom vůbec nějaké viny?
- Jak se dívá bývalý neoficiální spolupracovník na svou spolupráci se Státní bezpečností dnes? Neústupně ji obhajuje, nebo přiznává také své vlastní selhání?

Již zodpovězení otázek vztahujících se k vnější stránce jednání vyžaduje u případů spolupráce se Státní bezpečností náročné zkoumání, ale ještě obtížnější je přiměřené posouzení vnitřní stránky jednání. Ozřejmuje to stručný komentář čtyř naposledy jmenovaných otázek:

1. Zodpovězení otázky po motivu činnosti neoficiálního spolupracovníka je zpravidla mimořádně komplexní.⁵ Někdy tu působí hned několik faktorů současně, zčásti o nich jednáající osoba vůbec nevěděla, často se mohly tyto faktory v průběhu „dráhy“ neoficiálního spolupracovníka měnit. Pro kněze, který podlehl pokusům Státní bezpečnosti o jeho získání ze strachu, budeme mít pravděpodobně více pochopení než pro někoho, kdo jednal z přesvědčení, ale je zpravidla velmi obtížné zjistit jednoznačný motiv jednání.

2. Když se ptáme na alternativy, které snad kněz měl, jde tu o problém svobody jednání. Můžeme si představit, že duchovní se nacházel v situaci dilematu, a proto se rozhodl pro neoficiální spolupráci. Ta byla z jeho hlediska menším zlem.

Pro hodnocení nějakého jednání je tedy naprosto nezbytné zjistit, jaký měl obviňovaný kněz prostor k jednání. Se základním etickým názorem, že mít povinnost něco udělat předpokládá mít k tomu možnost, se budeme důkladněji zabývat v další kapitole.

3. Rovněž k vnitřní stránce jednání patří poznání, že na jednotlivce bychom nikdy neměli nahlížet odděleně od okolí, v němž se pohybuje. Jednání neoficiálního spolupracovníka tedy nelze hodnotit bez přihlédnutí ke společenským a politickým poměrům v socialistické zemi.

4. K subjektivní dimenzi činnosti neoficiálního spolupracovníka patří konečně také pozdější postoj duchovního k tomu, že se kdysi zapletl se Státní bezpečností. Můžeme kněžím přičíst k dobru, když své někdejší činnosti neoficiálního spolupracovníka upřímně litují a podílejí se aktivně na procesu zpracování případu. Nepravost, k níž došlo, tím sice není zprovozena ze světa, ale upřímná lítost je přinejmenším prvním krokem na cestě ke smíření. K celkovému zhodnocení činnosti neoficiálního spolupracovníka nepatří tudíž jen smýšlení obviněného v čase činu, nýbrž i to, jak se dnes zpětně dívá na své vlastní tehdejší chování.

3. Svoboda a odpovědnost

Bez svobody neexistuje odpovědnost. Jen v případě, že člověk mohl také jednat jinak a že jeho jednání bylo výsledkem aktu svobodné vůle, ho můžeme za jeho činy pohnat plně k odpovědnosti. Na určité osobě můžeme požadovat morální jednání pouze tehdy, pokud k tomu měla příležitost. Zkrátka, pokud máme něco udělat, musíme k tomu mít možnost.

Omezení odpovědnosti za své jednání hraje velkou roli také při etickém hodnocení případů neoficiálních spolupracovníků. Jelikož vina vyplývá ze svobody, budeme muset v každém jednotlivém případě přesně prozkoumat, zda neoficiální spolupracovník byl při svém jednání a při svých volních aktech opravdu také svobodný. Tuto skutečnost je třeba konkretizovat ve třech bodech:

1. *Svoboda a vydírání:* Otázka po svobodě jednání vystupuje do popředí zejména v těch případech, kdy byl kněz k neoficiální spolupráci se Státní bezpečností přinucen. Pokud byl kněz například vydírán prostřednictvím kompromitujícího materiálu, ocitl se v situaci podobné dilematu. „Případ Rosner“⁶ ukazuje, jak může být za určitých okolností obtížné morálně odsuzovat vydíraného neoficiálního

spolupracovníka. Takové obvinění lze vznášet pouze v tom případě, kdy daná osoba měla před sebou otevřenou ještě jinou možnost jednání.

Je tedy třeba všechny vydírané neoficiální spolupracovníky zprostit jakékoliv viny? Není tomu tak, což souvisí s tím, že pokud má být člověk vůbec vydíratelný, musí se zpravidla dopustit nějakého nesprávného jednání. Takovému člověku lze tedy vytýkat to, že se dostal do situace, kterou mohla Státní bezpečnost využít. Napadnutelný se stal například kněz, který porušil svůj slib celibátu. Morální výtka tedy nezačíná až u činnosti neoficiálního spolupracovníka, nýbrž již u pochybení, které činnosti neoficiálního spolupracovníka předcházelo. Můžeme sice duchovnímu také vytýkat souhlas s neoficiální spoluprací, protože mohl lépe zacházet se svou odpovědností, ale vlastní zlo začalo ještě dříve, než se poprvé setkal s důstojníkem Státní bezpečnosti. Jeho prostor k jednání mu nebyl zúžen, zúžil si ho on sám. Ve všech případech, kdy si katoličtí duchovní sami zavinili, že se ocitli v situaci dilematu, je morální výtka vůči nim oprávněná. Některým kněžím bychom proto přáli, aby si vzali více k srdci Ovidiovu radu *Principiis obsta* (Odporuj v začátcích).

2. *Svoboda říci „ne“*: Ne každý pokus o získání ze strany Státní bezpečnosti vedl nutně k morálnímu dilematu. Jak ukazuje zkoumání akt Státní bezpečnosti NDR,⁷ nebyla většina neoficiálních spolupracovníků z řad kněží ke kolaboraci donucena, nýbrž byla ochotna spolupracovat více či méně dobrovolně. V opačném směru to ale znamená, že většina kněží v NDR měla možnost spolupráci se Státní bezpečností odmítnout. Odmítnutí činnosti neoficiálního spolupracovníka bylo tedy možné a také k němu docházelo. Pokud lze soudit z akt Státní bezpečnosti, zůstala odepření spolupráce zpravidla bez následků.⁸

Možnost odepření spolupráce je jedním z nejdůležitějších argumentů, pokud chceme vůči neoficiálním spolupracovníkům vůbec vznést morální výtku. Už jen proto, že měli možnost jednat jinak, se od nich dalo požadovat, aby jinak jednali. Když se tedy bývalý neoficiální spolupracovník odvolává na to, že byl nucen dát se ke Stasi, pak musíme pečlivě prozkoumat správnost tohoto tvrzení. V mnoha případech totiž jednoduše není pravda, že kolaborace byla nevyhnutelná. Když se dotýčný až příliš rychle odvolává na to, že neměl jako neoficiální spolupracovník jinou volbu, je to stejné jako pokus o ospravedlnění. Mezi případy neoficiálních spolupracovníků sice existovaly skutečné situace dilematu, v nichž byl obviňován člověk bez viny, ale tvořily spíše výjimku.

3. *Přivlastnění svobody*: Svobodu lze chápat nejen negativně – tedy jako absenci cizího určování –, nýbrž také pozitivně – tedy jako schopnost k sebeurčení.

Odpovědnost nejen vyplývá ze svobody, ale každý člověk za svou svobodu nese odpovědnost. Svoboda je dar a úkol zároveň. Když se tedy bývalý neoficiální spolupracovník odvolává na to, že se mu prostor k jednání tak zúžil, že mu nezůstala žádná jiná volba než se připojit ke Státní bezpečnosti, musíme kriticky přezkoumat, jaké přesné příčiny toto zúžení prostoru mělo. Ve většině případů totiž omezený prostor k jednání nespočíval jen ve vnějších okolnostech, nýbrž byl také způsoben strachem před svobodou. Dokonce i v morálních slepých uličkách a ve zdánlivě neřešitelných situacích dilematu existovalo většinou více možností volby. Jen zřídka byla činnost neoficiálního spolupracovníka tou nejlepší volbou ze všech. I kdyby byl prostor k jednání sebemenší, nebyl ani neoficiální spolupracovník nikdy vyvázán z povinnosti k odpovědnému jednání.

4. Rozpolcená identita

Když se dostaneme do kontaktu s bývalými spolupracovníky Stasi – ať už s oficiálními, nebo neoficiálními –, můžeme často pozorovat, že si nejsou vědomi žádné viny. Uvádějí nejrůznější důvody, aby ospravedlnili své vlastní chování, a vidí často sami sebe dokonce v roli obětí. Tento fenomén bychom mohli označit v duchu Sigmunda Freuda jako „slepotu při otevřených očích“.⁹ Psycholožka Ingrid Kerz-Rühlingová píše: „Tato ‚slepotu na jedno oko‘ se vyskytuje v individuálních konfliktních situacích, v obtížných konstelacích rodinných vztahů a při překonávání hroživých zkušeností v diktátorských společnostech. Umožňuje interpretovat realitu podle svého přání, proměnit iluzi v realitu.“¹⁰ Být na jedno oko slepý znamená tedy vnímat skutečnost zkresleně a unikat do světa iluzí. Cílem tohoto sebeklamu je většinou „obrana před strachem, deziluzí, pocitu viny a bezmocnosti a také naděje na záchranu z nebezpečné situace“.¹¹

Důsledkem této hrané slepoty bývá mnohdy to, že dojde k rozpolcení identity osobnosti. Ingrid Kerz-Rühlingová a Tomas Plänklers upozorňují na to, že mnozí neoficiální spolupracovníci si tohoto rozpolcení nejsou vědomi, nebo lépe řečeno, že si toto rozpolcení vůbec nechťejí připustit. To často vede ke „zdvojení“ identity:

Rozpor mezi požadavky jejich svědomí a výzvou Státní bezpečnosti k denunciaci se pokoušeli [= neoficiální spolupracovníci] řešit pomocí různých obranných mechanismů. Rozštěpením osobnosti vytvořili jakousi zdvojenou identitu [...]. Při této formě nevědomé obrany zaujímá člověk dva různé postoje vůči realitě. „Zdvojení“ znamená rozdělení sebe sama na „dva na sobě nezávisle fungující celky“ [...], které se spolu nedostávají do rozpo-

ru. Na základě rozpolcení a zapírání mohou tak vedle sebe existovat dva různé pohledy na realitu, které se vzájemně neovlivňují.¹²

Na tomto rozpolcení identity stojí za pozornost zejména dva aspekty. Zaprvé se zde jedná o nevědomý obranný mechanismus, který slouží k tomu, aby v sobě člověk potlačil pocity viny. Rozdvojení identity bychom proto mohli popsat jako jistý druh sebeimunizace. Dokud je člověk schopen rozlišovat dva různé pohledy na realitu, nedochází u něj k výraznému vědomí viny. Zadruhé zdvojení identity vysvětluje, proč mají mnozí bývalí neoficiální spolupracovníci takové potíže s přiznáním vlastní viny. Necítí svou vinu proto, že se nevědomě oddělili od svého „Stasi-já“ a tuto minulost spatou se Státní bezpečností nevnímají jako součást vlastní biografie. Jako neoficiální spolupracovníci se pohybovali ve dvou světech, ve svém každodenním životě a ve světě Stasi.¹³ Se zánikem socialistického státu však zanikl také „svět Stasi“. Důvodem nedostatečné schopnosti prohlédnutí u mnoha neoficiálních spolupracovníků je právě tento nevědomý ochranný mechanismus.

5. Viník, nebo oběť?

V předchozí kapitole jsme již naznačili, že se mnozí neoficiální spolupracovníci necítí jako viníci, nýbrž jako oběti. Argumentují přitom tím, že jim za daných okolností nezbývala žádná jiná volba než si zadat se Státní bezpečností. Kromě toho byla státní indoktrinace a manipulace údajně tak silná, že se nutně museli stát obětí systému.

Na základě skutečnosti, že každý člověk je společenskou bytostí, která je formována a občas také deformována okolím, v němž žije, musíme také u neoficiálních spolupracovníků vycházet z toho, že jejich jednání spoluurčovaly také rámcové společenské podmínky v socialistickém státě. Tak i viníci tedy mohou mít „pocit, že jsou oběťmi“.¹⁴ Ovšem i když jim toto přiznáme, nemůžeme se přesto na neoficiální spolupracovníky – přinejmenším zpravidla – dívat jako na „oběti systému“. V NDR uzavřeli kněží faustovskou smlouvu se Státní bezpečností většinou z vlastní vůle, mohli se tedy také rozhodnout neakceptovat činnost neoficiálního spolupracovníka. Jelikož neoficiální spolupráce zahrnuje vždy také aktivní činnost, setkáváme se u kněží registrovaných jako neoficiální spolupracovníci se silným „pocitem role viníka“. Ochota ke spolupráci byla u některých z nich zřejmě silnější, u jiných slabší, ale pouze minimální počet z nich můžeme zprostit osobní odpovědnosti. Jisté přizpůsobení společenským poměrům můžeme snad ještě omluvit jako nezbytnou strategii přežití, ale spolupráce se Státní bezpeč-

ností byla zpravidla příliš velkým ústupkem vůči panující situaci. Tajná setkání s důstojníky Státní bezpečnosti nelze proto chápat jako jednu z forem přizpůsobování poměrům, ale byla to téměř ve všech případech morálně odsouzená předhnaná přizpůsobivost.

Fakt, že se mnozí kněží registrovaní jako neoficiální spolupracovníci přesto necítí jako viníci, souvisí zaprvé s již analyzovaným fenoménem „zdvojené identity“; druhý důvod spočívá v tom, že si často vůbec nebyli vědomi toho, že je Ministerstvo státní bezpečnosti evidovalo jako neoficiálního spolupracovníka. Duchovním bylo sice obvykle známo, že osoba, s níž se pravidelně stýkali, byla zástupcem Státní bezpečnosti, ale že se tyto rozhovory fakticky rovnaly činnosti tajné služby, si často ujasňovali až příliš pozdě. Navíc v NDR nebylo u církevních představitelů obvyklé, že by se od nich požadovalo písemné zavázání ke spolupráci se Stasi. Přechod od prvního nezávazného kontaktního rozhovoru k neoficiální spolupráci byl tedy plynulý. Kněží většinou vůbec nevěděli, od jakého okamžiku na ně Ministerstvo státní bezpečnosti pohlíželo jako na neoficiální spolupracovníky. Docházelo tak k tomu, že katoličtí duchovní mnohdy bezmyšlenkovitě „otvírali Pandořinu skříňku“; než se naděli, byli už zapleteni do sítě sledovacího aparátu. Důsledky, které z toho vyplývaly, neměli většinou už vůbec pod kontrolou. Přesto není ani taková nevědomost žádnou omluvou činnosti neoficiálního spolupracovníka. Můžeme se odvolat na hlas lidu a spolu s ním prohlásit: „Nevědomost nechrání před trestem.“

Dovolím si ještě poslední poznámku k otázce „viníků“. Pokud líčíme neoficiální spolupracovníky jako viníky, platí totéž tím spíše pro oficiální zaměstnance Ministerstva státní bezpečnosti. Bez této mocné armády věrných stranických vojáků by nebylo možné vybudovat a udržovat sledovací aparát. Když tedy hovoříme o vině viníků, neměli bychom tuto skupinu opomíjet.¹⁵

6. Poučení z minulosti

Z dosavadního výkladu zřetelně vyplývá, jak mnohovrstevnaté je morální hodnocení činnosti Státní bezpečnosti NDR, tedy Stasi. Proto mohou být etické úvahy v tomto článku pouze prvním impulzem k dalším diskuzím. Na závěr bychom se přesto měli pokusit shrnout dosud vyslovené poznatky do tří tezí:

1. *Nejdříve prozkoumat, pak hodnotit*: Historické analýzy ukazují, že hodnocení jednotlivých případů neoficiálních spolupracovníků je velmi obtížné. Zaprvé to souvisí s částečnou nespolehlivostí pramenů; zadruhé je však třeba brát v úvahu

takové množství faktorů a otázek, že rychlé zhodnocení ani není možné. K tomu, abychom si utvořili fundovaný úsudek, nestačí jen zběžně nahlédnout do akt kněze evidovaného jako neoficiální spolupracovník. Stejně jako při soudním řízení musíme ověřit všechny „důkazy“, které jsou k dispozici, a – podle možnosti – vyslechnout také svědky. Jen tak lze řádně osvětlit okolnosti jednání dotyčné osoby. O tom, zda určitý čin byl morální nebo nemorální, lze rozhodnout teprve po kritickém a zevrubném zkoumání. To se samozřejmě týká jak vnější, tak i vnitřní stránky jednání.

Ke svědomitému přezkoumávání případů spolupráce se Stasi patří i to, že vezmeme v potaz polehčující a ospravedlňující důvody neoficiálního spolupracovníka. „Je naší morální povinností zaručit člověku, jehož morálně posuzujeme, pocit spravedlivého postupu. V tomto smyslu se musíme jako posuzující osoby držet striktně toho, abychom se při popisu jeho situace v případě pochybností přiklonili k domněnkám, které jsou pro něho příznivé, a abychom uplatnili ty nejlepší argumenty vedoucí ke zproštění viny.“¹⁶ Lothar Fritze chápe tento „princip optimální obhajoby“ jako „podmínku toho, aby morální posuzování zůstalo morální“.¹⁷ Cílem tohoto morálního posuzování je porozumět co nejlépe situaci obžalovaného, „vidět ho v jeho slabosti, v jeho zaujatosti, v jeho omylnosti, v jeho nesnázích, v jeho povinnostech, tedy v celé jeho lidskosti, a snad si dokonce i připustit, že by se jeho omyl, jeho pochybení mohly přihodit i nám“.¹⁸

Pokus porozumět okolnostem jednání však nelze zaměřovat se schvalováním chování neoficiálního spolupracovníka Stasi. Jak vyplývá z etických úvah v tomto článku, existují jasná kritéria, jak lze kněžím, kteří se zapletli se Státní bezpečností, učinit morální výtku. Klíčové místo zde zaujímá otázka svobody a odpovědnosti. Je také možné rozlišování různých stupňů tíže provinění. Historické a etické hodnocení případů neoficiálních spolupracovníků Stasi je tedy sice náročné, ale nikoli nemožné.

2. Dotyční kněží se musejí postavit své temné minulosti: Jelikož kněží jsou osobami, jimž se lidé svěřují, a představují ve společnosti morální instanci, je tím větším zklamáním, že i mezi nimi existovaly „černé ovce“. Tato skutečnost je sice šokující, ale opravdu překvapivá není. Kněží jsou – stejně jako všichni ostatní lidé – vystaveni různým pokušením hříchu; že těmto pokušením podlehl, je sice deprimující a odsouzeníhodné, ale koneckonců „lidské“. U katolických duchovních najdeme přesně tytéž lidské slabosti jako u ostatního obyvatelstva – od egoismu a touhy uplatnit se přes zbabělost a slabou vůli až po politickou zaslepenost.¹⁹ Státní bezpečnost dokázala těchto slabostí obratně využívat.

Pokud se kněží skutečně něčím provinili, nemohou nepravost, která se stala, zprovodit ze světa. Ovšem jejich povinností je – dokud ještě žijí – svou vinu přiznat a zúčastnit se aktivně vyjasnění pravdy. Z toho důvodu jsou prvními adresáty, když se jedná o zpracovávání jejich minulosti. Bez jejich upřímné lítosti nemůže dojít ke smíření. Proč je pro dotyčné kněze přesto tak těžké přiznat se ke své temné minulosti? Zaprvé to souvisí s již zmíněným problémem, že se mnozí duchovní necítí být viníky, nýbrž oběťmi, a že si proto nejsou vědomi žádné viny. Druhý důvod spočívá ve všeobecné lidské slabosti, totiž že se člověk raději nezabývá stinnými stránkami své vlastní biografie. Přiznání osobní viny vyžaduje odvahu – a tu nemá každý. U problému kolaborace k tomu v mnoha případech přistupuje jako přitěžující okolnost, že rozhovory s pracovníky Státní bezpečnosti nebyly jediným morálně odsouzeníhodným chováním. Tyto kontakty byly často umožněny teprve tím, že se dotyčný stal už dříve vydíratelným, například porušením celibátu, nebo proviněním proti tehdejším zákonům. Když tedy budou odhaleny kontakty se Stasi, dostane se na veřejnost automaticky také prehistorie těchto kontaktů. Kněz, který se přizná ke své minulosti spolupracovníka Stasi, se tak musí zpravidla zabývat nejen jedním proviněním, nýbrž celou historií vin. Tohoto úkolu se někteří kněží hrozí, a proto se raději uchylují k výmluvám.

3. *Církev se musí postavit své temné minulosti:* Dotyční kněží však nejsou jediní, kteří se musejí zúčastnit procesu vypořádání se s minulostí. Neoficiální spolupráce je sice v první řadě morálním problémem jednotlivce, totiž dotyčného kněze, ale má vždy také dopady na církevní společenství. Problematika neoficiálních spolupracovníků má tedy vedle individuální roviny i rovinu institucionální. Připomeňme si obraz jednoho těla a mnoha jeho údů, který najdeme například v Prvním listě Korintánům. Apoštol Pavel tam píše: „Trpí jeden úd? Všechny údy trpí spolu s ním. Jednomu údu se prokazuje úcta? Všechny údy se spolu s ním radují.“ (1Kor 12,26) Jednání jednotlivce má tedy důsledky pro společenství, k němuž patří. Jelikož kněžím náleží ve společenství křesťanů vedoucí funkce, projevuje se jejich nesprávné jednání zvláště zhoubně.

Církev má tedy za povinnost vyrovnávat se s chováním „černých ovcí“ ve svých řadách. Kromě toho se však musí také vypořádat s otázkou, do jaké míry selhali nejen jednotliví zástupci církve, nýbrž také církev jako celek. Existovaly v katolické církvi struktury, jejichž prostřednictvím do ní pronikala Státní bezpečnost? Bylo učiněno všechno pro to, aby se vliv tajné policie na církev minimalizoval? Byly z toho po skončení komunismu vyvozeny nezbytné důsledky?

Církev se nemůže vyhnout tomu, aby se bez předsudků a otevřeně postavi-

la své vlastní temné minulosti.²⁰ Církev se zapletla se socialistickým režimem, a to se musí objasnit. Jen tak může církev získat zpět svou důvěryhodnost. Pokud nedojde ke zpracování minulosti, bude na církev dále doléhat jako temný stín. I když bude tento proces bolestivý, nelze se mu vyhnout. Jako povzbuzení tu mohou posloužit slova z Janova evangelia: „A pravda vás osvobodí.“ (Jan 8,32)

Z němčiny přeložil Petr Kaška.

POZNÁMKY:

- 1/ Srov. např. články „Případ Rosner“ a „Katoličtí kněží jako neoficiální spolupracovníci Státní bezpečnosti“ v tomto čísle *Salve*.
- 2/ K detailnější etické diskuzi o problému kolaborace srov. Gregor Buß: *Kolaborace katolické církve a kněží se státním režimem NDR z teologicko-etické perspektivy* (Disertační práce). Praha 2010.
- 3/ LOTHAR FRITZE: „Rechtfertigen, Entschuldigen, Vorwerfen. Zur Theorie des moralischen Urteilens“. IN: *Religion – Staat – Gesellschaft* 4, 2003, č. 1, s. 75–96, zde s. 76.
- 4/ Tyto otázky jsou převzaty z publikace: DIETER GRANDE – BERND SCHÄFER: *Kirche im Visier. SED, Staatssicherheit und katholische Kirche in der DDR*. Leipzig, Benno-Verl. 1998, s. 96n.
- 5/ Srov. článek „Katoličtí kněží jako neoficiální spolupracovníci Státní bezpečnosti“ v tomto čísle *Salve*.
- 6/ Srov. stejnojmenný článek v tomto čísle *Salve*.
- 7/ Srov. GREGOR BUSS: *Kolaborace katolické církve a kněží se státním režimem NDR z teologicko-etické perspektivy* (Disertační práce). Praha 2010.
- 8/ Jako příklad lze opět uvést „Případ Rosner“.
- 9/ SIGMUND FREUD: „Studien über Hysterie“. IN: *Werke aus den Jahren 1892–1899* (= *Gesammelte Werke*. sv. 1). Frankfurt, Fischer 1977, s. 75–312, zde s. 175.
- 10/ INGRID KERZ-RÜHLING: „Blindheit bei sehenden Augen. Verleugnung und Missinterpretation von Wahrnehmungen mit Hilfe von Ersatzvorstellungen und Legendenbildung in gesellschaftlichen Konfliktsituationen“. IN: *Zeitschrift für Politische Psychologie* 10, 2002, s. 343–360, zde s. 343.
- 11/ Tamtéž: s. 358.
- 12/ INGRID KERZ-RÜHLING – TOMAS PLÄNKERS: *Verräter oder Verführte. Eine psychoanalytische Untersuchung Inoffizieller Mitarbeiter der Stasi*. Berlin, Links 2004, s. 143.
- 13/ Toto lavírování neoficiálních spolupracovníků mezi „každodenním světem“ a „světem Stasi“ je velmi názorně zpracováno v románu Wolfganga Hilbiga „Ich“ (srov. WOLFGANG HILBIG: „Ich“. München, Südde. Zeitung 2008).
- 14/ LOTHAR FRITZE: „Ethik des moralischen Urteilens. Über Grundsätze des Umgangs mit Tätern nach Systemwechselns“. IN: *Sinn und Form* 50, 1998, č. 6, s. 855–881, zde s. 862.

15/ V této souvislosti je třeba odkázat na rozlišování různých pojmů viny a tím také skupin viníků u Karla Jaspersa. Jaspers ovšem při svých analýzách nevychází z komunistické, nýbrž z nacistické diktatury (srov. KARL JASPERS: *Die Schuldfrage. Von der politischen Haftung Deutschlands*. München, Piper 1987).

16/ FRITZE: „Ethik des moralischen Urteilens“ ..., s. 860.

17/ Tamtéž: s. 859.

18/ Tamtéž: s. 880.

19/ Srov. dále článek „Katoličtí kněží jako neoficiální spolupracovníci Státní bezpečnosti“ v tomto čísle *Salve*.

20/ K tomuto tématu srov. také GREGOR BUSS: „Katolická církev v NDR. Cesty vyrovnávání se s minulostí“. IN: *Teologické texty* 20, 2009, č. 4, s. 177–182.

Jaroslav Šebek

„Od Velehradu k Anežce“

**Fenomén protirežimního charakteru
náboženských poutí v Československu ve druhé polovině 80. let
v kontextu politických a státněbezpečnostních opatření**

K zajímavým fenoménům v duchovní rovině patří v komunistickém Československu ve druhé polovině 80. let posilování významu národních náboženských tradic, jejichž duchovní reflexe významně přispěly k výrazné mobilizaci věřících. Úcta k národním světcům (zvláště v českých zemích), kombinovaná rovněž s projevy rostoucí mariánské zbožnosti (především na Slovensku), však byla vtahována také do aktuálních politických souvislostí týkajících se rostoucí frustrace z charakteru politických poměrů ve státě a projevovaných požadavků na náboženskou a občanskou svobodu. Velká církevní shromáždění se navíc začala odehrávat ve stále větší míře mimo kostelní a farní zdi. Vzhledem k masovému charakteru náboženských shromáždění, která souvisela s připomínáním našich duchovních tradic, byl tento jev také předmětem intenzivního zájmu stranických, státních i bezpečnostních orgánů. Ve svém příspěvku se chci primárně soustředit zejména na události související se společensko-politickou dimenzí prožívání cyrilometodějské a anežské tradice.

Přelomovou událostí byla bezpochyby pouť na Velehradě, konaná u příležitosti 1100. výročí smrti sv. Metoděje v červenci 1985. Připomínka jednoho ze soluňských bratří spojených s úsvitem křesťanství v našich zemích se připravovala již s několikaletým předstihem především ve Vatikánu, a to zásluhou polského papeže Jana Pavla II. (1920–2005). V rámci její přípravy byly například vydány dokumenty, které přibližovaly postavy těchto světců širšímu evropskému kontextu. Jan Pavel II. jmenoval oba věrozvěsty v roce 1980 spolupatrony Evropy. Na význam cyrilometodějské tradice odkazovaly i další dokumenty a poselství, v nichž byla zřetelná snaha ukázat symbiózu západního a východního křesťanství jako předpoklad pro obnovu spirituální tváře Evropy. K rozšíření povědomí o významu cyrilometodějské tradice přispělo zejména vydání encykliky *Slavorum Apostoli*, datované 2. června 1985. Papež chtěl dát těmito kroky najevo své přesvědčení o duchovní integritě starého kontinentu, založené na společném křesťanském dědictví, a symbolicky i solidaritu s církví za železnou oponou. Jeho

rozhodnutí byla vnímána také jako snaha posílit prestiž katolické církve v globálním měřítku.

Vedle náboženské roviny ovšem papež přistoupil i k výrazně politickým gestům a v roce 1981 v Římě navštívil slovenský institut sv. Cyrila a Metoděje, který byl považován za centrum římské kněžské emigrace. Jasným politickým signálem ze strany papeže bylo také jmenování dvou nových biskupů, určených pro pastorační krajanů v zahraničí. Dne 6. ledna 1983 přijali svěcení Dominik Hrušovský (* 1926) a Jaroslav Škarvada (1924–2010), vůdčí osobnosti českého a slovenského katolického exilu v Římě. Jejich jmenování vyvolalo velkou nelibost komunistického tisku.¹ Zásadním vyjádřením papežových postojů však bylo zejména vydání dokumentu *Quidam episcopi* vatikánskou Kongregací pro klérus z jara 1982, které přineslo církevní zákaz činnosti politicky laděných kněžských sdružení.² Tento dekret cílil především na duchovenské organizace v socialistických zemích, sdružující tzv. mírové kněze, kteří tímto způsobem vyjadřovali loajalitu k režimu. V důsledku toho se již komunistickým úřadům nepodařilo udržet autoritu kolaborantských kněžských kruhů a mezi soustavně přijímaná opatření patřilo zvýšení kontrarozvědné ochrany Sdružení katolických duchovních *Pacem in terris* (SKD PIT) a narušování snah Vatikánu o likvidaci tohoto sdružení.³

Přestože se v Československu diskutovala i možnost návštěvy Jana Pavla II. a kardinál František Tomášek (1899–1992) vypracoval návrh pozvání, nakonec nebyla povolena. Pozvání přitom podpořila i petice, kterou podepsalo přes dvacet tisíc věřících.⁴ František Tomášek však byl podroben nevybíravému nátlaku, přičemž mu bylo komunistickou stranou vyhrožováno, že vláda ukončí jednání s Vatikánem.⁵ Zdejší oficiální církevní kruhy se tak ocitly i při přípravě cyrilometodějského jubilea pod režimním tlakem, aby oslavy pojaly pouze jako vnitrocírkevní záležitost a nezvaly žádné katolické představitele ze sousedních zemí. Na oslavy tak nesměl přicestovat například vídeňský arcibiskup Franz König (1905–2004), symbolizující snahu pomoci utlačeným církvím za železnou oponou. Vůči mocenskému tlaku se nevzepřely kolaborantské kněžské kruhy, jejichž představitelé byli členy přípravných církevních grémií oslav. Jejich zástupci v čele s administrátorem olomoucké arcidiecéze, biskupem Josefem Vranou (1905–1987), totiž rozhodli o tom, že na oslavy nebudou pozvány žádné zahraniční delegace s výjimkou delegace vatikánské, v jejímž čele ale bude pouze papežský legát, nikoli však papež sám.⁶ Důvodem přijetí takových opatření byl strach, že papežova přítomnost zaktivizuje československé věřící po vzoru sousedního Polska, kde jeho návštěva v červnu 1979 přispěla k mobilizaci občanské společnosti a vzniku protikomunistického odborového hnutí *Solidarita* o rok později – v létě 1980.⁷

Změny vatikánské východní politiky v souvislosti s cyrilometodějským kultem si všímal také materiál ÚV KSČ, podle něhož byly postavy obou věrozvěstů v duchu tehdejší režimní rétoriky „intenzivně využívány k šíření nové varianty ekumenické spolupráce a současně i nové varianty evropské křesťanské ideologie označované jako ‚evangelizace Evropy‘“.⁸ Zájem o záležitosti spojené s Metodějovým jubileem tedy podstatnou měrou poutal pozornost československého ideologicko-propagandistického aparátu, který chtěl cyrilometodějskou misií prezentovat v marxistickém duchu a její aktéry vylíčit jako „nositele pokrokových tradic našeho lidu“ a současně eliminovat duchovní a náboženský význam jejich misijního působení na našem území. Již několik měsíců před oslavami doporučoval materiál Sekretariátu pro věci církevní, aby se k neutralizování vatikánských vlivů využily postoje „jiných církví, které jsou [...] značně odlišné od nevěrohodného přístupu vatikánského“.⁹ Komunistický výklad směřoval k tomu, že cyrilometodějskou misi líčil především jako kulturní záležitost, podbarvenou navíc silně nacionálně jako prostředek proti pronikání germánských vlivů. Podle interpretace československých komunistických orgánů totiž stály všechny české a národní tradice vždy proti Západu.¹⁰ Opatření zcela nezakryté usilovala o to, aby se vyvrátil „umělé vytvořený cyrilometodějský kult, který nemá v našich dějinách své opodstatnění“.¹¹ Za účelem proticírkevních kampaní byly mobilizovány státní, kulturní i vědecké instituce. Tajné instrukce však na počátku roku 1985 unikly na veřejnost a dostaly se do rukou pražského arcibiskupa Tomáška.

Ten se proti způsobu informování a ideologickému zkreslování významu cyrilometodějské misie ostře ohradil v dopise, zaslaném časopisu *Tribuna* v březnu 1985, kde se obrátil zejména proti zde uvedenému příspěvku „Dílo bratří ze Soluně – legendy a skutečnost“ z pera režimního historika Josefa Haubelta, který v něm mimo jiné i hrubě útočil na papeže Jana Pavla II. Své výhrady formuloval Tomášek také v listech adresovaných nejvyšším státním představitelům včetně prezidentu Gustávu Husákovi (1913–1991). Tomášková reakce vyvolala velký ohlas v zahraničních médiích.¹²

Signálem, že by nemuselo vše probíhat tak, jak byla komunistická moc zvyklá v minulosti, byla i nezvykle vysoká návštěvnost kněžské poutě na Velehradě 10. dubna 1985. Přestože se konala ve všední den, zúčastnilo se jí přes deset tisíc lidí. Kardinál Tomášek před homilií krátce hovořil na téma kněžské identity, přičemž zpráva Sekretariátu pro věci církevní, působícího při českém ministerstvu kultury, vyzvedla především skutečnost, že vyzval k tomu, aby se kněží neangažovali ani prosocialisticky, ani jinak a aby nepůsobili v žádných organizacích ani sociálních výborech.¹³ Zpráva rovněž neopomněla připomenout, že tak učinil navzdory liturgickým zvyklostem. Tomášek svým vystoupením nepřímou vyzval

k odmítnutí angažovanosti duchovenstva v kolaborantských organizacích, jak to už učinil v předchozích letech. Kladně byla naproti tomu v této zprávě hodnocena slova bánsko-bystrického biskupa Jozefa Ferance (1910–2003), jenž v promluvě odkázal na vzor olomouckého arcibiskupa Antonína Cyrila Stojana (1851–1923) a v jeho údajném duchu nabádal kněze ke společenské a mírové aktivitě.¹⁴ Během této mše ovšem přečetl pražský arcibiskup také poselství Jana Pavla II. vyzývající kněze k tomu, aby podle Metodějova vzoru nepodléhali strachu a beznaději. O den dříve vydali řeholní představení v Římě zvláštní prohlášení kritizující perzekuci řádů v Československu za komunistického režimu. Vyzvali přitom československou vládu k revizi její politiky vůči církvím a k dodržování závazků v oblasti lidských práv, k nimž se zavázala podpisem na helsinské konferenci v roce 1975.

Komunistické orgány se z tohoto důvodu na vrcholnou pouť jubilea, naplánovanou na neděli 7. července 1985, intenzivně připravovaly. Příslušné úřady vyzývaly k tomu, aby se v době pořádání poutě konaly výstavy a další kulturní akce.¹⁵ Kumulace podobných aktivit byla nedílným opatřením ke snížení počtu účastníků církevních shromáždění v době velkých svátků již od druhé poloviny 50. let, kdy režim kombinoval v církevní politice represi s preventivními opatřeními na snížení religiozity.¹⁶ Pouť se však odvíjela ve zcela neplánovaném duchu. Již v předvečer slavnosti se shromáždilo k duchovnímu programu v prostoru před bazilikou několik tisíc mladých lidí zejména ze Slovenska, kteří na místě setrvali po celou noc. Závěrečná zpráva se snažila jejich vystoupení dehonestovat tím, že se jednalo „o skupiny věřících fanatiků, nebo se za ně vydávajících, kteří přišli vědomě rušit průběh nedělních oslav“.¹⁷ Více než stotisícový zástup poutníků na Velehrad přijel skutečně na náboženskou pouť, nikoli na mírovou slavnost, jak se snažila celou akci prezentovat komunistická moc i propaganda. Jako první se k mikrofonu postavil předseda ONV Zdeněk Lapčík z Uherského Hradiště. Začal hovořit hlavně o čtyřicátém výročí osvobození a úspěších socialistické výstavby. V tu chvíli se připravený scénář zadrhl a okresní šéf byl vypískán. Když pak vystoupil český ministr kultury Milan Klusák, počínal si poněkud opatrněji, ale přesto vyvolal u shromážděných nelibost, když u jména Metoděj soustavně vynechával přídomek „svatý“. Souhrnná zpráva komunistických úřadů konstatovala, že „v kritickém momentu shromáždění se neprojevil pozitivní síly, které by mohly výkřikům čelit“, čímž přiznávala, že najatá klaka nebyla schopná na spontánnost věřících reagovat.¹⁸ Nadšených ovací se však dočkal pražský arcibiskup František Tomášek. Pro arcibiskupa to byl okamžik triumfu – lidského, kněžského a také politického.¹⁹ Pozdravován byl také papežský legát, kterým se stal státní sekretář Vatikánu Agostino Casaroli (1914–1998). Součástí dopro-

vodu papežského legáta byli mimo jiné i vatikánští diplomaté John Bukovsky (1924–2010) a Luigi Poggi (1917–2010), kteří se věnovali udržování vztahů mezi Vatikánem a středo- a jihoevropskými zeměmi sovětského bloku. Během poutě byla skandována hesla požadující náboženskou svobodu a příjezd papeže do Československa. Československá kontrarozvědka označila za posílení vlivu římskokatolické církve na věřící také „předání Zlaté růže papežem Janem Pavlem II. poutnímu chrámu na Velehradě, kterou převzal kardinál Tomášek před davem poutníků od kardinála Casaroliho“.²⁰ Atmosféra poutě měla nepochybně na Casaroliho velký vliv, protože mohl reálně vidět obraz nezlomené církve, který byl vzdálen jejímu líčení komunistickým režimem. Ne všichni přítomní kněží i laici ovšem charakter velehradského shromáždění uvítali a souhlasili s projevy politického rázu, které se v rámci poutě objevily, a nejednalo se pouze o prorežimní část církevních kruhů.²¹ Přesto se však Velehrad 1985 stal skutečným zlomem v dalším vývoji vztahu mezi katolickou církví a komunistickým státem, ale i mezi církví a většinovou společností. Velehrad byl ukázkou síly odporu československých věřících proti náboženskému i politickému útlaku a demonstrací toho, že přes neustálou represi se nepodařilo eliminovat církev jako významný faktor protirežimního odporu. Důležitost významu velehradské poutě spočívala nepochybně i v tom, že nebyla ojedinělým meteoritem, který by krátce zazářil a pak zase zhasl. Zkušenost „Velehradu 85“ se totiž stala dalším podnětem k zintenzivnění aktivit především neoficiální církve, jež v daleko větší míře spolupracovala také s občanskými iniciativami.

Průběh velehradské pouti byl určitě něčím mimořádným, co dosud nemělo v normalizačním Československu obdobu. Úsilí o spirituální obrodu se však rozhodně nerodilo až po jejím průběhu. Již několik měsíců předtím lze registrovat tendence dokumentující nárůst náboženského života. Již v roce 1984 konstatoval materiál církevního odboru X. správy SNB skutečnost, že navzdory přijímaným opatřením se začíná zvyšovat religiozita a přes byrokratické zásahy stoupal i počet studentů bohosloví. Zvyšování procenta církevních obřadů v některých oblastech republiky přiznávala i zpráva předsednictva ÚV KSČ v červnu 1985.²² Vzrůstající vliv na věřící byl registrován i v rámci řeholních kruhů. Výrazně se aktivizovala činnost jezuitů, dominikánů, františkánů a premonstrátů, kteří získávali i mladé členy. S obavami z velké činorodosti řádových kruhů souvisel i požadavek rozšíření agenturní činnosti StB mezi příslušníky mužských a ženských řádů, které jsou hlavními organizátory a nositeli všech forem nelegální činnosti.²³ Plodem činnosti podzemní církve byl šířící se samizdat a tajné bytové semináře. Rostla síť křesťanských společenství mládeže, často navázaných na řehole či nová duchovní hnutí. Činnost takových skupin zřetelně narůstala a jejich paleta činnosti byla

velice různorodá. Charakteristickým rysem byla také významná činnost ve sféře katolického samizdatu, která se projevovala rozšiřováním vydávaných titulů nábožensko-politického rázu (mezi nejznámější patřily *Informace o církvi*, *Teologický sborník* a *Orientace*).²⁴ To ostatně dokládá i Václav Benda ve svém brilantním esejí Jak dál po Velehradě, kde zmiňuje, že v rámci policejních zátahů proti církevnímu samizdatu bylo na jaře 1985 zabaveno deset rozmnožovacích strojů – množství v Československu nevídané a neslýchané.²⁵ Činnost neoficiální církve byla natolik široká, že podle hodnocení situace církevního odporu X. správy SNB „pokračuje ve vytváření jednotné organizace celé podzemní církve, která by byla schopna ve vhodnou dobu vystoupit s klerikálními požadavky zaměřenými na vytvoření prostoru pro nekontrolovatelnou náboženskou činnost“.²⁶

Úřady se sice průběh poutě snažily bagatelizovat, její atmosférou však byly evidentně zaskočeny a reakce na ni se v první fázi projevila zejména zostřením ideologických ataků československého propagandistického aparátu na Vatikán a jeho představitele. Do budoucnosti měly být současně daleko lépe koncepčně promyšleny ideologické aspekty přípravy všech dalších velkých výročí.²⁷ Změny nálad po „Velehradě 85“ si však vedle stranicko-politické propagandy pochopitelně intenzivně všimaly také bezpečnostní orgány a v přehledu bezpečnostní situace ve sféře církvi za rok 1985 byla vyjádřena obava z opakování akcí podobného charakteru, jakým byla právě velehradská poutě.²⁸

Při posuzování církevně-politické situace byla pozornost československé kontrarozvědky po roce 1985 ve větší míře soustředěna i na charakter poutních slavností. V tomto období vzrostla účast především na poutích na Slovensku, odehrávajících se na místech spojených především s mariánskou úctou, jakými byli Šaštín, Levoča nebo Gaboltov nedaleko Bardejova. Charakteristickým rysem se stalo posilování manifestačního charakteru duchovních shromáždění, která se v jejich prostorech odehrávala. K návštěvnosti poutních slavností přispělo podstatně také vyhlášení Mariánského roku v roce 1987 papežem Janem Pavlem II.²⁹ Jen v tomto roce navštívilo poutní místo v Levoči kolem čtvrt milionu poutníků. V rámci monitorování náboženských poutí byla bezpečnostními orgány sledována účast mládeže, která navzdory přijímaným restriktivním opatřením stoupala.³⁰ V jejich rámci se měl odehrávat pouze předem schválený program a Státní bezpečnost zasahovala proti přítomnosti členů mužských řádů a kongregací v řeholních oděvech a proti rozšiřování náboženských samizdatů a letáků. V Šaštíne se však nepodařilo utlumit organizovaná procesí a noční adorace.³¹ Zjevný protiřezimní charakter náboženských poutí začal být koncem 80. let tak závažným problémem, že se těmito otázkám věnoval i centrální komunistický tiskový orgán *Rudé právo*. V článku z 30. září 1988 byla zmíněna údajná role klerikálních akti-

vistů při politizaci jejich obsahu a narušování vztahu mezi církví a socialistickou společností.³² Hodnocení situace na slovenských poutních místech poukazovala také na zvyšující se podíl lidí, kteří oživovali myšlenky slovenského klerofašismu.³³ Poukazováním na ojedinělé projevy obdivu k Jozefu Tisovi a éře válečného slovenského štátu se komunistické mocenské struktury snažily delegitimizovat celou duchovní aktivizaci katolických kruhů na Slovensku.

V českých zemích nebyl poutní element tak zastoupen, ale i zde se na konci 80. let staly poutě nástrojem k obnovování sebevědomí církve.³⁴ Významným vstupem katolické církve do širšího veřejného prostoru totiž byla pastorační iniciativa Desetiletí duchovní obnovy národa, vyhlášená pastýřským listem českých a moravských biskupů 29. listopadu 1987 u příležitosti první neděle adventní.³⁵ Jeho úkolem byla reflexe historických duchovních tradic českého národa a pokus o jejich aktualizaci v přítomnosti. Každý rok měl svého patrona, který symbolizoval danou sféru, k níž se měla pozornost ubírat. Na formulaci koncepce se podílely zejména osobnosti neoficiální církve, přičemž výrazný autorský podíl patřil Petru Píthovi (* 1938) a Tomáši Halíkovi (* 1948). Vyhlášení projektu Desetiletí bylo současně doprovázeno rozšiřováním petice požadující změnu ve vztahu mezi církví a komunistickým státem. Jejím organizátorem byl katolický aktivista z jižní Moravy a signatář Charty 77 Augustin Navrátil (1928–2003). Navrátilova petice byla adresována úřadům a její požadavky byly shrnuty do jednatřiceti bodů, z nichž jasně vyplývala žádost o odluku církve od státu, obnovení náboženských svobod, obsazení biskupských stolců, zajištění přístupu církve do hromadných sdělovacích prostředků, propuštění uvězněných kněží a laiků, obnovení řeholního života, rehabilitaci nezákonně odsouzených z 50. let a další body. K podpoře petice explicitně vyzval také kardinál Tomášek 4. ledna 1988. Následně ji podepsalo v relativně krátké době více než půl milionu lidí, což dokumentovalo, jak silný potenciál se skrývá v církevních řadách.

Na začátku roku 1988 se začala připravovat také celonárodní poutě, pořádaná u příležitosti roku bl. Anežky, jejíž kanonizace byla brzy očekávána, který byl prvním rokem v rámci Desetiletí, uskutečňovaný pod heslem „Služba životu“. Věnován byl zdravotnictví a péči o staré lidi. Oslavám svátku předcházela nověna, v jejímž rámci probíhaly v kostele sv. Salvátora přímlyvné modlitby za Anežčino svatořečení. Na svátek bl. Anežky, připadající na středu 2. března, proběhla mše v kostele na Františku za účasti kardinála Tomáška.³⁶ Vrcholem Anežčiných oslav však měla být celonárodní poutě. K putování do katedrály vyzval i pražský arcibiskup a režim cítil, že jeho výzvy budou vyslyšeny. Informace o konání poutě byly vyvěšeny v řadě pražských kostelů. Mocenské struktury se obávaly mohutného shromáždění nejen v prostoru svatovítské katedrály, ale na celém území Prahy.

Odhady bezpečnostních složek hovořily o předpokládané účasti až 100–150 000 lidí.³⁷ Do přípravy byli zapojeni představitelé neoficiální církve nejen z Čech (do organizace pouti byl zainteresován mj. biskup Otčenášek, Tomáš Halík a za laiky zejména Václav Benda), ale také ze Slovenska (mj. František Mikloško [* 1947] a Ján Čarnogurský [* 1944]), kteří měli zabezpečit vyšší účast slovenských věřících v Praze. Z analytických informací o průběhu poutě vyplývalo, že se počítalo také s výraznější účastí disidentských skupin. Ke zvýšení zájmu o poutě měla přispět i šířená informace, že by se mohl celonárodní pouti účastnit dokonce i Jan Pavel II. Vzhledem ke zkušenosti z Velehradu nechtěly bezpečnostní složky přípravy na toto shromáždění podcenit. Správa SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje proto požádala o mimořádné posílení příslušníky útvarů ministerstva vnitra ČSR.³⁸ O víkend, ve dnech 5. a 6. března 1988, byla provedena rozsáhlá dopravně-bezpečnostní akce na všech hlavních výpadových silnicích ve směru do Prahy s cílem eliminovat počet návštěvníků anežské poutě. Současně měly být v součinnosti bezpečnostních složek a státních orgánů výrazně omezeny možnosti hromadné dopravy osob do Prahy prostřednictvím autobusové dopravy a mimořádných vlaků.³⁹ Druhou fází byla dopravní omezení přímo v hlavním městě, především v centru, která byla spojena s rozsáhlými uzavěry ulic v centru hlavního města a výlukami v rámci pražské MHD. Silné policejní hlídky byly zároveň rozestavěny v širokém okolí Pražského hradu. Došlo k výraznému omezení přístupů do areálu Pražského hradu, a navíc byl vstup do chrámu uzavřen ještě před zahájením bohoslužeb, takže se mše mohlo účastnit jen asi šest až osm tisíc lidí. V samotné katedrále však bylo vedle věřících také přítomno kolem 700 příslušníků SNB a 300 členů Lidových milicí, v jejím nejbližším okolí a na Hradčanském náměstí pak dalších osmdesát členů pražské a středočeské správy SNB, kteří měli působit jako vlivové skupiny v davu.⁴⁰ Ve svatovítské katedrále se však neopakovaly události Božího Těla z roku 1949, jež stály na počátku brutálních represí proti církvi. Obřady proběhly bez větších problémů a slavnost byla zakončena svatováclavským chorálem. Po jejím skončení se však ještě spontánně shromáždilo několik set lidí před arcibiskupským palácem, kteří se modlili a zpívali duchovní písně. Shromáždění věřících, kteří provolávali hesla o náboženské svobodě a požadovali příjezd papeže, několikrát z balkonu pozdravil kardinál Tomášek. Na náměstí rozvinuli někteří přítomní z řad signatářů Charty 77 transparent s nápisem „Anežko, oroduj za nás“.⁴¹ K výraznému omezení přístupu ze strany bezpečnostních složek došlo také v okolí kostela sv. Haštala na pražském Starém Městě, kde probíhal ještě v neděli 6. března odpolední duchovní program. Relativně velkému zájmu se těšila také bohoslužba u příležitosti svátku sv. Vojtěcha 23. dubna, jež proběhla rovněž v pražské katedrále. Vrcholem jar-

ních náboženských shromáždění však tehdy byla demonstrace slovenských věřících v Bratislavě, uskutečněná v pátek před Květnou nedělí 25. března 1988, tedy v těsném časovém závěsu za anežskou poutí. Její účastníci s rozžehnutými svíčkami prosili na Hviezdoslavově náměstí před budovou Slovenského národního divadla za obsazení všech slovenských diecézí a plné náboženské a občanské svobody.⁴² Příslušníci Veřejné a Státní bezpečnosti reagovali násilím a proti pokojným účastníkům shromáždění použili obušky a vodní děla. Akci doprovázela stejná opatření jako o několik dní dříve anežskou poutí – tedy uzavírání přístupů do centra Bratislavy a přesměrování tras městské hromadné dopravy. Manifestace nesla podle bezpečnostních struktur politický podtext, protože „nesouvisela s žádnou církevní slavností ani bohoslužbou“.⁴³ Mezi organizátory manifestace byla řada aktivních laiků, kteří se podíleli i na oživení náboženského života na slovenských poutních místech.

Vzrůst těchto aktivit se projevil i v dalších rovinách náboženské politiky. Pražský arcibiskup adresoval 23. dubna 1988 tehdejšímu předsedovi federální vlády Lubomíru Štrougalovi (* 1924) dopis, který se svou rozhodností vymykal všem jeho dosavadním veřejným vystoupením.⁴⁴ V návaznosti na značný úspěch petiční akce a další sílící aktivity věřících totiž Tomášek vystoupil na obranu svobod církve a vyzval vládu k zahájení dialogu o uvolnění státního dozoru. Velice jasně se tak projevila skutečnost, že vzhledem k úspěchu řady aktivit již mohl vystupovat jako reprezentant širšího protirežimního proudu. Skutečnost, že Tomášekova autorita výrazně stoupla zejména v období po velehradské pouti, dokumentuje také zvýšení frekvence návštěv zahraničních diplomatů. V lednu 1988 ho při své návštěvě Prahy navštívil v arcibiskupském paláci i západoněmecký kancléř Helmut Kohl (* 1930). Vzestup církevní autority je znát i na atmosféře souběžně probíhajících vyjednávání vatikánských diplomatů s československou vládou, při nichž byli jasně smetení ze stolu všichni prorežimní kandidáti do biskupských úřadů. Mezi biskupy jmenovanými na jaře 1988 tak již nebyl nikdo ze členů SKD-PIT. Světícími biskupy v Praze se stali Antonín Liška (1924–2003) a Jan Lebeda (1913–1991), který byl od roku 1986 generálním vikářem pražské arcidiecéze.⁴⁵ Jejich vysvěcení se v pražské katedrále 11. června 1988 zúčastnilo kolem pěti tisíc lidí a po jeho skončení proběhla, stejně jako před třemi měsíci v rámci anežské poutě, před arcibiskupským palácem spontánní manifestace asi osmi set lidí.⁴⁶ V katedrále během svěcení byli přítomni členové mužských řeholí v řádových oděvech a na počátku mše vystoupil tajně vysvěcený biskup Karel Otčenášek s projevem, v němž zdůraznil úctu k hlavnímu světiteli, Františku Tomáškovi. Reagoval tím na negativní kampaň, která byla proti kardinálovi vedena komunistickým tiskem a dalšími propagandistickými prostředky. Vedle Francesca Colasuonna se jako

spolusvětitel zúčastnil obřadu i další státem neuznávaný biskup, Kajetán Matoušek (1910–1994). Následného biskupského svěcení Jána Sokola (* 1933) v Trnavě se 12. června 1988 rovněž účastnil Otčenášek, aby tak demonstroval sounáležitost mezi českou a slovenskou církevní provincií.⁴⁷

Lze říci, že v této době vystupuje katolická církev mnohem sebevědoměji než dříve, což se odráží i do analytických zpráv československé bezpečnosti. Na stoupající roli církve například upozorňuje pololetní zpráva 5. odboru X. správy SNB z léta 1988: „reakční církevní struktury za aktivní podpory Západu usilují zformovat v ČSSR na bázi římsko-katolické církve aktivní politickou sílu, která by svou masovostí a akceschopností umožnila efektivně prosazovat požadavky na změnu církevní politiky čs. státu“.⁴⁸ Jako protipatření měly být v souladu s celostátní akcí Klín realizovány takové kroky, které by omezily činnost „nelegálních církevních struktur“ a zabránily jejich programovému sjednocení. Přijatá opatření měla mimo jiné „narušovat vzájemné vazby, odhalovat a likvidovat prostředky nelegální církve k rozmnožování samizdatů“.⁴⁹

Ukazovalo se však velice jasně, že mimořádný význam v duchovním oživení měly poutě, které se na konci 80. let staly nepřehlédnutelným fenoménem, stejně jako jimi byly například za nacistické okupace, kdy také sloužily jako prostor vzdoru vůči totalitní moci.⁵⁰ Na svátek sv. Václava, k jehož počtě byla plánována pouť do svatovítské katedrály na neděli 2. října 1988, byla z obav z dalších demonstrací spodní část Hradčanského náměstí zaplněna vojenskými nákladními automobily. Tehdy sice k žádným manifestacím nedošlo, ale pastýřský list arcibiskupa Tomáška velmi šťastně ukázal na spojení sv. Václava jako symbolu české státnosti a zároveň se blížící 70. výročí vzniku Československé republiky.⁵¹ Přes přijímaná opatření se však zcela nedařilo zabráňovat vysoké návštěvnosti poutí, například v klášteře v Doksanech, jež byla opět věnována památce bl. Anežky a proběhla 8. října 1988. Atmosféra v Československu byla kromě toho na přelomu roku 1988 a 1989 stále více poznamenána rostoucími tensemi uvnitř společnosti, které se projeví výrazně v lednu 1989 v rámci tzv. Palachova týdne.

V dubnu 1989 bylo zahájeno další kolo československo-vatikánských rozhovorů, jež mělo mimo jiné řešit obsazení vakantních diecézí v Československu, kde papežští diplomaté sledovali jednoznačnou linii spočívající ve vyloučení návrhu osob spojených s SKD-PIT. Během jednání mezi československou a vatikánskou delegací byl také oznámen termín svatořečení, stanovený na neděli 12. listopadu 1989. Ve hře byla sice možnost uskutečnit svatořečení v Praze. Kardinál Tomášek na ně chtěl pozvat papeže, přičemž v tomto případě k němu mělo dojít na strahovském stadionu. Vzhledem k obstrukcím z československé strany však kardinál Tomášek na jaře 1989 viděl jako vhodnější, aby kanonizace proběhla v Římě, kde

se obřady svatořečení tradičně odehrávaly.⁵² K nejpodstatnějším změnám patřil charakter poutě na svatořečení, kdy režim nekladl větší překážky v cestování na Západ. Vedení KSČ vzalo na vědomí i většinu z naplánovaných aktivit, které se měly uskutečnit v rámci doprovodného programu poutě.⁵³ Historik Jaroslav Cuhra uvádí s odvoláním na názor Tomáše Halíka, že důvodem mohla být obava z toho, že pouti v Římě zneužijí emigrantské kruhy.⁵⁴ Celý obřad navíc přenášela v přímém přenosu také Československá televize. Tehdejší malý nádech svobody pro tisíce československých poutníků na svatopetrském náměstí však měl naštěstí další pokračování a policejní zásah na Národní třídě o pět dní později odstartoval pád čtyřiceti let vlády jedné strany.

POZNÁMKY:

1/ JAROSLAV CUHRA: *Československo-vatikánská jednání 1968–1989*. Praha 2001, s. 149.

2/ K reakci na vydání dekretu *Quidam episcopi* srov. STANISLAV BALÍK – JIŘÍ HANUŠ: *Katolická církev v Československu 1945–89*. Brno 2007, s. 137–144; CUHRA: op. cit., s. 143–153.

3/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), 5. Odbor, i.j. 803, Roční plán práce 5. odboru X. správy SNB na rok 1984, Praha 27. 12. 1983.

4/ VÁCLAV BENDA: „Znovu křesťanství a politika: jak dál po Velehradě“. IN: *Noční kádrový dotazník a jiné boje. Texty z let 1977–1989*. Praha 2009, s. 159.

5/ CUHRA: op. cit., s. 158.

6/ Národní archiv, Ministerstvo kultury ČSR (MK), Sekretariát pro věci církevní (SPVC), karton 143, Oslavy sv. Cyrila a Metoděje, Velehrad, Slavnostní shromáždění na Velehradě 7. 7. 1985 uspořádané u příležitosti 1 100. výročí úmrtí Metoděje. Shrnutí dostupných poznatků a z nich vyplývající závěry.

7/ JOACHIM RABANUS: *Europa in der Sicht Papst Johannes Pauls II. Eine Herausforderung für die Kirche und die europäische Gesellschaft*. Paderborn 2004, s. 297.

8/ Národní archiv Praha, MK SPVC, karton 143, Oslavy sv. Cyrila a Metoděje, Velehrad 1985, Informace o přípravách na 1100. výročí Metoděje a o následném dalším postupu, zaslané sekretariátem ÚV KSČ.

9/ Tamtéž, K opatření v souvislosti s 1100. výročím Metoděje.

10/ Tamtéž, Dopis kardinála Tomáška z 18. 3. 1985 k „dezinformacím“ ad „Metoděj“.

11/ Tamtéž, Informace o přípravách na 1100. výročí Metoděje a o následném dalším postupu, zaslané sekretariátem ÚV KSČ.

12/ Tamtéž, Dopis kardinála Tomáška z 18. 3. 1985 k „dezinformacím“ ad „Metoděj“.

13/ Tamtéž, Informace o průběhu pouti k 1100. výročí Metoděje na Velehradě 10. 4. 1985.

14/ Za projevovanou loajalitu vůči režimu byl Jozefu Ferancovi společně s Josefem Vranou udělen u příležitosti 1. máje 1985 Řád republiky. Srov. *Rudé právo* 65 (88), č. 101, 30. 4. 1985, s. 1.

15/ BENDA: op. cit., s. 161.

16/ Národní archiv Praha, SÚC, Kultový odbor, Praha 14. 7. 1955, rozpracování výsledků průzkumu religiozity.

17/ Tamtéž, Shrnutí dostupných poznatků a z nich vyplývající závěry.

18/ Tamtéž.

19/ BENDA: op. cit., s. 168.

20/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), analyticko-informační, plánovací a kontrolní odbor, i.j. 962, Vyhodnocení činnosti na úseku církví a sekt v r. 1985. Úřady však zabránily tomu, aby mohl Casaroli fyzicky velehradský chrám navštívit.

21/ Národní archiv Praha, MK SPVC, karton 143, Oslavy sv. Cyrila a Metoděje, Velehrad 1985, Informace o účasti občanů Severomoravského kraje na pouti na pouti na Velehradě 7. 7. 1985. Kriticky se k politickému charakteru poutě vyjádřil i tajně vysvěcený biskup Karel Otčenášek. Současně však ostře kritizoval i přístup vlády, která neumožnila příjezd zahraničních církevních představitelů. Přitom však na slavnost přijeli delegáti všekřesťanského mírového shromáždění, kteří nemají s římskokatolickou církví nic společného (Srov. Archiv bezpečnostních složek, 940842 MV, S StB Ústí nad Labem, Vyhodnocení akce „JAN“, osobní svazek evid. č. 13928 [jednalo se o svazek, vedený na Karla Otčenáška – pozn. JŠ]), 24. 9. 1985.

22/ CUHRA: op. cit., s. 181.

23/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), 5. odbor, i.j. 803, Roční plán práce 5. odboru X. správy SNB na rok 1984, Praha 27. 12. 1983.

24/ Tamtéž.

25/ BENDA: op. cit., s. 171.

26/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), 5. odbor, i.j. 943, vyhodnocení operativní situace na úseku kontrarozvědného boje v oblast řím. kat. církve, Praha 14. 3. 1985.

27/ Národní archiv Praha, MK SPVC, karton 143, Oslavy sv. Cyrila a Metoděje, Velehrad 1985, Slavnostní shromáždění na Velehradě dne 7. 7. 1985 uspořádané u příležitosti 100. výročí úmrtí Metoděje. Shrnutí dostupných poznatků a z nich vyplývající závěry.

28/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), analyticko-informační, plánovací a kontrolní odbor, i.j. 962, Vyhodnocení činnosti na úseku církví a sekt v r. 1985.

29/ BEATA BLEHOVA: *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei*. Wien 2006, s. 122.

30/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), 5. odbor, i. j. 976, Rozbor výsledků činností orgánů SNB v boji proti nepřátelské činnosti reakční církevní hierarchie včetně nelegálních struktur řím. kat. církve usilujících narušovat státní církevní politiku za II. pololetí 1987. V Levoči například dosahovala účast mladých lidí 70 %, v Gaboltově 80 % a v Šaštíne v červnu 1987 86% a v září 1987 kolem 50 %.

31/ Tamtéž.

32/ *Rudé právo*, č. 231, 30. 9. 1988, s. 2.

33/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), 5. odbor, i. j. 976, Rozbor výsledků činností orgánů SNB v boji proti nepřátelské činnosti reakční církevní hierarchie včetně nelegálních struktur řím. kat. církve usilujících narušovat státní církevní politiku za II. pololetí 1987.

34/ BALÍK – HANUŠ: op. cit., s. 60.

35/ TOMÁŠ HALÍK: *Víra a kultura. Pokoncilní vývoj českého katolicismu v reflexi časopisu Studie*. Praha 1995, s. 128–135.

36/ Poté, co proběhla v roce 1989 Anežčina kanonizace, se její svátek v církevním kalendáři přesunul na 13. listopadu.

37/ Archiv bezpečnostních složek, fond č. př. 2632-2653/95, balík č. 102, sekretariát I. náměstka MV ČSR. Anežská pouť v hl. m. Praze 6. 3. 1988; Informace o průběhu mimořádné bezpečnostní akce k zajištění klidu a veřejného pořádku v souvislosti s konáním církevních oslav v chrámu sv. Víta na Pražském hradě dne 6. 3. 1988, zaslaná I. nám. MV ČSR Karlu Novákovi náčelníkem S SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje, Praha 7. 3. 1988.

38/ Na pátek 5. března 1988 se mělo jednat o 150 příslušníků Pohotovostního pluku VB MV ČSR, v neděli 6. března o 300 mužů. IN: Archiv bezpečnostních složek, fond č. př. 2632-2653/95, balík č. 102, sekretariát I. náměstka MV ČSR. Anežská pouť v hl. m. Praze 6. 3. 1988, žádost náčelníka S SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje, zaslaná I. nám. MV ČSR Karlu Novákovi, Praha 23. 2. 1988.

39/ Archiv bezpečnostních složek, fond č. př. 2632-2653/95, balík č. 102, sekretariát I. náměstka MV ČSR. Anežská pouť v hl. m. Praze 6. 3. 1988; Pokyny sekretariátu operačního štábu FMV, Praha 29. 2. 1988.

40/ Archiv bezpečnostních složek, fond č. př. 2632-2653/95, balík č. 102, sekretariát I. náměstka MV ČSR. Anežská pouť v hl. m. Praze 6. 3. 1988; Informace o průběhu mimořádné bezpečnostní akce k zajištění klidu a veřejného pořádku v souvislosti s konáním církevních oslav v chrámu sv. Víta na Pražském hradě dne 6. 3. 1988, zaslaná I. nám. MV ČSR Karlu Novákovi náčelníkem S SNB hl. města Prahy a Středočeského kraje, Praha 7. 3. 1988.

41/ Tamtéž.

42/ BALÍK – HANUŠ: op. cit., s. 60.

43/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), 5. odbor, i. j. 984, Rozbor výsledků činnosti orgánů SNB v boji proti nepřátelské činnosti reakční církevní hierarchie včetně nelegálních struktur řím. kat. církve usilujících narušovat státní církevní politiku za I. pololetí 1988.

Zpráva však není tak zcela pravdivá, protože na den 25. března připadala slavnost Zvěstování Panny Marie.

44/ K dopisu kardinála Tomáška srov. JAN HARTMANN – BOHUMIL SVOBODA – VÁCLAV VAŠKO (eds.): *Kardinál Tomášek. Generál bez vojska*. Praha 2003, s. 130–132.

45/ Přestože oba dva nebyli členy kolaborantské kněžské organizace, jejich jmenování nebyla v řadách neoficiální církve přijímána jednoznačně. Především Lebeda byl vnímán jako komplikovaná osobnost, byl opatrným a nijak zvláště statečným církevním hodnostářem konce komunistické éry.

Současně však byl blízkým spolupracovníkem kardinála Tomáška a řada kněží ho měla v oblibě. K hodnocení obou biskupů srov. BALÍK – HANUŠ: op. cit., s. 102–104. Podrobněji ke jmenování biskupů srov. CUHRA: op. cit., s. 195–207.

46/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), 5. odbor, i. j. 984, Rozbor výsledků činnosti orgánů SNB v boji proti nepřátelské činnosti reakční církevní hierarchie včetně nelegálních struktur řím. kat. církve usilujících narušovat státní církevní politiku za I. pololetí 1988.

47/ Archiv bezpečnostních složek, 940842 MV, S StB Ústí nad Labem, Vyhodnocení a plán dalších opatření v akcích „JAN“, osobní svazek č. 13928 (jednalo se o svazek vedený na Karla Otčenáška – pozn. JŠ) a „ČÁRA“, signální svazek č. 24115 (jednalo se o svazek vedený na Otčenáškovu blízkou spolupracovnici Marcelu Němečkovou – pozn. JŠ), 13. 7. 1988.

48/ Archiv bezpečnostních složek, X. správa SNB (fond 36), 5. odbor, i. j. 984, Rozbor výsledků činnosti orgánů SNB v boji proti nepřátelské činnosti reakční církevní hierarchie včetně nelegálních struktur řím. kat. církve usilujících narušovat státní církevní politiku za I. pololetí 1988.

49/ Tamtéž. Detailněji k okolnostem akce Klín srov. PAVEL ŽÁČEK: „Celostátní projekt „KLÍN“. IN: *Securitas imperii* 1. Praha 1994 (<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/securita/index.html> – přístup 17. 3. 2011).

50/ K významu poutí za nacistické okupace srov. JAN STŘÍBRNÝ: „Kirche und Religion im Protektorat Böhmen und Mähren“. IN: MARTIN SCHULZE WESSEL – MARTIN ZÜCKERT (Hrsg.): *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*. München 2009, s. 407–484.

51/ BOHUMIL SVOBODA: *Na straně národa. Kardinál Tomášek v zápase s komunistickým režimem (1965–89)*. Praha 2006, s. 183.

52/ Denní situační zpráva FMV č. 21 z 11. 4. 1989. (<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/svodky/dszo21-04-1989> – přístup 17. 3. 2011).

53/ CUHRA: op. cit., s. 220.

54/ Tamtéž: s. 221.

Doc. Jaroslav Šebek, Ph.D. (* 1970) je vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR v. v. i. Věnuje se zkoumání politických a sociálních dějin ve středoevropském kontextu v meziválečném období, dějinám česko-německých vztahů a církevním dějinám 19. a 20. století. Je autorem např. knihy *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu* (2006). V *Salve* 3/2008 publikoval studii „Papežská politika a české země 1938–1945“.

Jan Stříbrný

Katolická církev čtyřicet let pod komunistickou mocí

Uchopení moci komunisty v únoru 1948 se stalo bodem zlomu pro celou společnost, celý politický systém, ale zejména pro ty skupiny lidí, které nastupující režim považoval *a priori* za nepřátelské nebo přinejmenším za podezřelé. Za jednoho z takových protivníků byli označeni křesťané a církve, především církev katolická. Z hlediska moci to bylo logické. Po čase zkoušek a třibení za nacistické okupace zde stála církev s obnoveným sebevědomím, s výraznou a poměrně početnou duchovní a intelektuální elitou. Tisíce věřících, zvláště v mladé a střední generaci, prošly důkladnou formací, měly prožitek společenství, vědomí sounáležitosti s církví. Jejich silou byla samozřejmě, reflektovaná víra a postoj vnitřně svobodných křesťanů, ochotných nasadit se pro Boží věc.

Církev v Československu prošla během dlouhých čtyřiceti let komunismu velkými dramaty a proměnami. V období od února 1948 do jara 1949 šlo zdánlivě o čas vyjednávání, ale komunistická strategie byla přitom od počátku jasná a režim ji velmi důsledně naplňoval. V srpnu 1948 církevní oddělení Ústředního akčního výboru Národní fronty, který měl tehdy církevní otázky v kompetenci, dokončilo návrh základní linie církevní politiky. Z řady opatření proti katolické církvi uvedme alespoň čtyři symptomatické body: využít údajné rozpory mezi hierarchií a klérem a vytvořit všekatolické sdružení, které by zastupovalo církev a věřící ve vztahu k moci; mzdovou politikou připoutat duchovní ke státu; přerušit vztahy s Vatikánem a vytvořit národní katolickou církev odtrženou od Říma; začlenit řeckokatolickou církev do pravoslavné.¹

Jak na to mohla reagovat církev? Biskupové, představení řádů a laici zodpovědní za různé oblasti jejího působení se snažili udržet nezávislost církve i jejích institucí. To pochopitelně předpokládalo jak pevný postoj, tak ochotu k vyjednávání, což bylo charakteristické pro první rok. Arcibiskup Josef Beran projevil odpor hned v únorových dnech svým prohlášením: „Nemlč, arcibiskupe! Nesmíš mlčet!“² Biskup Štěpán Trochta, delegovaný biskupskou konferencí jako hlavní vyjednávač, se v tomto mezidobí za církev pokoušel nabízet nějakou formu kompromisu. Výsledek byl dán poměrně jasně – nová moc o žádný kompromis v podstatě nestála.

Komunistický režim odhodil vnější masku na jaře 1949, kdy kompetence církevní politiky přešly na církevní oddělení ÚV KSČ, tzv. církevní šestku, v jejímž čele stál ministr spravedlnosti a Gottwaldův zeť Alexej Čepička. Tento orgán začal zcela cíleně připravovat a uplatňovat represivní proticírkevní strategii. První zásadní konflikt nastal kolem tzv. Katolické akce, která pod tímto klamným názvem vznikla v červnu 1949. Jednoznačnou reakcí biskupů byl pastýřský list *Hlas československých biskupů a ordinářů věřícím v hodinu velké zkoušky*. To byl klíčový moment, kdy lidé, kteří chtěli udržet nezávislost církve, pochopili, že přicházející čas bude mimořádně náročný pro každého věřícího, ale že není možné rezignovat na vlastní principy a autentické svědectví. Pastýřský list se šířil ilegálně, došlo k prvním postihům kněží a bohoslovců, kteří ho tajně rozvázeli a roznášeli. Desítky kněží, kteří pastýřský list při bohoslužbách přečetli, byly zatčeny. Většina z nich však byla kolem výročí 28. října 1949 propuštěna, snad jako poslední závan zdánlivé velkorysosti ze strany režimu. Současně došlo v říjnu 1949 k přijetí „církevních zákonů“, zejména o zřízení Státního úřadu pro věci církevní (217/1949 Sb.) a o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem (218/1949 Sb.), které kodifikovaly podřízený vztah církve vůči státu *de facto* na celá čtyři desetiletí.

Druhou adventní neděli, 11. prosince 1949, došlo ke známé události v Čišošti, kdy při mši svaté na dvacet věřících pozorovalo, jak se při kázání faráře Toufara pohnul kříž stojící na svatostánku. Během vyšetřování Josefa Toufara v únoru 1950 se nejvyšší straničtí představitelé rozhodli, že s ním uspořádají exemplární proces a celé události využijí k masivní propagandistické kampani proti církvi a jako spouštěč pro následující represe. Protože Josef Toufar na následky brutálních výsledků 25. února 1950 zemřel, musela Státní bezpečnost narychlo připravit jiný scénář. V polovině března 1950 pozatýkala celou řadu představených řádů, během několika dní proběhlo vyšetřování, byla stanovena žaloba, připraven rozsudek a již 31. března byl s deseti z nich zahájen proces před Státním soudem. V rozsudku z 5. dubna byly vyneseny skutečně exemplární tresty. V polovině dubna 1950 následovalo násilné přepadení velkých mužských klášterů a internace stovek řeholníků a koncem téhož měsíce byla zlikvidována řeckokatolická církev, násilně začleněná do církve pravoslavné. Do léta 1950 došlo ke zrušení všech diecézních a řeholních teologických učilišť a seminářů a od podzimu 1950 zahájila svou činnost pro české země jediná, státem dirigovaná teologická fakulta (a bohoslovecký seminář) v Praze (od roku 1953 v Litoměřicích), vyčleněná ze svazku Karlovy univerzity. Na přelomu listopadu a prosince 1950 proběhl další velký proces s pomocníky biskupů (Zela a spol.), opět s mimořádně vysokými tresty, a v odvetě za babické události z července 1951 došlo mj. k exemplárnímu odsou-

zení a popravě tří kněží a několika laiků. V letech 1951–1954 se pak uskutečnily desítky procesů, zaměřených zejména na aktivisty církevní Katolické akce, kdy kromě věhlasných kleriků a řeholníků došlo k odsouzení mnoha laiků. Postiženy byly stovky aktivních věřících a tisíce lidí, kteří s nimi souviseli, u laiků se to týkalo celých rodin. Další podoby perzekuce – internace, tábory nucené práce, vojenská služba v Pomocných technických praporech, vystěhovávání, znemožnění studia, postihy v zaměstnání, uvržení lidí do krajní sociální nouze, nejrůznější omezení a šikany – zasáhly vedle dalších spoluobčanů i do života mnoha tisíců věřících.

Po úmrtí Stalina a Gottwalda došlo k dílčímu uvolnění, ale velmi účelové a nezákonné procesy probíhaly prakticky až do roku 1964. Pro katolické křesťany není první polovina 60. let žádnou dobou uvolnění, protože cílené represe, postihy a šikany neustaly. Strategie režimu vůči věřícím se přesunula do ideologické roviny, když od druhé poloviny 50. let probíhala masivní ateizace společnosti, hlavně ve školství a formou různých školení a veřejné agitace. Žádný, kdo v té době navštěvoval vyučování náboženství, na to jistě nezapomene. Takové dítě bylo často označeno za černou ovci a zažilo ponižování, výsměch a šikanu nejen od spolužáků, ale především od řady učitelů. Byl vyvíjen nátlak na rodiče, aby své dítě nepřihlašovali na náboženství, a to s výhrůžkou, že poškodí, ba znemožní jeho životní perspektivy.

Církev se dostala do velmi obtížné situace a byla prakticky roztržena na několik částí. „Legálně“ existující část se v nesvobodných podmínkách snažila dál reálně působit, i když veškeré její projevy na veřejnosti byly poměrně rychle potlačeny a zakázány a po celá desetiletí mohla *de facto* žít jen v chrámových prostorech nebo ve skrytosti. Nemalá část církve, především v 50. letech, se nacházela ve vězeních, v internaci, v nuceném pracovním nasazení, ve vojenských pracovních jednotkách apod. Od konce 40. let se postupně vytvářelo další silné jádro církve v exilu, kde působili lidé, kterým se podařilo uprchnout, anebo po ukončení studií zůstali v zahraničí. Tento stav s určitými proměnami trval celých 40 let, přičemž v období normalizace v 70. a 80. letech režim k ovládání církve používal především administrativní metody (hrozba ztrátou státního souhlasu k vykonávání kněžské služby), s občasnými preventivními zásahy a trestním postihem aktivních odpůrců. Je třeba si uvědomit, že nejde jenom o perzekuci. Situace, do které byla církev násilně vržena, má také veliký duchovní rozměr. Mnozí věřící v této zkoušce věznění, ponižení a společenského ostrakizování našli a zažili velkou vnitřní svobodu. Právě v těchto podmínkách dokázali svoji situaci uchopit velmi spirituálně a vnitřně proměnění přinášeli po návratu nové inspirace pro působení církve ve světě. Umučení a zemřelí na následky věznění jsou pak jako novodobí martyrové pravým pokladem místní církve.

Od počátku 60. let postupně vycházeli z vězení také lidé odsouzení pro svoji víru. Rok 1968 se stal nečekaným, ale důležitým intermezem, kdy se i pro „umlčenou“ církev otevřel prostor ve veřejném životě. Řady mnoha mužů a žen církve, kteří se přes „tíhu dne a horko“ [Mt 20,12] snažili poctivě žít svoji víru, rozšířily stovky těch, kdo vyžráli ve zkoušce pronásledování. Znovu se přihlásili o svá práva, stali se často nositeli obnovy života církve a nabídli své služby i společnosti. Mezitím vyrostla nová generace křesťanů, kteří v uvolněných poměrech 60. let prožívali své vnitřní zrání ve víře i občanských postojích. Byli často strženi příkladem těch, kdo přišli jako svědkové z vězení, a z této symbiózy se pak zrodilo širší zázemí pro zápasy o obnovu a věrohodnost církve v 70. a 80. letech. Právě tehdy mnozí zažili paradox konkrétního lidského údělu, že čas jde někdy nelítostně přes naše hlavy, ale svědectví o věrnosti vlastnímu svědomí a ideálům je rozhodující vklad pro dorůstající generace, aby je tak tito mladí mohli pro sebe objevit jako reálné, přijmout je do svého života a nést je dál.

S potlačením nadějí a prvních pozitivních výhonků Pražského jara v srpnu 1968 se komunistická moc vrátila k osvědčeným nástrojům své církevní politiky. Do roku 1970 byla zlikvidována naprostá většina obnovených církevních aktivit (pastoračních, vydavatelských, vzdělávacích atd.), výrazné osobnosti musely znovu odejít z církevních institucí a veřejného prostoru, ale plody nadechnutí církve v roce 1968 se už nevytratily. Oživené vědomí sounáležitosti a spoluodpovědnosti, navázané osobní vztahy mezi lidmi z různých částí rozdělené církve byly základem pro cíleně rozvíjené aktivity od konce 70. let (mj. skrytá obnova řeholního života, nové formy pastorece mládeže, stále početnější samizdat, tajné filozofické a teologické vzdělávání v kněžské i laické linii). Volba papeže Jana Pavla II. v říjnu 1978 přinesla zásadní změnu dosavadní defenzivní „východní politiky“ Vatikánu a stala se znamením naděje a posilou pro hierarchii, klérus i laiky. Katoličtí křesťané se zapojili rovněž do aktivit občanského disentu (jmenujme alespoň Josefa Zvěřinu, Václava Bendu a Václava Malého). Přes logickou diferenciaci a polarizaci v jednotlivých částech církve – oficiální, neoficiální (různé proudy a skupiny skryté církve) a exilové – se posilovaly vzájemné kontakty mezi spolehlivými lidmi i strategická spolupráce (poradní okruh kardinála Tomáška, ediční a informační zázemí v exilu, finanční podpora ze zahraničí). Od poloviny 80. let se církev stávala prostředím pro vyjádření nesouhlasu s režimem i pro početné skupiny z tzv. šedé zóny a nejmladší generaci. Tak mohla v červenci 1985 při oslavě jubilea sv. Metoděje přerůst velehradská pouť v největší veřejný projev odporu vůči režimu a text Augustina Navrátila „Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů v ČSR“ v nejmasovější petiční akci. Početně navštěvovaná pouť v rámci Desetiletí duchovní obnovy národa v letech 1988–1989 přispěly

k posílení sebevědomí církve. V předvečer listopadových událostí roku 1989 toto vytrvalé úsilí symbolicky vyústilo ve svatořečení Anežky České v Římě, kterého se zúčastnilo na deset tisíc poutníků a kdy Československá televize vůbec poprvé v historii přenášela mši svatou.

Samozřejmě existovala i část církve, která v letech komunismu selhala a přikrčeně koexistovala nebo i kolaborovala. Jejimi reprezentanty byli tzv. vlastenečtí kněží, od roku 1956 organizovaní v Mírovém hnutí katolického duchovenstva a po roce 1971 ve Sdružení katolických duchovních *Pacem in terris*. Někteří věřící – duchovní, řeholníci i laici – se dostali do sítí tajné policie a ve službě režimu se podíleli na tajném sledování aktivit v církvi.

Poctivé a spravedlivé posouzení všech pozitivních i negativních věcí a zkušeností, které církev v čase komunistické totality učinila, je nezbytné jak pro ni samotnou, tak i pro její obraz a věrohodnost na veřejnosti. Přes některé závažné případy selhání věřících považuji za největší ztrátu pro církev i společnost, a to s dlouhodobými důsledky, že tisícům lidí byl pro jejich víru znemožněn přirozený rozvoj, nemohli uplatnit své talenty a ambice a dozrát v kvalifikované odborníky a vnitřně svobodné občany. Většina poctivých věřících se ve společnosti dostala do pozice páriů. Narušení přirozené kontinuity generací, kdy se klade důraz na morální hodnoty, má vážnější důsledky, než se na první pohled zdá. Lidské společenství ochuzené o typ lidí, kteří svou odbornost, mravní postoje a osobní charismata chtějí uplatnit a naplnit ve službě druhým, je závažně oslabeno. Je třeba to zdůraznit zvláště v souvislosti, kdy se v poslední době církvi často předhazuje pouze touha po majetku a agentů v jejich řadách. Mnohem více pozornosti by si však zasloužilo mj. téma, nakolik politické a ideologické zásahy totalitních režimů minulého století do života naší společnosti ovlivnily nedostatek solidárních, altruistických a statečných lidí, z jejichž řad pak mohou vyrůstat odvážné osobnosti s přirozenou autoritou.

Na závěr se patří připomenout hlas, který zazněl na jaře roku 1951. Nedávno zemřelý Oto Mádr těsně před zatčením napsal mladým křesťanům, o něž se tehdy staral, nádherný text *Slovo o této době*, který zní jako velepíseň věrnosti, lásky a obětí: „Hlavu vzhůru, bratři a sestry! Tato doba není pro křesťany zvlášť příjemná, ale pro křesťany správného formátu je to velký a nádherný čas. Jestliže mne pronásledovali, i vás budou pronásledovat.“ V takových slavných chvílích zpívá církev Pánu hrdinskou píseň lásky a věrnosti. Je to výsada a dar právě teď žít, milovat a bojovat. [...] Co dělat? Bránit se a pronikat kupředu. Nepřítel lže, strhávejte mu masku, pečujte o ty, kteří jsou v nebezpečí uvěřit mu. Podporujte kolísající slovem, postojem i praktickou láskou. Ukazujte svým příkladem, že pravá láska je silnější než smrt. [...] Bůh dal svět statečným a my chceme dát

světu Boha. Budte stateční, dejte se k dispozici Pánu, který teď provádí své plány skrze nepřátele i skrze vás. Vyčtěte z Apokalypsy a ze Skutků apoštolských Boží záměry a svůj postoj k událostem. Naše naděje nejsou politické, naše naděje je Pán, naše síla, naše vítězství. Hlavu vzhůru, bratři a sestry! A srdce vzhůru! Pán s vámi!“³

POZNÁMKY:

1/ STANISLAV BALÍK – JIŘÍ HANUŠ: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno 2007, s. 16–17.

2/ Bylo otištěno 25. února 1948 v *Lidové demokracii* a *Svobodných novinách*.

3/ OTO MÁDR: „Slovo o této době“. IN: *Slovo o této době. Výbor z díla*. Praha 1992, s. 209 a 211.

PhDr. Jan Stříbrný (* 1950), historik, 2. viceprezident České křesťanské akademie. Zabývá se především historií katolické církve v českých zemích za nacismu a komunismu. V současné době je koordinátorem projektu České biskupské konference Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století.

Bilance komunistické vlády v ČSSR

Po „Vítězném únoru“ 1948, když se komunisti dostali k moci, postupovala StB v 50. letech proti náboženství a církvi tak důsledně a rychle, že zlikvidovala vše, např.:

- Celou strukturu církevního školství od základních církevních škol přes střední církevní školy až po církevní osmiletá gymnázia...
- Celou strukturu diecézních kněžských seminářů. Nezůstal ani jeden diecézní seminář. Nakonec byl na Slovensku zřízen jeden státní seminář v Bratislavě jakožto generální seminář, který neměl poměrně dlouho církevní uznání. Profesori, kteří na něm učili, učili bez kanonické mise biskupa. V Čechách to byla CMBF v Litoměřicích.
- Celou strukturu řeholních komunit a řeholních škol.
- Státem byl kompletně zabaven církevní majetek.
- Všichni řeholníci a řeholnice byli během jedné noci odvezeni do sběrných táborů.
- Všichni bohoslovci byli po likvidaci diecézních seminářů rozpuštěni do svých domovů, na vojnu a následně na speciální výcvik k PTP na 4–5 let.
- Všichni biskupové byli uvězněni či internováni v domácí izolaci.
- Nastala totální fyzická i informační izolace od Svaté stolice a Svatého otce. Rozhlasové vysílání Rádía Vatikán bylo možné poslouchat jen tajně.
- Kompletně byly zničeny knihovny řeholních domů a seminářů, knihy byly většinou v papírnách v Harmanci přeměněny na recyklovaný toaletní papír.
- Totálně byly zlikvidovány církevní sociální ústavy a nemocnice.
- Na veřejných školách se nesmělo vyučovat náboženství. Dětem, které se na ně později přihlásily, nesmělo být umožněno vyšší vzdělání a rodiče byli propuštěni ze zaměstnání „k lopatě“.
- Kněží v pastoraci, kteří nebyli ve vězení, byli postupně deformováni státem založenou organizací Mírového hnutí katolického duchovenstva, resp. Pacem in terris, či kolaborací s StB.
- Církev nesměla mít rozhlas, televizi, tiskárnu.
- Mnozí laici a kněží i biskupové se stali mučedníky pod tlakem StB, nebo tento teror nepřežili.
- Bez rizika pronásledování ze strany StB nesměli duchovní na veřejnosti provozovat žádné církevní a náboženské aktivity.

- V soukromí mnozí tajili to, že mají kříže, Bibli i to, že se umí pokřížovat. Strach z teroru vládl i při soukromé modlitbě v uzavřených bytech, aby se o tom StB nedozvěděla.
- Obce a města ztrácely svá jména. Např. Svätý Kríž nad Hronom byl přejmenovaný na Žiar nad Hronom.
- Totálně byli zlikvidováni řeckokatolíci.

Neznám žádnou oblast života církve, kterou by StB nepronásledovala.

Připravil Mons. Rudolf Baláž.

Legenda k obrazovému doprovodu

Salve o StB a církvi doprovázejí fotografie pořízené pracovníky tajných služeb při špehování „nepřátel socialistické vlasti“. Zachycují několik významných osobností, ale také v pozoruhodném detailu šedou, prázdnou každodennost normalizačního Československa. Za laskavé poskytnutí fotografií, pocházejících z Archivu bezpečnostních složek, děkujeme Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze. Tyto a mnohé další snímky příslušníků StB byly publikovány v knize Praha objektivem tajné policie, kterou vydal Ústav pro studium totalitních režimů v roce 2008.

- s. 1 Oto Mádr (sledován 1973–1989), 6. 12. 1981, parčík před ústím Jiráskova mostu na smíchovské straně.
- s. 6 Oto Mádr, 6. 12. 1981, Jiráskovo náměstí před ústím Jiráskova mostu, vlevo Jan Altrichter.
- s. 17, 18 Oto Mádr, 8. 11. 1981, na schodech kostela sv. Jana Nepomuckého v ulici U Kasáren na Hradčanech, vpravo Jan Matějka.
- s. 31, 32 Oto Mádr, 6. 12. 1981, parčík před ústím Jiráskova mostu na smíchovské straně, vlevo Jan Altrichter.
- s. 51, 52 Snad 26. 8. 1988, Loretánské náměstí, řeholní sestry opouštějící chrám Panny Marie Andělské.
- s. 70 Ján Čarnogurský (sledován 1977–1989), 20. 9. 1985, asi 10:00 hodin, náměstí u Sv. Jiří na Pražském hradě.
- s. 95, 96 Zdeněk Neubauer 27. 8. 1986, Praha, tramvaj č. 18.
- s. 104 František kardinál Tomášek, 26. 8. 1988, Loretánské náměstí, vlevo kardinálův řidič.
- s. 120 Milan Kundera a Božena Lisová, 27. 8. 1969, roh Bartolomějské ulice a Na Perštýně.
- s. 133, 134 Novinář Timothy Garton Ash, 11. 4. 1985, ulice Dr. Zikmunda Wintra, Vítězné náměstí v Dejvicích.
- s. 149 20. 6. 1979, parkoviště u pražského Výstaviště.
- s. 150 17. 9. 1982, před Olšanskými hřbitovy v ulici Vinohradská.
- s. 157 22. 10. 1979, ulice Maislova na Starém Městě pražském.
- s. 158 28. 5. 1981, ulice Cimburkova č. 270/24 na Žižkově.
- s. 161, 164 Snad 26. 8. 1988, Loretánské náměstí, řeholnice opouštějící chrám Panny Marie Andělské.
- s. 162 František kardinál Tomášek (sledován 1954, 1960–1965, 1974–1989), buď 25. 12. 1985, nebo 22. 2. 1986, mše v chrámu sv. Víta.
- s. 170 25. 12. 1985 nebo 22. 2. 1986, mše v chrámu sv. Víta.

Recenze a anotace

Lohar, Fritze: Täter mit gutem Gewissen.

Über menschliches Versagen im diktatorischen Sozialismus

Köln, Böhlau 1998

V německy mluvících zemích existuje řada historiografických knih o NDR. Historická pojednání lze již v současné době nalézt k nejrozličnějším oblastem v politice, společnosti, ekonomice i kultuře. Co však mnohdy ještě schází, jsou etické reflexe o minulosti NDR. Tím nejsou myšleny morální apely k otevřenému a kritickému vyrovnávání s východoněmeckou minulostí, jaké se často objevují v politických projevech. Spíše jde o to, vypořádat se systematicky a od základu s otázkou, jak lze to, co se odehrávalo v NDR, hodnotit morálně.

Monografie Lothara Fritze představuje v tomto ohledu jednu z nemnoha výjimek. Autor se v této knize pokouší neustrnout u historického výkladu, nýbrž udělat ještě krok dál směrem k etické diskuzi. Soustřeďuje se přitom především na jednu skupinu pachatelů, jejichž chování nelze tak snadno morálně posoudit: na „pachatele s dobrým svědomím“.

Za „pachatele s dobrým svědomím“ označuje Fritze ty pachatele, kteří se sice provinili, ale sami si žádné viny nejsou vědomi – mají tedy čisté svědomí. Tito pachatelé své chování často dokonce ještě ospravedlňují tím, že se přece zasazovali za dobro, a nedokážou tedy přijmout, že se jim něco morálně vytýká. Fritze se domnívá, že bez tohoto typu pachatelů nelze vysvětlit, jak se po tak dlouhou dobu mohla udržet při životě diktatura určitého názoru na svět, jakou byla například NDR.

Nebyla to pouze státní indoktrinace a manipulace – tak zní Fritzova teze –, co tyto pachatele zaslepovalo. Tuto indoktrinaci a manipulaci často doprovázel sebeklam, slabá vůle a bezmyšlenkovitost na straně pachatelů. Tomu, kdo se chce o těchto jevech, které často tvoří neviditelný základ diktátorských režimů, dozvědět více, je třeba Fritzovu knihu doporučit.

Gregor Buß

Bernd Schäfer: Staat und katholische Kirche in der DDR

Köln, Böhlau 1999²

Kniha Bernda Schäfera je standardní prací k dějinám katolické církve v NDR. Schäfer na zhruba 500 stranách líčí vývoj katolické církve v socialistické východní části Německa od konce druhé světové války až po pád Berlínské zdi. Řetězec událostí přitom nejen chronologicky seřazuje, nýbrž také systematicky uspořádává a zasazuje do širšího politického kontextu. Díky tomu se mu daří poskytovat hluboký vhled do vztahu státu a katolické církve v NDR.

Obzvlášť se zaměřuje na církevní politiku Sjednocené socialistické strany Německa (SED) a její vliv na život katolických křesťanů v NDR. Schäfer objasňuje, jak se církev pokoušela obstat za těchto obtížných podmínek a jakými strategiemi se ve vztahu k SED řídila. V této souvislosti se dostává ke slovu také téma důležité role Vatikánu.

Schäferova kniha však rozhodně není pouhá *apologia ecclesiae*. Má se na pozoru, aby nelíčila církev pouze jako oběť socialistického systému. Její autor si je vzhledem k tomu, že byl v 90. letech členem pracovní skupiny východoněmeckých biskupů pro objasnění případů spolupráce se Stasi v rámci katolické církve, vědom toho, jak se kněží a jiní představitelé církve zapletli se socialistickým režimem. Znalost tohoto pozadí se v jeho knize projevuje a podstatně přispívá k diferencovanějšímu výkladu.

Největší přednost Schäferova díla však zřejmě spočívá v tom, že zpřístupňuje, uspořádává a vyhodnocuje obdivuhodné množství historických pramenů. Autor důkladně rešeršoval jak ve státních, tak v církevních archivech. Obzvlášť zevrubně – a s nezbytným kritickým odstupem – se věnuje dokumentům z fondů někdejšího Ministerstva státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit*). Kdo chce tedy studovat dějiny katolické církve v NDR, bez Schäferova výkladu se neobejde.

Gregor Buß

Jozef Halko: Arcibiskupov zápas.
Životná cesta Mons. RNDr. Júliusa Gábriša
Trnava, Spolok svätého Vojtecha 2008

Autor biografie sa pokúša predstaviť trnavského biskupa Júliusa Gábriša vo viacerých rozmeroch: preniknúť do jeho intelektuálneho a duchovného sveta, skúmať hlbšie motivácie jeho konania, identifikovať aký vplyv mali na biskupa politicko-kultúrne procesy doby a vyskúmať základné smery vývoja jeho postojov voči ateizačnému režimu i zlomy v nich.

Okrem priblíženia rodného prostredia, mladosti, študentských rokov, či prvých rokov v pastoračii, je pochopiteľne najväčší priestor venovaný pôsobeniu Gábriša v pozícii biskupa Trnavskej apoštolskej administratúry. Jeho nominácia na biskupa sa zrodila po rokovaniach medzi zástupcami Svätej stolice a československej vlády, pričom vysvätený bol (spolu s Jozefom Ferancom a Jánom Pásztorom) v marci 1973 v Nitre diplomatom Svätej stolice arcibiskupom Agostinom Casarolim.

Z Gábrišovho predchádzajúceho pôsobenia i prvých prejavov po biskupskej vysviacke sa zdalo, že bude poslušným nástrojom v rukách štátnej moci, avšak jeho nasledujúca aktivita znamenala pre komunistických funkcionárov vo viacerých smeroch nepríjemné prekvapenie. Gábriš, podľa poznatkov Štátnej bezpečnosti, už pol roka po vysvätení až priveľmi aktivizoval náboženský život v diecéze a vyhradzoval si dokonca väčšiu voľnosť pri vykonávaní birmoviek, či prijímaní nových bohoslovcov. Taktiež stále častejšie kritizoval nátlak, ktorý štátna správa vykonávala na rodičov,

ktorých deti chodili v škole na náboženstvo. Veľký rozruch spôsobil svojim príhovorom na biskupskej synode o katechetizácii v Ríme na jeseň 1977, v ktorom otvorene referoval o obmedzovaní vyučovania náboženstva v Československu.

Hoci na jednej strane ŠtB o Gábrišovi hlásila, že ZKD PiT pri každej príležitosti kritizuje a „považuje ho za proticirkevnú organizáciu“ pričom pôsobí na kňazov, „aby sa od činnosti v PiT dištancovali“, na strane druhej sa sám Gábriš vyjadroval niekedy veľmi protirečivým spôsobom. Napríklad v polovici roku 1982, už po zverejnení pápežského dekrétu *Quidam episcopi*, sa Gábriš na viacerých stretnutiach s predstaviteľmi štátnej správy vyjadroval v zmysle, že proti ZKD PiT nič nemá a nikdy ho ani nezakazoval, „pápežov zákaz síce bral na vedomie, ale nič nepodnikal“. Z viacerých jeho vyjadrení tak možno získať dojem, že biskup Gábriš sa niekedy snažil pôsobiť veľmi kompromisne, pričom ako biskup chcel zostať prijateľný pre všetky strany.

Biskup Július Gábriš zomrel v novembri 1987, pričom počas pohrebnej omše bola zverejnená aj jeho arcibiskupská hodnosť. Otázkou, ktorú bude možné zodpovedať až po sprístupnení príslušných fondov Vatikánskeho štátneho archívu zostáva, či mu bola hodnosť arcibiskupa udelená ešte počas života. Publikácia je zaujímavá najmä pútavým načrtnutím komplikovanej osobnosti arcibiskupa Júliusa Gábriša ako aj zložitej doby, v ktorej prežil väčšinu svojho života.

Pavol Jakubčín

Melitón ze Sard: O Pasše / Peri Pascha
Červený Kostelec, Pavel Mervart 2010
z řeckého originálu přeložila Monika Recinová

Spis *O Pasše* Melitóna ze Sard, napsaný kolem r. 170 po Kr., představuje jeden z nejdůležitějších textů raného křesťanství. Autor v jedinečně ukázce dobové rétoriky zformuloval typologický výklad starozákonního Exodu jako předobrazu novozákonních událostí spásy. Jde o liturgickou homilii a křesťanskou verzi židovské hagady, která osvětluje dosud neznámé stránky duchovního života prvních křesťanských obcí.

Gerhard Ludwig Muller: Dogmatika pro studium a pastorační
Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2010

Kniha patří k standardním dílům katolické systematické teologie i ve světovém měřítku. Autor sleduje teologickou metodu doporučenou II. vatikánským koncilem a přitom navazuje na nejlepší teologické manuály dřívější doby. Předností je jasný a přehledný způsob výkladu vhodný i pro začátečníky. Poskytuje jak celkový přehled, tak i solidní vhled do hlavních témat dogmatické teologie.

Každý traktát obsahuje aktuální vymezení tématu, přehled pozitivní teologie a systematickou prezentaci. Čtenář se tak seznamuje nejen s aktuálním učením církve, ale i s jeho prameny, a získává přehled o tom, jak se vyvíjelo chápání víry v dějinách církve.

Josef Bradáč – Aniceto Molinaro: Mistr Eckhart / Slovo věčnosti
Praha, Malvern 2011

Mistr Eckhart (asi 1260–1328), dominikánský teolog a kazatel, „otec německé mystiky“, ve svém díle jedinečným způsobem spojuje středověkou teologickou tradici s hlubokou spirituální zkušeností mystické jednoty. Razantní, burcující a nezdědka šokující řeč jeho německých traktátů a kázání záměrně rozbíjí zažitě vidění myšlenkového světa křesťanství. I po mnoha staletích se můžeme těšit z jeho jedinečného cyklu vánočních kázání o zrození božského Syna v duši a z klenotu německé středověké mystické poezie, jakým je báseň *Granum sinapis*.

Hieronymus – Gennadius – Isidorus: Dějiny křesťanského písennictví / De viris illustribus

Praha, Herrman a synové 2010, překlad a komentář Jan M. Heller a Martin C. Putna

Hieronymus ze Stridonu čili sv. Jeroným napsal na sklonku 4. století podle modelu, zděděného od antických rétorů, první dějiny křesťanského písennictví. Zahrnul do nich autory knih Nového zákona, teology pravověrné i heretické, i první autory duchovní poezie. Bral v potaz jak teologickou, tak literární stránku jejich díla. Vytvořil dílo, ve kterém pokračovali v 5. století Gennadius z Marseille a na počátku 7. století Isidorus z Hispalis neboli svatý Ildefons. Dílo Hieronyma a jeho pokračovatelů poskytovalo téměř po tisíc let základní soubor informací o starokřesťanských autorech. Český čtenář dostává do rukou přesně ten soubor medailonů pozdněantických křesťanských autorů, který měl k dispozici středověký vzdělanec. Překlad je doprovázen komentářem vysvětlujícím historicko-kulturní souvislosti a propojujícím autory, díla a témata trojjediného katalogu. Úvodní studie M. C. Putny poskytuje vhled do dějin žánru křesťanské literární historie a portréty jeho prvních tvůrců.

Jehan z Nostredame: Životy slavných a starých provenšálských básníků,
kteří žili v dobách hrabat z kraje Provenca
Praha, Argo 2011, přeložil, poznámky a předmluvu napsal Josef Prokop

Knižní rarita ze 16. století, která pro velkou část Evropy znovu objevila okcitánské trubadúry. Vyšla v Lyonu v roce 1575 zároveň francouzsky i v italském překladu a jejím autorem byl mladší bratr lékaře a astrologa Michela Nostradama. Vzdávala hold nejen samým trubadúřům, ale i Jehanovým přátelům z Provence a z Itálie. Nostredame v ní totiž – ať už ze zjištění, či z literární hravosti – smíchal parafráze starších životopisů nejznámějších trubadúřů se smyšlenými biografiemi neexistujících básníků – předků jeho vlivných současníků. Obzvláště některé životopisy v Nostredamově podání dotvořily trubadúřské mýty, které v moderní době vzrušovaly evropské novoromantiky – Rosta, Caducciho, Vrchlického či později Ezru Pounda a dostaly se i do učebnic a encyklopedií 20. století.

Rosino Gibellini: Teologické směry 20. století
Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 2011

Kniha je první syntézou, která čtenáře do hloubky seznamuje s hlavními teologickými proudy 20. století, a to od jeho počátku až po pád totalitních režimů ve střední a východní Evropě. Autor předkládá nejen vytříbené teologické analýzy, ale zabývá se i společenským a politickým kontextem, ideovými a ideologickými konflikty, sporem o modernizaci v rámci křesťanství, stejně jako tím, jakou řečí teologie promlouvá k současníkům. Dozvídáme se tu nejdůležitější události ze života a působení hlavních aktérů dějin teologie 20. století jak z katolické, tak protestantské strany.

Anotace připravili Jana Nosková a Benedikt Mohelník OP.

English Summary – State Security (StB) and Church

Tomáš Petráček

Several Notes on the Issue of Priests and Totalitarian State Power in a Historical Context

The historian Petráček takes for his study as a starting point a strong conviction that the analysis and evaluation of the phenomenon of priests' and church collaboration with the State Security in communist states shouldn't be done without taking into consideration the mentality, education and formation with which priests in Central Europe were entering in this period of Church history. How were they prepared or unprepared for the conflict with state authorities, whether they had a chance to succeed, and where hidden pitfalls lay, which they could only slowly and gradually get to know and adapt to them. The author shows that the formation of priests was for generations aimed towards the loyalty to the secular power, so their resistance and ability to oppose was developed gradually. The social background of the priests in the broad sense of the word also made them less resistant to pressure and manipulation of the state power, which could then easily abuse their weaknesses and frustration. According to Petráček, it is – on the contrary – strangely enough, how the Catholic clergy as a whole could endure regardless of all these difficult conflicts and temptations.

Gregor Buß

Catholic Priests as Unofficial Collaborators of the State Security

Typology

On the basis of 60 priests who were regarded as „Inoffizieller Mitarbeiter (IM)” (= unofficial collaborator, secret agent) by the Ministry of State Security (= Stasi) in the former GDR, Gregor Buß tries to develop a typology of the reasons for collaborating with the Stasi. Buß differentiates among 12 reasons: from fear and blackmailing up to selfishness and vanity. It is shown that priests had all kinds of motivations to get in contact with a representative of the Stasi and that their motivations in many cases were similar to those of other collaborators. Like all other human beings also priests were not free from human weaknesses. In most of the cases the „unofficial collaborators“ did not only have one reason for collaboration but were motivated by a mixture of reasons, very often their motivation could also change during their „career“ in the Stasi. Especially perplexing are also those cases where no exact reason for collaboration can be found. It seems that in many cases priests unconsciously slipped into the web of the Stasi.

Pavol Jakubčín

The Peace Movement of the Catholic Clergy

The study of Pavol Jakubčín, a member of the Slovak Nation's Memory Institute, traces the history of the Peace Movement of Catholic Clergy, an organization founded in the early 50s on the impulse of the communist regime, and who under the guise of fight for peace through the „progressive“

priests should influence the believers. Jakubčín shows how the movement gradually discredited itself by its dependence on the regime (movement activities were strictly directed from the top); its true form came out (as unacceptable attacks on the Holy See and the Pope) and lost its influence among priests, especially in the 60s in connection with the Vatican Council and the partial political liberalization in 1968. Despite all efforts of the regime to strengthen its authority and influence, the movement was finally dissolved in July 1968.

Jiří Plachý

Penetration of State Security (StB) into the Structures of the Roman Catholic Church Possibilities and Limitations of Historical Knowledge

The historian Jiří Plachý in the beginning of his study clearly shows the technical limitations impeding any attempt to examine Czech State Security archives. They have undergone several waves of pulping and offer a less than fragmentary image. The author then discusses the contacts between the State Security and priests, mostly ones of the generation studying at the Sts. Cyril and Methodius Faculty of Theology in Litoměřice in the early 60s, and sorts them according to common characteristics from the priest-victims of secret processes to collaborators, candidates and designating persons. He comes to conclusion that the release of various lists satisfying sufficiently public opinion, which also received the misleading impression that this way may bring a simple settlement with the past, the real culprits of Communist injustice have escaped the attention. And they were not the people forced to collaboration, but precisely the agents and their superiors.

Jozef Pavol

Casualties or Collaborators?

Secret Cooperation of Catholic Priests with State Security in Diocese of Spiš

The study of the Slovak historian explores the collaboration of priests with State Security in the diocese of Spiš. The author typologies the ways of contact, knowledge or ignorance of cooperation, deals with the problem of signing cooperation, submission of written reports, rewarding secret collaborators among the priests, and termination of the cooperation. He also deals with the motivation for cooperation, which included in most cases fear. He concludes that there it is not possible to evaluate across the board, because the extent of cooperation was very individual, in many cases obviously insincere and mocked, and not least the fragmentation of surviving archives doesn't permit entirely objective research.

Gregor Buß

Case Rosner

Reconstruction of a Case of an Informer of the East German State Security (Stasi)

At the outline of circumstances in which a student pastor of Leipzig, Clemens Rosner, was hired to cooperation with Stasi, is clearly visible a danger of the rash of sensational interpretations of ar-

chival materials. The author explores not only the available archival materials, but uses mainly an opportunity to contact Rosner himself. Rosner was involved in secret financing of student parishes in East Germany by the form of not quite legal remittances. At a time when a part of the whole affair began to interest the police, Rosner was forced into cooperation, which he then regarded as a lesser evil than the threat to the undertaking as a whole. He was never hiding his contacts, and therefore the contact with him has since been released.

State Security (StB) and Church

A Survey among the Bishops of the Former Eastern Bloc

(Rudolf Baláž, Henryk J. Muszyński, Asztrik Várszegi OSB, Miloslav Vlk, Joachim Wanke)

Study of the history of the Czech Catholic Church during the Communist government carries inevitable need to confront the results of research with the experience of other countries of the former communist bloc. Was the situation of the Czech Church – including its dark side – unique? Was the conflict between the Church and State in the Czech countries different from the situation in neighbouring countries? Were motivations of Czech priests forced to cooperate with State Security and their moral dilemma other than those of Polish or Hungarian ones? And most important questions – how to cope with the past, and which steps to take today? With these questions we addressed the bishops of the former Eastern bloc Rudolf Baláž from Slovakia, Henryk Muszyński from Poland, Asztrik Várszegi OSB from Hungary, Cardinal Miloslav Vlk from the Czech Republic, and Joachim Wanke from the former East Germany.

Gregor Buß

The Question of Freedom

How Can Unofficial Contacts with the State Security be Morally Evaluated?

How to evaluate cases of collaboration with the socialist secret police (= Stasi) is not only a historical but also an ethical question. Gregor Buß, a moral theologian, tries to approach this complex problem from different perspectives. He claims that the reasons for collaboration can be found either in a lack of will, a lack of freedom, or a lack of cognition. All these “lacks” can be morally criticized, but on the other hands there may also be justifications for them. Buß tries to analyze in how far these “justifications” can excuse the behaviour of the collaborator. He comes to the conclusion that the level of freedom is decisive for the moral evaluation of collaboration with the Stasi.

Jaroslav Šebek

“From Velehrad to Agnes”

The Phenomenon of Subversive Character of Religious Pilgrimages in Czechoslovakia in the Second Half of the 80s in the Context of Political and Public-Safety Precautions

The historian Jaroslav Šebek in his study deals with changes in the relationship between the Church and State in the second half of the 80s of the 20th century. He shows how within the Church grew

an awareness of subversive self-confidence and multiplied actions demonstrating this fact. The author sees as a certain turning point a pilgrimage to the Sts. Cyril and Methodius to Velehrad in 1985, which should be seen in context of the trend of those years to demonstrate through pilgrimages a membership to the Church and a critical attitude towards the regime. It counts particularly for pilgrimages connected with the national saints, in the spirit of the Decade of Spiritual Renewal, St. Vojtěch (Adalbert) and then mainly with activities connected with the canonization of Bl. Agnes of Czech. State Security (StB) constantly monitored these events and tried to inhibit them by all possible means, but interfered with growing self-confidence not only among the hierarchy – Cardinal Tomášek – but also among active laity and believers. The pilgrimage of thousands of believers to Rome in November 1989 as if symbolically started the fall of the communist regime in the country.

Jan Stříbrný

The Catholic Church for Forty Years under Communist Regime

The historian Jan Stříbrný offers in the final review article a prospect of the history of the Catholic Church during the Communist totalitarian regime. From this larger perspective is apparent the dynamics of development – from the strong, high quality post-war generation, decimated brutally by the Stalinist regime in 50s, to the 60s – although not a significant relief for the church as a whole – but still it was possible for many people to find the path to the faith and to the Church, up to the “normalization”, when an active cooperation within the dissent was developed, and prepared in the late 80s a number of powerful acts of resistance against the regime.

Martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století

Svědci krve z řad katolických křesťanů všech národností

Novodobé dějiny katolické církve v českých zemích byly za komunistické totality po celá desetiletí víceméně tabuizovaným tématem. Celkový obraz katolické církve 20. století má stále mnoho cézur a bílých míst a přetrvává vůči ní nemálo předsudků. Projekt martyrologium, jenž bude dokončen v roce 2012, chce zpracováním martyřů katolické církve v minulém století doplnit tento obraz o konkrétní lidské profily osob, které si v době nesvobody a pronásledování zachovaly svou lidskou, národní i mravní autenticitu.

- Hlavním cílem projektu je zpracovat faktograficky přesné a výstižné profily martyřů katolické církve v českých zemích ve 20. století.
- Podstatnou součástí projektu je prezentace získaných informací formou publikací, putovní výstavy, rozhlasových pořadů na Rádiu Proglas a v Českém rozhlasu aj.
- Řešitelem projektu je Česká křesťanská akademie, odbornými gestory jsou KTF UK v Praze a CMTF UP v Olomouci.
- Partnery projektu jsou Historický ústav AV ČR (Praha), Ústav pro soudobé dějiny AV ČR (Praha), Ústav pro studium totalitních režimů (Praha), Ústav dějin křesťanského umění KTF UK (Praha), Katedra církevních dějin a dějin křesťanského umění CMTF UP (Olomouc), Collegium Carolinum (München), Národní archiv (Praha), Moravský zemský archiv (Brno), Zemský archiv (Opava), Archiv bezpečnostních složek (Praha), Archivy (arci-)diecézí v ČR.

Koordinátor projektu:

PhDr. Jan Stříbrný, Vyšehradská 49, 128 00 Praha 2, tel.: 221 979 326

e-mail: cka.stribrny@omadeg.cz

SALVE

revue pro teologii, duchovní život a kulturu

číslo 1 ročník 21 (2011)

vychází čtyřikrát ročně

pro Českou dominikánskou provincii a Biskupství královéhradecké vydává:
Krystal OP, s. r. o., Husova 234/8, Praha 1

šéfredaktor: Dominik Duka OP

redakce: Norbert Schmidt a Martin Bedřich

redakční rada /

Josef Bartoň, Dominika Bohušová OP, Gregor Buň, Tomasz Dostatni OP,
Štěpán Filip OP, Ludvík Grundman OP, Benedikt Hajas OP, Klára Jelínková, Pavel Vojtěch Kohut OCD,
Benedikt Mohelník OP, Jiří Pavlík, Tomáš Petráček, Tomáš Pospíšil OP, Jan Regner SJ,
Albert-Peter Rethmann, Oldřich Selucký, Karel Šprunk, Alexius Vandrovec OSB.

sídlo redakce /

Salve, Arcibiskupství pražské, Hradčanské nám. 16, 119 02 Praha 1-Hradčany
tel.: 603 229 688, e-mail: dominika@apha.cz

Redakce přijímá příspěvky bez nároku na autorský honorář.

Odborné články jsou lektorovány.

Pokyny pro autory naleznete na našich webových stránkách.

jazyková korektura: Zuzanna Bedřichová

překlad do angličtiny: Diana Kopřivová OP

obálka a grafická úprava: Otakar Karlas, Norbert Schmidt

sazba z písem Baskerville Ten OT a John Sans: Pavel Vodička

tisk: Omikron Praha, s. r. o.

internetové stránky: Lukáš Kratochvíl (<http://salve.op.cz>)

distribuce – objednávky /

Postservis, odd. předplatného, Poděbradská 39, 190 00 Praha 9, www.periodik.cz

e-mail: postabo.prstc@cpost.cz, bezplatná infolinka České pošty 800 300 302

(Dosavadní předplatitelé obdrží složenku na předplatné poštou.)

cena 80 Kč

roční předplatné včetně poštovného 300 Kč, sponzorské 500 Kč a více

číslo účtu pro sponzorské příspěvky: 6375022/2700 v.s. 72583

MK ČR 67 83

ISSN 1213-6301